
Provinciaal beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur - het beleid nader bekeken in 8 casussen

Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact

I.M. Bouwma, D.A. Kamphorst, D. van Doren, T.A. de Boer, A.E. Buijs,
C.M. Goossen, J.L.M. Donders, J.Y. Frissel & S. van Broekhoven

| WOt-technical report 175

**Provinciaal beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur - het
beleid nader bekeken in 8 casussen**

Dit Technical report is gemaakt conform het Kwaliteitsmanagementsysteem (KMS) van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen University & Research.

De WOT Natuur & Milieu voert wettelijke onderzoekstaken uit op het beleidsterrein natuur en milieu. Deze taken worden uitgevoerd om een wettelijke verantwoordelijkheid van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) te ondersteunen. We zorgen voor rapportages en data voor (inter)nationale verplichtingen op het gebied van agromilieu, biodiversiteit en bodeminformatie, en werken mee aan producten van het Planbureau voor de Leefomgeving zoals de Balans van de Leefomgeving.

Disclaimer WOt-publicaties

De reeks 'WOt-technical reports' bevat onderzoeksresultaten van projecten die kennisorganisaties voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu hebben uitgevoerd.

Dit onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Het PBL is een inhoudelijk onafhankelijk onderzoeksinstituut op het gebied van milieu, natuur en ruimte, zoals gewaarborgd in de Aanwijzingen voor de Planbureaus, Staatscourant 3200, 21 februari 2012.

Dit onderzoeksrapport draagt bij aan de kennis die verwerkt wordt in meer beleidsgerichte publicaties zoals Natuurverkenning, Balans van de Leefomgeving en andere thematische verkenningen.

Het onderzoek is gefinancierd door het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en door het Interprovinciaal Overleg (IPO).

Provinciaal beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur - het beleid nader bekeken in 8 casussen

Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact

Irene Bouwma¹, Dana Kamphorst¹, Didi van Doren², Tineke de Boer¹, Arjen Buijs¹, Martin Goossen¹, Josine Donders¹, Joep Frissel¹, Saskia van Broekhoven², met bijdrage van Victor Mensink¹ en Friso van der Zee¹.

1 Wageningen Environmental research

2 Planbureau voor de Leefomgeving

Projectnummer WOT-04-010-034.63

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, juni 2020

WOT-technical report 175

ISSN 2352-2739

DOI: 10.18174/521721

Referaat

Bouwma, I.M., D.A. Kamphorst, D. van Doren, T.A. de Boer, A.E. Buijs, C.M. Goossen, J.L.M. Donders, J.Y. Frissel, S. van Broekhoven (2020). *Provinciaal beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur – het beleid nader bekeken in 8 casussen; Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact*. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-technical report 175. 152 blz.; 12 fig.; 7 tab.; 66 ref; 2 Bijlagen.

De provincies hebben sinds 2013 hun beleid voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur verder ontwikkeld. In het kader van de Tweede Lerende Evaluatie van het Natuurpact is in dit onderzoek gekeken naar provinciale beleidsstrategieën voor het stimuleren van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. In het onderzoek zijn 8 casussen geselecteerd rondom vrijwilligers, burgerinitiatieven, zorg en recreatie in 8 provincies. In deze casussen staan beleidsprogramma's en regelingen van de provincie rondom maatschappelijke betrokkenheid centraal. Middels interviews en documentenanalyse zijn de verwachtingen die de betrokken partijen hebben voor het beleid en de doelen opgetekend. Op basis van de verwachtingen is gekeken naar de resultaten van het beleid en de ervaringen die betrokken partijen hiermee opdoen.

Trefwoorden: Provincie, natuurnetwerk, natuurbeleid, lerend vermogen, maatschappelijk betrokkenheid, subsidies.

Abstract

Bouwma, I.M., D.A. Kamphorst, D. van Doren, T.A. de Boer, A.E. Buijs, C.M. Goossen, J.L.M. Donders, J.Y. Frissel, S. van Broekhoven (2020). *Provincial policies for social engagement with nature – an examination of policy in eight cases: Background study to the Second Reflexive Evaluation of the Nature Pact*. Statutory Research Tasks Unit for Nature & the Environment, WOt Technical Report 175.152 p;12 fig.;7 tab.;66 ref.;2 Appendices.

Since 2013 the provincial governments have further developed their policies for strengthening social engagement with nature. This study is part of the Second Reflexive Evaluation of the Nature Pact and examined provincial policy strategies for stimulating social engagement with nature. The study examined eight cases involving volunteers, citizens' initiatives, social care and recreation in eight provinces. The cases analysed the provincial policy programmes and regulations concerning social engagement. From interviews and a document analysis a picture was compiled of stakeholders' expectations regarding the policies and goals. The outcomes of the policies and experiences of those involved were then assessed in the light of these expectations.

Keywords: Province, national ecological network, nature policy, learning capacity, social engagement, grants.

Foto omslag: Joep Frissel

© 2020

Wageningen Environmental Research

Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 07 00

e-mail: irene.bouwma@wur.nl

Planbureau voor de Leefomgeving

Postbus 30314, 2500 GH Den Haag

Tel: (070) 328 8700

e-mail: info@pbl.nl

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (unit binnen de rechtspersoon Stichting Wageningen Research), Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 54 71, info.wnm@wur.nl, www.wur.nl/wotnatuurenmilieu.

WOT Natuur & Milieu is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit rapport is gratis te downloaden van <https://doi.org/10.18174/521721> of op www.wur.nl/wotnatuurenmilieu. De WOT Natuur & Milieu verstrekt geen gedrukte exemplaren van rapporten.

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Woord vooraf

Dit rapport bevat het verslag van een achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact (Planbureau voor de Leefomgeving en Wageningen University & Research). In het kader van deze studie naar de uitvoering van het overheidsbeleid rondom maatschappelijke betrokkenheid zijn in 2018 en 2019 verschillende casestudies, interviews, groepsgesprekken en de workshop handelingsperspectieven uitgevoerd.

Hierdoor kregen wij als onderzoekers inzicht in een werkveld waar provinciale medewerkers, gemeenteambtenaren, medewerkers van diverse maatschappelijke organisaties, vrijwilligers, burgerinitiatieven en zorginstellingen met veel enthousiasme en gedrevenheid werken aan het vergroten van de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. Hierbij wil ik alle mensen die actief hebben meegewerkt aan de interviews, bijeenkomsten en rapportage van harte bedanken voor hun medewerking en de wijze waarop zij hun ervaringen met het onderzoeksteam gedeeld hebben.

Irene Bouwma - Projectleider

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	11
Summary	17
1 Inleiding	23
1.1 Aanleiding van het onderzoek	23
1.2 Onderzoeksvragen	24
1.3 Leeswijzer	25
2 Provinciaal beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur	27
2.1 Provinciale beleidsstrategieën	27
2.2 Provinciale budgetten voor maatschappelijke betrokkenheid via intermediairs en burgerinitiatieven	29
3 Casuselectie en onderzoeksmethode	33
3.1 Keuze invullingen van beleidsstrategieën en selectie provinciecasussen	33
3.2 Onderzoeksmethode	35
4 De casussen rondom vrijwilligers	39
4.1 Introductie	39
4.2 Streekbeheer Drenthe	39
4.2.1 Inleiding	39
4.2.2 Doelen van betrokkenen bij programma/project	40
4.2.3 Aansturing en maatregelen/activiteiten vallend onder het programma	41
4.2.4 Beleidstheorie	42
4.2.5 Resultaten	43
4.2.6 Ervaringen	46
4.2.7 Conclusies	48
4.3 Betrekken bij Groen	49
4.3.1 Inleiding	49
4.3.2 Doelen van betrokkenen bij programma	50
4.3.3 Maatregelen/activiteiten vallend onder programma/project	51
4.3.4 Beleidstheorie	52
4.3.5 Resultaten	53
4.3.6 Ervaringen	56
4.3.7 Conclusies	57
4.4 Inzichten uit de groepsreview	58
4.5 Conclusies	59
5 De casussen rondom burgerinitiatieven	61
5.1 Introductie	61
5.2 Groen aan de Buurt	61
5.2.1 Inleiding	61
5.2.2 Doelen van betrokkenen bij het programma	62
5.2.3 Aansturing en maatregelen/activiteiten vallend onder programma	63
5.2.4 Beleidstheorie	64
5.2.5 Resultaten	64

5.2.6	Ervaringen	67
5.2.7	Conclusies Groen aan de Buurt	69
5.3	Subsidieregeling in Gelderland	70
5.3.1	Inleiding	70
5.3.2	Doelen van betrokkenen bij de regeling	70
5.3.3	Aansturing subsidieregeling	71
5.3.4	Beleidstheorie	72
5.3.5	Resultaten	72
5.3.6	Ervaringen	73
5.3.7	Conclusies Subsidieregeling Gelderland	74
5.4	Inzichten uit de Groepsreview	74
5.5	Conclusies	75
6	De casussen rondom zorg	77
6.1	Introductie	77
6.2	Subsidieregeling Natuur en Samenleving en Zorgnetwerk Overijssel	77
6.2.1	Inleiding	77
6.2.2	Doelen van betrokkenen bij projecten Zorg en Groen	78
6.2.3	Aansturing en maatregelen/activiteiten vallend onder programma	81
6.2.4	Beleidstheorie	82
6.2.5	Resultaten	83
6.2.6	Ervaringen	86
6.2.7	Het Zorgnetwerk en leren	89
6.2.8	Conclusies	89
6.3	Zorginitiatieven in Noord-Brabant	91
6.3.1	Inleiding	91
6.3.2	Doelen van betrokkenen m.b.t. groen en gezondheid	92
6.3.3	Aansturing en maatregelen voor groen en gezondheid	93
6.3.4	Verwachtingen	95
6.3.5	Ervaringen	96
6.3.6	Conclusies	99
6.4	Inzichten uit de groepsreview	100
6.5	Conclusies	101
7	De casussen rondom recreatie	103
7.1	Introductie	103
7.2	Grenspark Maas-Swalm-Nette	103
7.2.1	Inleiding	103
7.2.2	Doelen van betrokkenen bij programma	105
7.2.3	Aansturing en maatregelen vallend onder het programma	106
7.2.4	Beleidstheorie	106
7.2.5	Resultaten	108
7.2.6	Ervaringen	112
7.2.7	Conclusies	112
7.3	Recreatief Netwerk Zuid-Holland en de TOP's	113
7.3.1	Inleiding	113
7.3.2	Doelen van betrokkenen	115
7.3.3	Aansturing en maatregelen/activiteiten vallend onder het programma	116
7.3.4	Beleidstheorie	116
7.3.5	Resultaten	118
7.3.6	Ervaringen	123
7.3.7	Conclusies	124
7.4	Inzichten uit de groepsreview	124
7.5	Conclusies	125
8	Discussie	127

9	Conclusies	131
9.1	Introductie	131
9.2	Beantwoording van de onderzoeksvragen	131
9.2.1	Welke beleidsstrategieën ontwikkelen provincies voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur?	131
9.2.2	Welke financiële middelen maken provincies vrij voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur?	133
9.2.3	Wat beogen de provincies met hun beleid en wat beogen en de maatschappelijke partijen die participeren bij de uitvoering van beleid?	133
9.2.4	Welke resultaten worden tot nu toe behaald?	135
9.2.5	Welke ervaringen doen beleidsverantwoordelijken en betrokken maatschappelijke partijen op met de uitvoering van deze beleidsstrategieën?	137
9.3	Aanbevelingen	139
	Literatuur	141
	Verantwoording	145
Bijlage 1	Overzicht van geïnterviewden per casus	147
Bijlage 2	Kerndata pilot Groen aan de buurt	149

Samenvatting

Inleiding en doelstelling

Het Rijk en de provincies hebben in het Natuurpact (2013) afspraken gemaakt over de ambities en financiering van het Nederlandse natuurbeleid tot en met 2027. Ze zijn daarbij overeengekomen nieuwe natuur te ontwikkelen voor een robuust Natuurnetwerk, de maatschappelijke betrokkenheid bij de natuur te versterken en de relatie tussen natuur en economie te verstevigen. In 2020 is de Tweede Lerende Evaluatie van het Natuurpact verschenen. Het voorliggende rapport is opgesteld in het kader van deze evaluatieve studie van PBL en WUR, met bijdragen van de VU. In dit rapport staan de ervaringen van provincies met de toepassing van beleidsstrategieën voor het vergroten van maatschappelijke betrokkenheid centraal. Het doel van het onderzoek was om kennis te vergaren over de vormgeving van, de ervaringen met, en de effecten van de provinciale beleidsstrategieën voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. Daarnaast is geïnventariseerd hoeveel middelen provincies vrijmaken voor dit beleid. In hun beleid richten provincies zich met name op het stimuleren van duurzaam gebruik en beleving van natuur en het stimuleren van actieve inzet van een breed scala aan partijen bij natuur (de Wit et al, 2018).

Vraagstelling en onderzoeksopzet

In dit onderzoek naar de toepassing van beleidsstrategieën voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur stonden de volgende onderzoeksvragen centraal:

1. Welke beleidsstrategieën ontwikkelen provincies voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur?
2. Welke financiële middelen maken ze vrij voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur?
3. Wat beogen de provincies met hun beleid en wat beogen de maatschappelijke partijen die participeren bij de uitvoering van beleid?
4. Welke resultaten worden tot nu toe behaald?
5. Welke ervaringen doen beleidsverantwoordelijken en betrokken maatschappelijke partijen op met de uitvoering van deze beleidsstrategieën?
6. Welke handelingsperspectieven leveren deze lessen op voor het beleid rondom maatschappelijke betrokkenheid?

Het onderzoek naar de vormgeving van, de ervaringen met, en de effecten van de provinciale beleidsstrategieën is uitgevoerd door middel van casestudies. In het onderzoek zijn acht provinciale beleidsstrategieën geselecteerd voor het betrekken van vrijwilligers, het stimuleren van groene burgerinitiatieven, het combineren van natuur en zorg, en natuurbeleving en recreatie in acht provincies (provincie-casussen). Deze selectie is tot stand gekomen in overleg met de verzoekers van de evaluatie Natuurpact; LNV, IPO, de IPO-werkgroep natuurbeleid en de maatschappelijk klankbordgroep. De casussen zijn geselecteerd omdat meerdere provincies dit beleid uitvoeren en/of er een leerwens was bij meerdere provincies, veelal omdat zij uitdagingen ervaren bij de uitvoering. Gekozen is voor de volgende casussen:

- Betrekken van vrijwilligers: de programma's Streekbeheer (Drenthe) en Betrekken bij Groen (Noord-Holland).
- Stimuleren van groene burgerinitiatieven: het programma Groen aan de Buurt (Utrecht) en de Subsidieregeling Burgerbetrokkenheid bij natuur, groen en landschap (Gelderland).
- Het combineren van zorg en natuur: de Subsidieregeling Natuur en Samenleving (Overijssel) en zorginitiatieven (Noord-Brabant).
- Beleid voor beleving en recreatie: TOP-beleid (Zuid-Holland) en Grenspark Maas- Swalm Nette (Limburg)¹.

---

¹ In deze recreatiecasussen ligt de nadruk op het verbinden van natuur en economie door de betrokkenheid van recreatiebedrijven bij het vergroten van beleving. In het hoofdrapport van de Lerende evaluatie zijn ze daarom in dat hoofdstuk opgenomen

---

Om te kunnen reflecteren op de behaalde resultaten, hebben we gewerkt met het opstellen van een beleidstheorie. De beleidstheorie geeft voor iedere strategie of programma de verwachtingen weer over de veronderstelde werking en mogelijke effecten van de strategie of het programma op het vergroten van maatschappelijke betrokkenheid en (indien van toepassing) op biodiversiteit en het versterken van de relatie natuur & economie. De beleidstheorie is door middel van interviews en documentenanalyse samengesteld op basis van de doelen en (voorgenomen) maatregelen van de betrokken partijen. Kort gezegd: wat verwachten de betrokkenen te bereiken, en hoe denken ze dat het beste te kunnen bereiken? Vervolgens konden we per verwachting de eerste resultaten en de ervaringen die betrokken partijen hiermee opdoen analyseren.

De resultaten van de casussen zijn vervolgens besproken in groepsreviews met de bij de casus betrokken partijen en andere provincies en maatschappelijke partijen die werken aan het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. Het doel hiervan was om de bredere geldigheid van de conclusies gebaseerd op de casussen te onderzoeken en voor provincies en andere stakeholders ook om van elkaars ervaringen te leren. Op basis van deze groepsreview en de casussen zijn condities en mogelijke handelingsperspectieven voor een succesvol beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur opgesteld. Deze handelingsperspectieven zijn besproken met betrokken partijen in de Workshop handelingsperspectieven op 28 november².

Het onderzoek naar de financiële middelen die provincies inzetten voor de bekeken beleidsstrategieën is verricht via documentenanalyse van provinciale subsidieregelingen en jaarverslagen van het IVN, diverse Landschapsbeheerorganisaties en de Natuur- en Milieufederaties.

Het onderzoek is uitgevoerd voor de Coronacrisis. Zie voor meer informatie over de betekenis van Corona voor de resultaten van dit onderzoek het Eindrapport van de Tweede Lerende Evaluatie van het Natuurpact.

Resultaten onderzoek

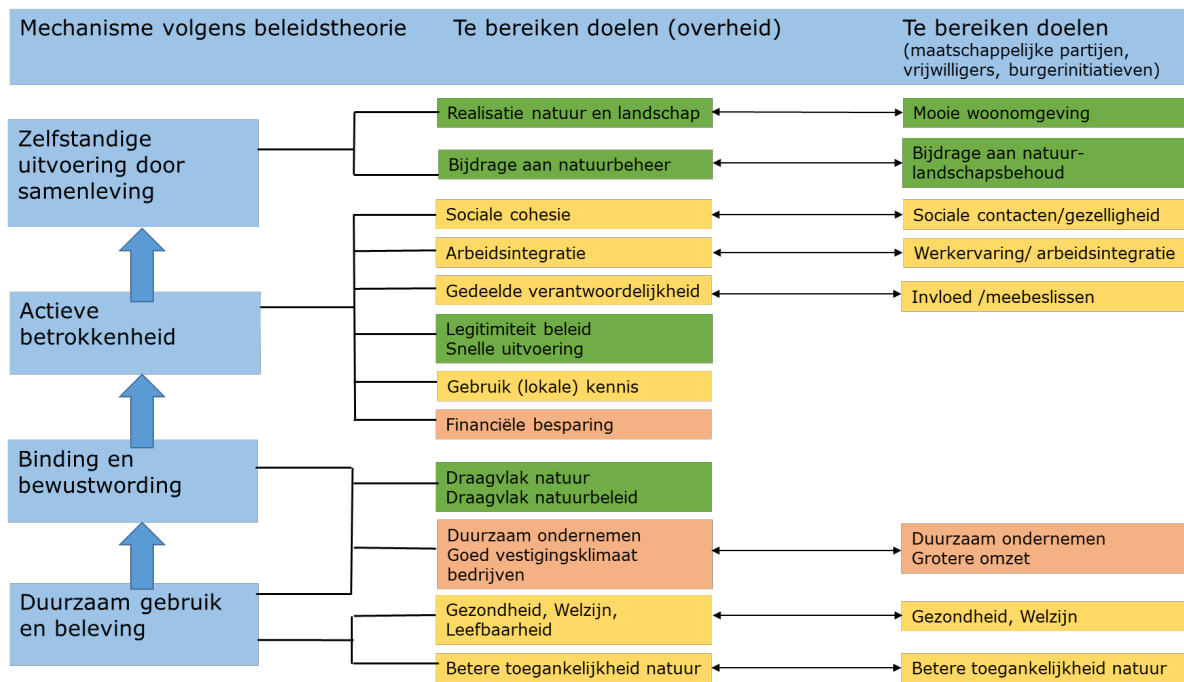
Verwachtingen en doelen rondom maatschappelijke betrokkenheid

Ten opzichte van de eerste evaluatie van het Natuurpact is het beleid voor maatschappelijke betrokkenheid inmiddels wel uit de kinderschoenen gekomen. Provincies hebben sinds de eerste evaluatie het beleid verder uitgewerkt en daarbij ook doelen geformuleerd voor welzijn, gezondheid, beleving en biodiversiteit. In figuur S.1 zijn de doelen en verwachtingen van provincies bij het beleid voor versterken van maatschappelijke betrokkenheid weergegeven die we in dit onderzoek hebben achterhaald. Voor provincies is het versterken van maatschappelijke betrokkenheid een doel op zich. Maar maatschappelijke betrokkenheid bij natuur is naast een eigenstandig doel ook een middel om andere doelen te realiseren, bijvoorbeeld op het gebied van natuur, gezondheid en economie (zie figuur S.1). Provincies hebben meervoudige doelen die zij willen bereiken via maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. Betrokkenen bij provinciale beleidsprogramma's kunnen verschillen in hun voorkeur voor doelen. De maatschappelijke partijen en burgerinitiatieven in de casussen geven aan dat ze vooral sociale en ecologische doelen hebben. Economische doelen zijn er nauwelijks en deze zijn veelal niet concreet (bijv. financiële besparing, duurzaam ondernemen en goed vestigingsklimaat voor bedrijven). Ecologische doelen die provincies willen bereiken via maatschappelijke betrokkenheid zijn een bijdrage aan natuur en landschapsbeheer, en realisatie van natuur en landschap. Daarnaast streven ze naar draagvlak en legitimiteit voor natuur en natuurbeleid, en een versnelling van de uitvoering van natuurbeleid. Met name in de recreatiecasussen is een verwachting dat nieuwe financieringsbronnen voor regulier onderhoud van recreatievoorzieningen en natuur tot stand zullen komen. Sociale doelen gaan over het versterken van sociale cohesie, arbeidsintegratie, gedeelde verantwoordelijkheid, het gebruik van lokale kennis, gezondheid, welzijn en leefbaarheid, en toegankelijkheid van natuur. Doelen van provincies en maatschappelijke partijen overlappen aanzienlijk. Ze doen dit om aan te kunnen sluiten bij doelen van burgers en vrijwilligers om deelname bij natuur te garanderen. Vanuit het beleid is de aanname dat duurzaam gebruik en beleving van natuur bij mensen leidt tot binding met natuur en bewustwording van het belang van

---

² <https://themasites.pbl.nl/evaluatie-natuurpact/wp-content/uploads/verslag-workshop-handelingsperspectieven-28-november-2019.pdf>

natuurbescherming en dat dit vervolgens weer de actieve inzet voor natuur kan versterken (zie figuur S.1).

Figuur S.1 *Beleids­theorie provinciaal beleid en betrokken partijen voor maatschappelijke betrokkenheid op basis van de casussen. De doelen zijn gecategoriseerd op basis van sociale doelen (geel), ecologische doelen (groen) en economische doelen (oranje).*

Sturing en maatregelen provincies

Provincies zetten voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid in op een gevarieerd palet aan sturingsinstrumenten, waarvan financiële sturing een belangrijk onderdeel is. Uit de analyse van de subsidieregelingen en de jaarrekeningen van maatschappelijke organisaties blijkt dat in het merendeel van de provincies het totale budget voor maatschappelijke betrokkenheid voor vrijwilligers, burgerinitiatieven en sociale partners sinds 2013 licht gestegen is. De totale besteding ligt tussen de 3 ton en de 4 miljoen Euro per provincie. De totale uitgave voor alle provincies in 2018 ligt tussen de 11 en 13 miljoen. Deze stijging komt met name door een toename in het budget voor subsidieregelingen waar een groot aantal partijen op kan inschrijven om zo hun eigen initiatief te ontwikkelen (open subsidieregeling). Hoewel er dus sprake is van een lichte stijging, zijn de middelen die provincies investeren voor maatschappelijke betrokkenheid gering vergeleken met de jaarlijkse bijdrage voor biodiversiteit (het realiseren van het Natuurnetwerk en ANLB) van circa 415 miljoen³ per jaar. De provinciale inzet op de ambitie voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid is dus veel kleiner dan de inzet op de ambitie om de biodiversiteit te versterken.

Ervaringen met en resultaten van de programma's voor maatschappelijke betrokkenheid

Uit het casu­sonderzoek in dit rapport blijkt dat de programma's en open subsidieregelingen van de provincies leiden tot meer actieve betrokkenen bij natuur. Er ontstaan nieuwe groepen vrijwilligers, (bewoners)­initiatieven en burgerinitiatieven dankzij de gezamenlijke inspanningen van provincies, maatschappelijke partijen en gemeenten. Deze groepen willen zich met name inzetten voor hun directe leefomgeving, waardoor de betrokkenheid bij natuur vooral lokaal wordt vergroot. Of betrokkenheid onder de bevolking ook structureel wordt vergroot kan niet worden vastgesteld omdat langjarige metingen ontbreken. Uit de ervaringen van beleidsbetrokkenen, maatschappelijke partijen en initiatieven zelf blijkt dat het beleid (lokaal) resultaten boekt op het vlak van natuurbescherming, welzijn en leefbaarheid. In veel van de onderzochte casussen wordt met name gekeken naar de directe resultaten in termen van betrokken deelnemers en het aantal gerealiseerde of beheerde natuur. Een kwantitatief beeld van de bijdrage van beleid aan doelen zoals natuurbescherming, welzijn, leefbaarheid en draagvlak voor natuurbeleid is tegelijkertijd moeilijk vast te stellen. Door de

³ Conform Natuurpact

---

grote verschillen in de programma's en de diversiteit aan activiteiten in de programma's, is de totale bijdrage aan het behalen van provinciale ecologische doelen zeer moeilijk in te schatten. Uit de casussen blijkt dat het ecologisch effect van burgerinitiatieven en initiatieven uit de zorg lokaal groot kan zijn (bijv. door activiteiten zoals het aanleggen van een vlindertuin of het inzaaien van wegbermen), met name voor algemenere soorten. In de onderzochte recreatiecasussen zijn er geen fysieke natuurmaatregelen genomen. De bijdrage van burgerinitiatieven, vrijwilligers en zorginstellingen aan natuurherstel lijkt ten opzichte van de schaal van de problematiek om de biodiversiteit te herstellen bescheiden. Deze uitkomsten komen overeen met ander onderzoek op dit gebied (Bredenoord et al., 2020; Sanders, et al. 2018).

De recreatiecasussen laten zien dat provincies in samenwerking met de recreatiesector en andere partijen nieuwe recreatieroutes ontwikkelen. De casussen wijzen uit dat er nieuwe recreatieroutes en Toeristische Overstappunten zijn aangelegd, die door mensen worden gebruikt. De verwachtingen van provincies over het vinden van nieuwe financieringsbronnen voor regulier onderhoud van recreatievoorzieningen en natuur blijken echter te optimistisch geweest. Het blijkt moeilijk om recreatiebedrijven structureel te laten bijdragen aan het beheer en onderhoud van recreatieve voorzieningen.

Algemeen geldt dat bij het beleid rondom maatschappelijke betrokkenheid het vaststellen van de specifiek bijdrage (attributie) van beleid aan beoogde effecten niet mogelijk is. Bij attributie is de vraag: zijn gevonden effecten een direct gevolg van een aanwijsbare concrete interventie (causale relatie), of zijn effecten mogelijk het gevolg van andere factoren? Uit de casussen blijkt dat het niet makkelijk is om de concrete resultaten (e.g. een toename van vrijwilligers, initiatieven) en de daarmee samenhangende effecten op natuur, welzijn of leefbaarheid eensluidend toe te schrijven aan provinciale beleidsinspanningen. Het is wel mogelijk om vast te stellen dat het beleid heeft bijgedragen aan het ontstaan van nieuwe initiatieven of nieuwe deelnemers. Hiermee draagt het beleid bij aan de richting waarin het veld zich ontwikkelt en de effecten die daarbinnen ontstaan (contributie).

Conditie voor succesvol beleid

Er is inmiddels veel kennis, ervaring en expertise bij de medewerkers van provincies en maatschappelijke partijen. Op basis van de casussen en de groepsreviews komen de volgende condities voor succesvol beleid voor maatschappelijke betrokkenheid naar voren:

1. Continuïteit en structurele betrokkenheid van vrijwilligers en medewerkers.

Een van de dilemma's van werken met vrijwilligers en burgerinitiatieven is hoe te zorgen voor continuïteit: hoe houd je mensen structureel betrokken? Belangrijke randvoorwaarden voor vrijwilligers om actief te blijven zijn de mogelijkheid om opleidingen te volgen en onderling ervaringen uit te wisselen. Daarom investeren provincies en maatschappelijke partijen in de opleiding van vrijwilligers en in ontwikkelingen van netwerken. In deze netwerken staat de onderlinge kennisuitwisseling van bewoners en burgerinitiatieven centraal, zodat mensen elkaar kunnen inspireren en van elkaar kunnen leren.

2. Binnen projecten/programma's continuïteit in geld/structurele financiering.

Vaak is er wel geld beschikbaar voor het opstarten van een project, maar niet voor de structurele uitvoering op de lange termijn. Vrijwilligers en burgerinitiatieven zijn wel in staat om een deel van financiering, met name voor de start te regelen, maar (financiële) ondersteuning blijft ook op langere termijn nodig bijv. voor onderhoud van groen. Ook uit de recreatiecasussen blijkt dat de financiering van het beheer en onderhoud van recreatieve voorzieningen een knelpunt is.

3. Structurele ondersteuning vanuit provincie voor begeleiding van nieuwe initiatieven (direct of via intermediairs).

Om de kans te vergroten dat nieuwe initiatieven worden gerealiseerd is structurele (financiële) ondersteuning een goede optie. Deze ondersteuning kan in de vorm van kennisuitwisseling via netwerken of een-op-een advies van medewerkers van provincies of maatschappelijke organisaties, financiële ondersteuning voor activiteiten maar ook advies over voorstelontwikkeling of regelen van cofinanciering. In de casussen wordt deze ondersteuning zowel direct door de provincies uitgevoerd als via intermediairs. Voor actieve betrokkenheid is het belangrijk dat

---

provincies blijven investeren in het verder ontwikkelen van bestaande en nieuwe netwerken. Hierbij is het ook belangrijk dat nieuwe partners betrokken raken (bijvoorbeeld in de zorgsector).

4. Samenwerking in netwerken tussen provincie en (lokale) partijen zoals gemeenten, natuurbeheerders en sociale partners.

Uit bijna alle casussen komt naar voren dat samenwerking met (lokale) partijen uit het veld van groot belang is voor het opstarten – maar ook het bestendig maken – van een project/programma. Partijen uit verschillende beleidsvelden en sectoren (bijv. zorg en natuur, recreatie en natuur) hebben elkaar nodig voor het verkrijgen van expertise, mensen en draagvlak.

5. Aansturing is maatwerk.

In de casussen is er veel variatie in de aansturing. Sommige provincies zijn zelf direct betrokken bij de uitvoering van het beleid anderen sturen meer op afstand. Uit de casussen komt niet één manier van aansturing naar voren. Dit is afhankelijk van de keuze van de betreffende provincie maar ook van de capaciteiten van de betrokken vrijwilligers en burgerinitiatieven. Wel is men het erover eens dat ondersteuning nodig is maar dat het initiatief bij de groep gelaten moet worden.

6. Draagvlak voor thema/programma bij politiek en bestuur.

Voor het borgen van de financiële ondersteuning van vrijwilligerswerk en burgerinitiatieven is het van belang dat vrijwilligerswerk en burgerinitiatieven zichtbaar zijn voor bestuurders.

Aanbevelingen voor handelingsperspectieven

Op basis van de inzichten uit bestaande literatuur, de onderzochte casussen, de groepsreview en de Workshop Handelingsperspectieven zijn een aantal aanbevelingen voor handelingsperspectieven geformuleerd die kunnen bijdragen aan de verdere ontwikkeling van het beleid gericht op vergroten van de maatschappelijke betrokkenheid. De volgende handelingsperspectieven zijn geformuleerd:

- *Meer investeren in bestaande provinciale programma's en netwerken*
De analyse in dit rapport laat zien dat het provinciale beleid gericht op vrijwilligers, burgerinitiatieven en initiatieven van maatschappelijke organisaties werkt om de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur te versterken. Een verdere investering in programma's en netwerken rondom maatschappelijke betrokkenheid kan ervoor zorgen dat nog meer mensen zich actief inzetten voor natuur of de natuur kunnen beleven.
- *Strategische samenwerking met nieuwe partijen*
Voor het opschalen van initiatieven is het nodig dat andere partijen structureel betrokken raken. Hierdoor kunnen goede randvoorwaarden gecreëerd worden waardoor initiatieven van onderaf makkelijker en vaker tot stand komen.
- *Denk structureel na over hoe beleid rondom maatschappelijke betrokkenheid verantwoord kan worden.*
Uit de casussen komt naar voren dat bij de diverse betrokken partijen er een lopende discussie is over de diverse manieren waarop het beleid zichtbaar gemaakt kan worden en verantwoord kan worden. Samenwerking op dit vlak kan ertoe leiden dat diverse methodes ontwikkeld kunnen worden en kennis hierover gedeeld wordt.
- *Structurele oplossing voor beheer en onderhoud van recreatieve voorzieningen is nodig*
Uit het onderzoek komt naar voren dat er voor het beheer en onderhoud van de bestaande routes en recreatieve voorzieningen nog geen succesvol financieringsmodel gevonden is, ondanks diverse pogingen hiertoe. Deze voorzieningen zijn wel van groot belang voor de beleving van natuur.

Summary

Background and goal

The Nature Pact (2013) is an agreement between national government and the provincial governments on the ambitions and financing of Dutch nature policy until 2027. This includes a programme of 'new nature' (habitat restoration/creation) as part of the development of a robust national ecological network and a commitment to increase social engagement with nature and strengthen the links between nature and economy. The Second Reflexive Evaluation of the Nature Pact was published in 2020. This present report was drawn up as part of this evaluative study by the Netherlands Environmental Assessment Agency (PBL) and Wageningen University & Research (WUR), with contributions by VU University Amsterdam. It reports on the experiences of the provincial governments with the implementation of policy strategies for increasing social engagement. The aim of the research was to learn more about the design of, experiences with and impacts of provincial policy strategies for social engagement with nature. It also contains an inventory of the resources made available by the provincial governments for these policies. The provincial policies aim primarily to stimulate the sustainable use and enjoyment of nature and encourage active engagement with nature by a wide range of social groups and organisations (de Wit et al., 2018).

Problem definition and study design

This study of the implementation of policy strategies for increasing social engagement with nature set out to answer the following research questions:

1. What policy strategies have the provincial governments developed to strengthen social engagement with nature?
2. What financial resources have they made available for strengthening social engagement with nature?
3. What do the provincial governments aim to achieve with their policies and what do social stakeholders seek to achieve by participating in the implementation of the policies?
4. What results have been achieved so far?
5. What are the experiences of policymakers and social stakeholders with the implementation of these policy strategies?
6. What action strategies for policies on social engagement can be derived from these lessons?

The research into the design of, experiences with and impacts of provincial policy strategies was carried out by means of case studies. Eight provincial policy strategies were selected that aim to engage volunteers and stimulate green citizens' initiatives, nature-based social care, and recreation and the enjoyment of nature in eight provinces (provincial case studies). The selection was made in consultation with the commissioning bodies of the evaluation of the Nature Pact: the Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality, the Association of the Provinces of the Netherlands (IPO), the IPO working group on nature policy, and the advisory board of societal partners. The cases were selected because several provincial governments are implementing this policy and/or several provinces wanted to learn from the experience, primarily because they face several challenges in the implementation of the policy. The following case studies were selected:

- Engaging volunteers: the 'Regional Management' (*Streekbeheer*) programme in the province of Drenthe and the 'Engage with Green' (*Betrekken bij Groen*) programme in the province of Noord-Holland;
- Stimulating green citizens' initiatives: the 'Greening the Neighbourhood' (*Groen aan de Buurt*) programme in the province of Utrecht and the grant scheme for public engagement with nature, greenspace and landscape (*Subsidieregeling Burgerbetrokkenheid by natuur, groen en landschap*) in the province of Gelderland;
- Nature-based social care: the grant scheme for nature and society (*Subsidieregeling Natuur en Samenleving*) in the province of Overijssel and social care initiatives in the province of Noord-Brabant;

-
- Policy for recreation and the enjoyment of nature: the policy for tourist transfer points (TOPs) in the province of Zuid-Holland and the German-Dutch Nature Park Maas-Schwalm-Nette in the province of Limburg.⁴

To reflect on the results achieved we developed a policy theory. For each strategy or programme, the theory gives the expected functionality and possible impacts of the strategy or programme for increasing social engagement and (if relevant) for biodiversity and strengthening the links between nature and economy. The policy theory was devised from information about the goals of the stakeholders' actual or proposed measures obtained in interviews and from a document analysis. In short, what do the stakeholders expect to achieve and what do they think is the best way to achieve it? Then, for each expectation we analysed the initial results and corresponding experiences of the relevant parties.

The results of the case studies were then discussed in group reviews with the stakeholders and representatives from the other provincial governments and civic organisations working to strengthen social engagement with nature. The aim was to investigate the wider applicability of the conclusions based on the cases and for the provincial governments and other stakeholders to learn from each other's experiences. This group review and the cases formed the basis for drawing up conditions and potential action strategies for a successful policy for social engagement with nature. These action strategies were discussed with the stakeholders in a workshop held on 28 November 2019.⁵

The study into the financial resources made available by the provincial governments for the investigated policy strategies consisted of a document analysis of provincial grant schemes and annual reports of the Institute for Nature Education (IVN), various landscape management organisations and the nature and environment federations.

The research was carried out before the coronavirus crisis. For more information on the significance of Covid-19 pandemic for the results of this study, see the final report of the Second Reflexive Evaluation of the Nature Pact.

Research results

Expectations for and goals of social engagement

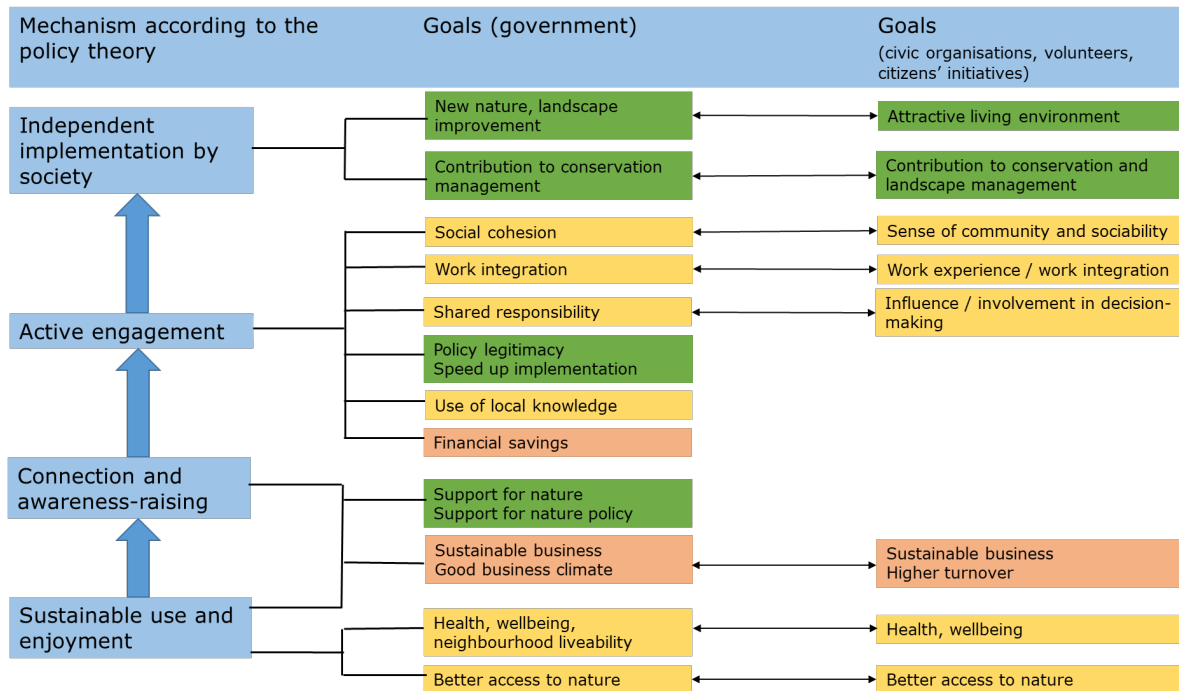
Since the first evaluation of the Nature Pact the provincial governments have further developed their policies for social engagement and have formulated objectives for health, wellbeing, enjoyment of nature, and biodiversity. Figure S.1 shows the goals and expectations of the provincial governments regarding their policies for strengthening social engagement that we identified in this study. For the provincial governments, strengthening social engagement with nature is a goal in itself, but it is also a means to achieve other goals, such as objectives for nature, health and the economy (see Figure S.1). The provincial governments have multiple goals they wish to achieve via social engagement with nature. Preferences for goals among those involved with provincial policy programmes may differ. The civic organisations and citizens' initiatives involved in the cases indicated that they were mainly concerned with pursuing social and ecological goals. They had few if any economic aims and these were mostly abstract in nature (e.g. financial savings, sustainable business and a good business climate). The ecological goals the provincial governments want to achieve via social engagement are new nature, landscape improvement, and contributions to conservation and landscape management. In addition, they aim to generate more support and legitimacy for nature and nature policy and to speed up the implementation of nature policy. In the recreation cases in particular, expectations are that new sources of finance will become available for regular maintenance of recreational facilities and conservation management activities. Social goals are stronger social cohesion, work integration, shared responsibility, the use of local knowledge, health, wellbeing and neighbourhood liveability, and access to nature. The goals of the provincial governments overlap considerably with those of the civic organisations so that they can tie in with the aims of the volunteers and the public and ensure

---

⁴ In this recreation case the emphasis is on linking nature and economy by involving recreation businesses in increasing people's enjoyment of nature. That is the reason why it was included in that chapter of the main report of the reflexive evaluation.

⁵ <https://themasites.pbl.nl/evaluatie-natuurpact/wp-content/uploads/verslag-workshop-handelingsperspectieven-28-november-2019.pdf>

engagement with nature. The assumption underlying policy is that sustainable use and enjoyment of nature brings people into connection with nature and makes them more aware of the importance of nature conservation, and that in turn this will lead to more active involvement (see Figure S.1).

Figure S.1 Policy theory on provincial policy, stakeholders and social engagement with nature, based on the case studies. The goals are categorised into social goals (yellow), ecological goals (green) and economic goals (orange).

Provincial governance and policy measures

Provincial governments make use of a wide variety of steering instruments for strengthening social engagement, an important component being financial arrangements. The analysis of the grant schemes and the annual reports of civil society organisations show that in most provinces the total social engagement budget for volunteers, citizens' initiatives and social partners has risen slightly since 2013. Total spending is between 300,000 and 4 million euros per province. Total spending for all provinces in 2018 was between 11 and 13 million euros. The rise was mainly due to an increase in the budget for grant schemes open to large numbers of applicants for the purpose of funding their own initiatives (open grant scheme). Although there is a slight increase, the resources invested by provincial governments in social engagement are small in comparison with the annual payments for biodiversity (for the national ecological network and the Dutch agri-environment scheme ANLB), which amount to about 415 million euros⁶ per year. Provincial commitments to strengthening social engagement are therefore much smaller than their commitments to strengthening biodiversity.

Experiences and results of the programmes for social engagement

The case studies described in this report indicate that the provincial programmes and open grant schemes lead to more active engagement with nature. New volunteer groups and residents' and citizens' initiatives have emerged thanks to the joint efforts of the provincial governments, civic organisations and local authorities. These groups focus on greening their local environment and so the increasing engagement with nature is primarily local in nature. It is not possible to determine whether or not there is a structural increase in the level of engagement among the public as a whole because there are no long-term data series. The experiences of policymakers, civic organisations and initiatives are that policy has achieved local results in nature conservation, wellbeing and neighbourhood liveability. Many of the case studies focused on direct results in terms of numbers of participants, the amount of new nature and conservation management activities. At the same time, it is difficult to obtain a quantitative picture of policy outcomes in terms of nature conservation, wellbeing, neighbourhood liveability and support for nature policy. The large differences between programmes

⁶ As stated in the Nature Pact.

---

and the diversity of activities in the programmes make it very hard to estimate the total contribution to achieving provincial ecological goals. The case studies indicate that citizens' initiatives and social care initiatives can have big ecological impacts at the local level (e.g. activities such as creating a butterfly garden or seeding road verges), particularly for the more common species. No physical biodiversity measures were taken in the recreational case studies. Compared with the scale of the problem, the contributions made by citizens' initiatives, volunteers and care institutions to restoring biodiversity appear to be modest. These outcomes are in line with other studies in this area (Bredenoord et al., 2020; Sanders et al., 2018).

The recreation case studies show that provincial governments work with the recreation sector and other parties to develop new recreational routes. New recreational routes and tourist transfer points (TOPs) have been built and are used. However, provincial government expectations about finding new sources of finance for regular maintenance of recreational facilities and conservation management activities have proved to be too optimistic. It appears to be difficult to get recreation businesses to make structural contributions to the management and maintenance of recreational facilities.

In general, when evaluating policies for social engagement it is not possible to identify the specific contributions they make to the desired outcome (attribution). Attribution revolves around the question of whether the identified impacts are a direct consequence of a demonstrable concrete intervention (causal relation) or a consequence of other factors. From the cases it appears that it is not easy to categorically attribute concrete results (e.g. an increase in the number of volunteers or initiatives) and corresponding impacts on nature, wellbeing or neighbourhood liveability to provincial policy measures. It is possible, though, to establish that policy has contributed to the creation of new initiatives or the recruitment of new participants. These impacts of policy contribute to the direction of developments in the field and the impacts arising from them (contribution).

Conditions for successful policy

Provincial government staff and members of civic organisations have by now acquired much knowledge, experience and expertise. From the analysis of the case studies and the group reviews it can be concluded that the following conditions are required for a successful policy for social engagement with nature:

1. Continuity and structural engagement of volunteers and staff

One of the dilemmas of working with volunteers and citizens' initiatives is how to ensure continuity: how do you keep people engaged? Important conditions for volunteers to remain active are providing opportunities for training and sharing experiences. For this reason the provincial governments and civic organisations invest in training volunteers and in developing networks for residents and citizens' initiatives to share knowledge so that people can inspire each other and learn from each other.

2. Continuity of financing for projects and programmes

There is often money available to get a project up and running, but not for continued implementation over the long term. Volunteers and citizens' initiatives are able to arrange part of the financing, particularly for the start-up phase, but financial and other support remains necessary for the longer term as well for things like the maintenance of greenspace. The recreation cases also show that financing the management and maintenance of facilities is problematic.

3. Structural support and guidance for new initiatives from the provincial government (direct or via intermediaries)

Structural financial and other support is a good option for increasing the chances of new initiatives becoming established. This support can be in the form of knowledge exchange via networks or one-on-one advice from provincial government officers or employees of civil society organisations, financial support for activities, or advice on developing proposals or arranging co-financing. In the cases this support was provided both directly by the provincial government and via intermediaries. For active engagement it is important that provincial governments continue to

---

invest in the further development of existing and new networks, and that new parties become involved (e.g. in the social care sector).

4. Cooperation in networks between the provincial government and local parties such as municipal governments, nature conservationists and social partners

Almost all the cases underline the importance of cooperation between parties in the field for launching projects and programmes, but also for making them robust. Stakeholders from different policy areas and sectors (e.g. care and nature, recreation and nature) need each other to obtain expertise, people and support.

5. Governance is in the detail

The case studies display a wide variety of governance styles. Some provinces are directly involved in the implementation of policy, while others take more of a back seat. The cases show that there is no single style of governance, but that it depends on the provincial government in question and on the capacities of the volunteers and citizens' initiatives. One thing is clear, though: support is needed, but the initiative should be left to the group.

6. Support for the issue or programme from politicians and policymakers

To obtain financial support for volunteering and citizens' initiatives, volunteer work and citizens' initiatives must be visible to decision-makers.

Recommendations for action strategies

Based on the insights in the literature, the analysis of the case studies, the group review and the outcomes of the action strategies workshop, we have formulated a number of recommendations for action strategies that can contribute to the further development of policies for increasing the level of social engagement with nature. These are the recommended action strategies:

- *Invest more in existing provincial programmes and networks*
The analysis in this report shows that provincial policies on volunteers, citizens' initiatives and initiatives by civic organisations help to strengthen social engagement with nature. Further investment in programmes and networks for social engagement can increase the number of people actively working in nature conservation and able to enjoy nature.
- *Strategic cooperation with new parties*
To scale up initiatives it is necessary to involve additional parties on a permanent basis. This will create the right conditions for facilitating more bottom-up initiatives.
- *Give careful consideration to how policies for social engagement can be justified*
The cases show that the parties involved are in discussion about the various ways in which policy can be made more visible and accountable. Cooperation can lead to the development of methods and sharing of knowledge.
- *A structural solution is needed for the management and maintenance of recreational facilities*
The study shows that no successful financing model has yet been found for the management and maintenance of existing recreational routes and recreational facilities, despite various attempts to do so. However, these facilities are very important for the enjoyment of nature.

1 Inleiding

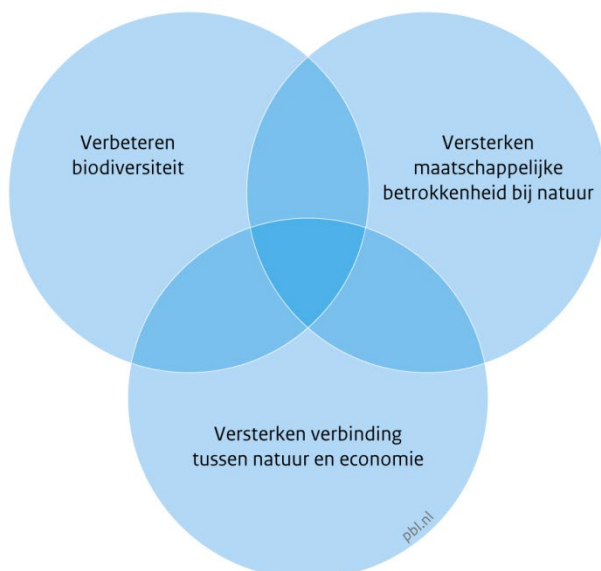
1.1 Aanleiding van het onderzoek

Het Rijk en de provincies hebben in het Natuurpact afspraken gemaakt over de ambities en financiering van het Nederlandse natuurbeleid tot en met 2027. Ze zijn daarbij overeengekomen de biodiversiteit te verbeteren, de maatschappelijke betrokkenheid bij de natuur te versterken en de relatie tussen natuur en economie te verstevigen (zie figuur 1.1). Het voorliggende rapport is opgesteld in het kader van de Tweede Evaluatie van het Natuurpact, een evaluatieve studie van PBL, WUR met bijdragen van de VU. Dit rapport doet verslag van het onderzoek naar provinciale beleidsstrategieën voor het stimuleren van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. In dit deelonderzoek ligt de nadruk op het identificeren en analyseren van provinciale strategieën binnen de twee hoofdstrategieën voor maatschappelijke betrokkenheid van het Natuurpact:

- Stimuleren van duurzaam recreatief gebruik en beleving van natuur en
- Stimuleren van actieve betrokkenheid.

Dit rapport geeft het de resultaten van het onderzoek weer naar de provinciale beleidsstrategieën voor het stimuleren van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur gericht op burgers, vrijwilligers, zorg en de recreatiesector. De keuze voor deze strategieën is gemaakt omdat het merendeel van de provincies voor deze thema's beleid ontwikkelen voor vergroten van de maatschappelijke betrokkenheid van burgers en vrijwilligers en de recreatiesector. De zorg is een sector waarop momenteel slechts enkele provincies actief zijn maar waar meerdere provincies een leerwens hebben. Beleid van de provincies gericht op andere bedrijven of sectoren is in deze studie niet meegenomen.

Hoofdambities in natuurbeleid van provincies en Rijk

Bron: PBL

Figuur 1.1. De drie hoofdambities van het provinciaal beleid in het Natuurpact.

1.2 Onderzoeksvragen

Om inzicht te krijgen in beleidsstrategieën op gebied van maatschappelijke betrokkenheid en de werking en de effecten van het beleid zijn de volgende onderzoeksvragen voor deze studie geformuleerd:

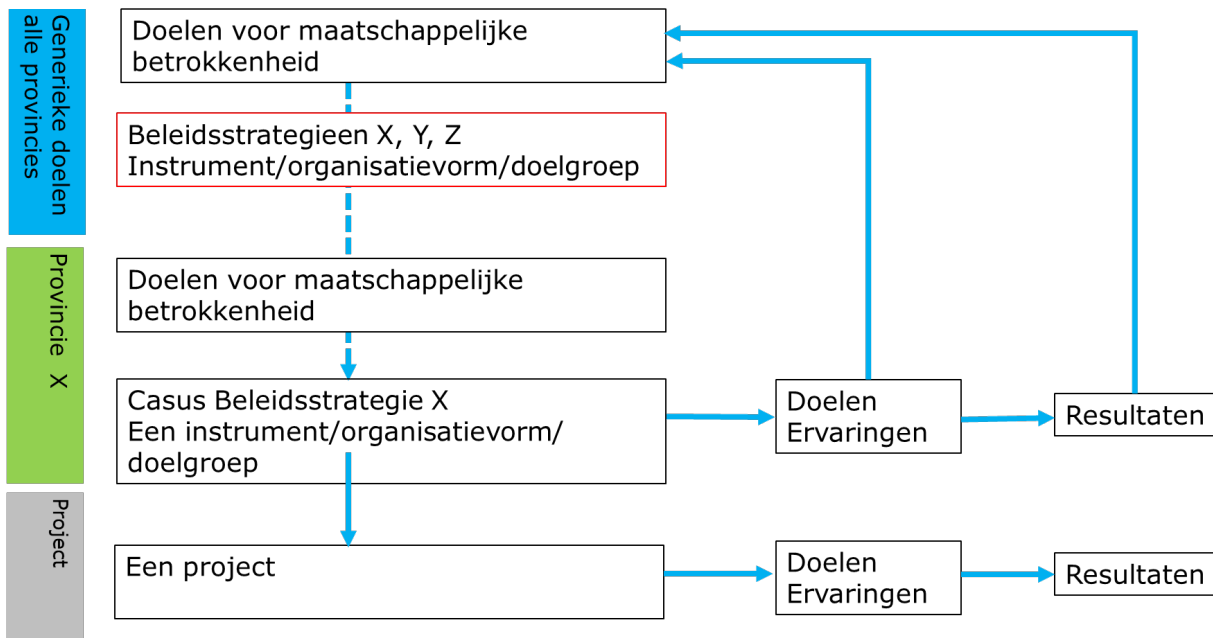
1. Welke beleidsstrategieën ontwikkelen provincies voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur?
2. Welke financiële middelen maken ze vrij voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur?
3. Wat beogen de provincies met hun beleid en wat beogen de maatschappelijke partijen die participeren bij de uitvoering van beleid?
4. Welke resultaten worden tot nu toe behaald?
5. Welke ervaringen doen beleidsverantwoordelijken en betrokken maatschappelijke partijen op met de uitvoering van deze beleidsstrategieën?
6. Welke handelingsperspectieven leveren deze lessen op voor het beleid rondom maatschappelijke betrokkenheid?

Het onderzoek richt zich op verschillende niveaus: overkoepelend over alle provincies en per provincie (provinciecasus). Overkoepelend over alle provincies is geïdentificeerd welke beleidsstrategieën rondom maatschappelijke betrokkenheid bij natuur provincies inzetten en welke financiële middelen zij daarvoor vrijmaken (onderzoeksvragen 1 & 2). De identificatie van deze beleidsstrategieën is uitgevoerd als eerste deel van dit onderzoek en de resultaten zijn deels al gepubliceerd in de WOT-paper 'Analyse van provinciale natuurbeleidsstrategieën' (De Wit et al, 2018).

Een provinciale beleidsstrategie is gedefinieerd als een combinatie van instrumenten, organisatievorm en beoogde of betrokken actoren. In dit rapport worden deze beleidsstrategieën kort omschreven in hoofdstuk 2, omdat zij het raamwerk vormden voor de keuzes van de casussen uitgevoerd in dit onderzoek. Een provinciecasus is een representatief voorbeeld van een bepaalde invulling van een beleidsstrategie (zie verder hoofdstuk 3). Het doel van het (casus)onderzoek is om kennis te vergaren over de vormgeving van, de ervaringen met en de effecten van de strategieën in de verschillende provincies. Daarnaast is in het kader van dit onderzoek aanvullend gekeken naar welke financiële middelen de provincies vrijmaken voor dit werkveld. In het casusonderzoek wordt gekeken wat de doelen zijn van de maatschappelijke partners, de behaalde resultaten en de ervaringen van alle betrokken partijen (onderzoeksvragen 3-5).

De resultaten van de casussen zijn vervolgens besproken in groepsreviews met de betrokken partijen bij de casus en andere provincies en maatschappelijke partijen die werken aan het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. Het doel hiervan was om de bredere geldigheid van de conclusies te onderzoeken en ook voor provincies en andere stakeholders om van elkaars ervaringen te leren. Op basis van deze groepsreview en de casussen zijn condities voor een succesvol beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur opgesteld en handelingsperspectieven voor beleid (onderzoeksvraag 6). Deze handelingsperspectieven voor beleid zijn verder besproken en uitgewerkt tijdens de Handelingsperspectieven workshop op 28 november.

In het onderzoek hebben we voor 8 provincie-casussen de doelen, verwachtingen, ervaringen en resultaten van de beleidsstrategie in de casus geanalyseerd en hoe de beleidsstrategie zich verhoudt tot de doelen voor maatschappelijke betrokkenheid. De casussen zijn geselecteerd omdat meerdere provincies dit beleid uitvoeren en/of er een leerwens was bij meerdere provincies (zie hoofdstuk 3). Beleidsstrategieën zijn op hun beurt vaak grotere programma's (bijvoorbeeld een subsidieprogramma) waarbinnen meerdere projecten worden uitgevoerd, met elk weer hun eigen doelen en resultaten (zie figuur 1.2).

Figuur 1.2. Gelaagde aanpak van het onderzoek

1.3 Leeswijzer

In dit rapport gaan we eerst in op het provinciale beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur (hoofdstuk 2). We beschrijven de provinciale beleidsstrategieën voor maatschappelijke betrokkenheid van natuur en de analyse van de provinciale budgetten voor maatschappelijke initiatieven. In hoofdstuk 3 lichten we de casusselectie en onderzoeksmethode toe. Vervolgens beschrijven we in verschillende hoofdstukken de resultaten van het casusonderzoek. Per hoofdstuk gaan we in op de gekozen casussen bij de verschillende strategieën: strategieën voor het stimuleren van vrijwilligerswerk via intermediaire organisaties (hoofdstuk 4), strategieën voor het stimuleren van groene burgerinitiatieven (hoofdstuk 5), strategieën voor natuur en zorg (hoofdstuk 6) en strategieën voor natuur en recreatie (hoofdstuk 7). In hoofdstuk 8 is een discussie en in hoofdstuk 9 eindigen we met de conclusies, waarin we de onderzoeksvragen beantwoorden.

---

2 Provinciaal beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur

2.1 Provinciale beleidsstrategieën

Alle provincies hebben de ambitie om de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur te versterken. Ten opzichte van de eerste evaluatie van het Natuurpact is het beleid voor maatschappelijke betrokkenheid verder ontwikkeld. Provincies hebben sinds de eerste Lerende Evaluatie (PBL en WUR, 2017) het beleid verder uitgewerkt en daarbij ook doelen geformuleerd voor welzijn, gezondheid, beleving en biodiversiteit. Anders dan de ambitie 'verbeteren biodiversiteit door het vergroten en beheer van het natuurnetwerk' zijn er vaak geen concrete provinciale doelstellingen of expliciete opgaven geformuleerd waarom of waartoe dit beleid wordt gevoerd. De meeste provincies hebben hun beleid rondom het versterken van de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur beschreven in een natuurvisie of een ambitiedocument. De nieuwe Omgevingsvisie biedt hier ook een kader voor. Sommige provincies zijn hun beleid en visie rondom dit onderwerp nog aan het opstellen of herformuleren (bv. Friesland en Zeeland). De doelen en ambities die provincies nastreven met maatschappelijke betrokkenheid bij natuur zijn breed geformuleerd en vaak weinig concreet. Een uitzondering hierop is de provincie Drenthe die wel een concrete doelstelling heeft, 5000 vrijwilligers actief in de natuur (Provincie Drenthe, 2019). Of de provincies Noord-Brabant en Overijssel die op termijn al hun schoolpleinen willen vergroenen. Zo wil Noord-Brabant in 2022 een kwart van de schoolpleinen vergroend hebben en Overijssel in 2027 al zijn schoolpleinen⁷.

Provincies verschillen in hoe breed zij maatschappelijke betrokkenheid interpreteren. Sommige provincies zien het betrekken van bedrijven bij natuur als het verbinden van natuur met economie, terwijl andere provincies dezelfde activiteiten zien als bijdrage aan het vergroten van de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. In dit rapport kijken we alleen naar beleidsstrategieën van provincies gericht op het vergroten van actieve betrokkenheid van bewoners, groene initiatieven van burgers en de zorg en recreatiesector. In andere deelonderzoeken van de Tweede Lerende Evaluatie is gekeken naar beleidsstrategieën gericht op biodiversiteit en verbinding tussen natuur en landbouw (Kuindersma et al.2020; Gerritsen et al. 2020).

Mensen kunnen op verschillende manieren betrokken zijn bij natuur, bv. door gebruik of bescherming van natuur of door het beïnvloeden van natuurbeleid (zie de Boer & Langers, 2017; box 1).

Definities rondom maatschappelijke betrokkenheid en vrijwilligerswerk

In het draagvlak onderzoek rondom maatschappelijke betrokkenheid van de Boer & Langers (2017) wordt onderscheid gemaakt in drie domeinen: gebruiker, beschermer en beslisser.

Bij elk van deze domeinen wordt onderscheid gemaakt in actieve en passieve rol. De gebruiker actief kenmerkt zich door zijn bezoek aan natuur. Bij de gebruiker passief gaat het om het gebruik van informatiebronnen over natuur (bv. tv, media of boeken). De beschermer actief wordt gekenmerkt door activiteiten voor natuur- en landschapsbeheer, en het meewerken aan een burgerinitiatief. De beschermer passief is gekarakteriseerd aan de hand van lidmaatschap van natuurorganisaties en de financiële bijdrage voor natuur. Bij de beslisser actief gaat het om activiteiten voor natuur- en landschap gericht op beïnvloeding van besluitvorming (zoals naar inspraakavond, actievoeren, brief schrijven) en actief als initiatiefnemer van een burgerinitiatief. Een beslisser passief duiden we aan de hand van een groene stemkeuze en een handtekening zetten voor de natuur.

In publicaties over vrijwilligerswerk wordt de rol van actieve beschermer vaak weer verder onderverdeeld in vrijwilligers die actief natuurbeheer uitvoeren, de herstellende, de vrijwilligers die voorlichting geven over natuur, de vertellers en de vrijwilligers die het voorkomen van soorten monitoren (Ganzevoort & van den Born,2018). Daarnaast onderscheid men ook meer de 'nieuwe' vrijwilligers die zich niet te vaak wil

⁷ <https://www.natuurvoorelkaar.nl/project/groene-schoolpleinen>
<https://schoolpleinenbrabant.nl/over-ons/>

inzetten en het liefst in de buurt tijdens bv Natuurwerkdagen of specifieke lokale activiteiten (Motivaction, no date).

Uit de beleidsanalyse van de provinciale visies blijkt dat er twee hoofdstrategieën onderscheiden kunnen worden waarop provincies zich richten bij het versterken van maatschappelijke betrokkenheid:

1. het stimuleren van gebruik en beleving van natuur, en
2. het stimuleren van actieve bijdrage door burgers voor natuur

De eerste beleidsstrategie richt zich op het stimuleren en duurzaam gebruik en beleving van natuur. Provincies streven ernaar dat de natuur beleefbaar is en door mensen gebruikt kan worden. Het gaat hierbij dus om de rol van actieve gebruiker. Voor het realiseren van beleefbare natuur is het enerzijds belangrijk dat natuur dicht in de buurt is en anderzijds dat natuur verder weg voor iedereen toegankelijk is. Daartoe moet de natuur een hoge belevingswaarde hebben, landschappelijk en recreatief aantrekkelijk zijn en voorzieningen voor recreatie hebben.

Naast een duurzaam gebruik en beleving van natuur, streven provincies ernaar om burgers ook te stimuleren zelf een actieve rol in natuurbescherming op zich te nemen. Het gaat hierbij met name om een bijdrage te leveren aan natuurbeheer of zelf natuur(waarden) en groen te realiseren, vaak dichtbij huis. Maar het kan ook gaan om het geven van excursies, natuureducatie of het monitoren van soorten. Hierbij gaat het dus om de rol als actieve beschermer en deels om de rol van actieve beslisser in het geval van groene burgerinitiatieven. De provincies zetten voor het stimuleren van beleving van natuur en voor vergroten van de actieve betrokkenheid deels dezelfde en deels verschillende instrumenten en organisatievormen in (zie figuur 2.1).

Figuur 2.1. Provinciale beleidsstrategieën bij maatschappelijke betrokkenheid (aangepast van de De Wit et al, 2018)

Naast bovengenoemde beleidsstrategieën gericht op duurzaam gebruik en beleving van natuur en actieve inzet bij natuur, voeren de provincies ook ander (natuur)beleid wat zich richt op het betrekken van burgers en maatschappelijke partners in het beleidsproces. Dit gaat met name over de rol van actieve beslisser. De wijze waarop en mate waarin burgers betrokken zijn kan zeer verschillend zijn. Voorbeelden zijn de consultatie van burgers gedurende het beleidsproces of het trekken van gebiedsprocessen door burgerinitiatieven of maatschappelijke organisaties in gebiedsprocessen rondom natuurrealisatie en inrichting (zie bv Samen werkt beter in de provincie Overijssel, de gebiedsaanpak in Gelderland of het Markdal (Kuindersma et al, 2020; PBL en WUR, 2017). Daarnaast ontwikkelen provincies ook beleid gericht op de omgang met 'boze' of kritische burgers. Dit gaat met name over de afhandeling en reactie van de provincie wanneer zich conflicten voordoen rondom natuurbeheer. Bij zulke conflicten zijn er vaak verschillende visies over natuurbeheer aanwezig, tussen de visie van de overheid/provincie en van burgers, van experts en burgers, of tussen verschillende groepen burgers, overheden en experts (zie de Haas et al., 2020; Buijs, 2009). Een recent voorbeeld is het maatschappelijk verzet tegen het beheer van de Oostvaardersplassen waarbij verschillende visies over het gewenste natuurbeheer spelen.

Het beleid rondom betrokkenheid van burgers en maatschappelijke partijen in beleidsvorming of uitvoering als ook het reactief beleid n.a.v. incidenten is geen onderdeel van deze studie.

2.2 Provinciale budgetten voor maatschappelijke betrokkenheid via intermediairs en burgerinitiatieven

Het beleid van Rijk en provincies rondom maatschappelijke betrokkenheid is zowel gericht op het gebruik en de beleving van natuur als op een actieve inzet voor natuur waarbij mensen zelf vaak vrijwillig de handen uit de mouwen steken voor natuurbeheer. Provincies willen veel verschillende partijen actief betrekken bij natuur. Provincies verschillen in hoe breed zij maatschappelijke betrokkenheid interpreteren. Sommige provincies zien het betrekken van bedrijven bij natuur als het verbinden van natuur met economie, terwijl andere provincies dezelfde activiteiten zien als bijdrage aan het vergroten van de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. Uit een analyse van de provinciale beleidsontwikkeling (De Wit et al. 2018) blijkt dat sinds 2013 het merendeel van de provincies onder de noemer van maatschappelijke betrokkenheid actief inzetten op het betrekken van burgers, bewoners, groene vrijwilligers en scholen. Om een beeld te krijgen van de financiële inzet van provincies op deze vorm van maatschappelijke betrokkenheid is in beeld gebracht hoeveel middelen hierop globaal ingezet worden.

Hierbij dient als kanttekening geplaatst te worden dat maatschappelijke betrokkenheid een heel breed begrip is dat in de diverse provincies anders geïnterpreteerd wordt. In sommige provincies verstaat men onder maatschappelijke betrokkenheid met name de activiteiten gericht op vrijwilligers en burgerinitiatieven en schaarst men activiteiten rondom bedrijven en de landbouw onder natuur en economie of 'groen kapitaal'. In sommige provincies zoals Overijssel en Zuid-Holland valt onder maatschappelijke betrokkenheid ook de inzet op de betrokkenheid voor bedrijven en de landbouw (resp. Natuur voor Elkaar of Groen Kapitaal). In deze analyse richten wij ons op de middelen op het betrekken van burgers, bewoners, groene vrijwilligers, scholen en deels zorg.

Uit de gesprekken met provincies op het beleid rondom maatschappelijke betrokkenheid bij natuur is naar voren gekomen dat er drie financiële manieren zijn waarop provincies subsidie verstrekken aan maatschappelijke betrokkenheid richting deze doelgroepen;

- Financiering middels een boekjaarsubsidie aan bestaande maatschappelijke partijen
- Financiering middels programmasubsidie aan bestaande maatschappelijke partijen en;
- Open subsidieregelingen waarop een breed scala van partijen kan inschrijven. Veelal zijn deze subsidies gericht het stimuleren van burgerinitiatieven maar gezien de criteria kunnen ook andere maatschappelijke organisaties die zich inzetten op vergroten van actieve inzet van burgers of het vergroten van natuurbeleving van burgers hiervoor ideeën indienen.

Om een beeld te krijgen van de hoogte van deze middelen en de trends in deze drie financieringsstromen sinds de decentralisatie is gekeken naar de jaren 2013 en 2017- 2018. Hiervoor is gekeken of er reguliere of boekjaar subsidies verstrekt zijn aan het IVN, provinciale stichtingen voor Landschapsbeheer en Natuur en Milieu Federaties op basis van hun jaarrekeningen. Indien in de provincie Landschapsbeheer gefuseerd is met Landschapsorganisatie dan is naar deze organisatie gekeken.⁸ In aanvulling daarop zijn projectsubsidies van deze organisaties meegenomen indien deze expliciet gelabeld waren aan programma's rondom de inzet van burgers, bewoners en groene vrijwilligers. Voor de open subsidieregelingen is gekeken naar opengestelde regelingen zoals aangekondigd in de provinciale subsidieverordeningen. Tabel 2.1 geeft deze trends weer.

---

⁸ Zuid-Holland, Noord-Brabant, Flevoland

Tabel 2.1 Trends in budget voor maatschappelijke betrokkenheid.

Provincie	Trends Intermediairs algemeen 2013- 2017/2018	Intermediairs-Gelabeld Maatschappelijke Betrokkenheid 2013- 2017/2018	Open subsidies voor Maatschappelijke Betrokkenheid 2013- 2017/2018	Open subsidies+ bijdrage intermediairs voor Maatschappelijke Betrokkenheid 2013- 2017/2018	Toelichting
Drenthe	+	+++	Geen	+++	Toename door inzet Streekbeheer
Flevoland	stabiel	Stabiel	+++	+++	Toename door programma Nieuwe Natuur, meer dan 200 kE- precieze bedrag moeilijk in te schatten
Friesland	stabiel	-	Geen	-	Trend met name bepaald door afname middelen aan Landschapsbeheer Friesland, in Friesland is er geen specifieke regeling voor groene initiatieven - dit verloopt via het Iepen Mienshipsfunns, deze is gestart in 2015.
Gelderland	stabiel	Stabiel	+++	+++	Toename door regeling burgerbetrokkenheid
Groningen	--	+	++	++	Toename door open subsidieregeling burgerinitiatieven specifiek gealloceerd onder POP
Limburg	stabiel *1	++	+ via intermediair	++	Inschatting moeilijk door ontbreken inzicht uitgaven IKL
Noord-Brabant*	--	--	++++	++++	Toename door open subsidieregeling Natuur en samenleving
Noord-Holland*	---	Stabiel	+, via intermediair	stabiel	
Overijssel*	---	---	++++	++++	Toename door open subsidieregeling
Utrecht	++	++	+ via intermediair	++	Toename door Groen aan de Buurt en Voucherregeling
Zeeland	++	Stabiel	geen	stabiel	Geen toename - wel samenwerkingsverband Zeeuwse Natuur opgericht
Zuid-Holland*	++	+++	++++	++++	Toename door open regeling

Legenda:

stabiel betekent 0- 25 kEuro

+ betekent 25-100 kEuro

++ Betekent 100-200 kEuro

+++ betekent 200 kEuro - 500 k Euro

++++ betekent > 500 Keuro

- betekent > - 100 kEuro

-- betekent < -100 kEuro

--- betekent < -200 kEuro ⁹

⁹ De onderbouwing van deze trends zijn vastgelegd in een interne notitie van 36 pagina's, de reacties van provincies daarop en de wijzigingen.

Uit deze analyse komt drie trends naar voren:

- **Verlaging reguliere of boekjaar subsidies.** In de periode 2013- 2017/2018 zijn de reguliere of boekjaar subsidies vanuit de provincies naar maatschappelijke organisaties in 4 provincies verlaagd. Deze verlaging komt vooral door de afname van reguliere subsidies aan Landschapsbeheer en de Milieufederaties. In twee provincies is deze afname ook te zien aan het beschikbare budget dat maatschappelijke organisaties besteed hebben aan het onderwerp maatschappelijke betrokkenheid.
- **Verschuiving van reguliere of boekjaar subsidies naar projectsubsidies.** In een aantal provincies is men overgestapt van reguliere subsidies naar projectsubsidies voor maatschappelijke organisaties (bv. Zuid-Holland, Noord-Holland, Gelderland en Limburg).
- **Openstelling van open subsidieregelingen.** Het budget voor open subsidies waar diverse partijen kunnen inschrijven is in een zestal provincies toegenomen. Tabel 2.2 laat zien welke provincies in 2018 een open subsidies gericht op maatschappelijke betrokkenheid voor natuur hebben. In een aantal andere provincies zijn er vergelijkbare regelingen die via maatschappelijke organisaties lopen (Noord-Holland, Utrecht, Limburg).

Deze drie trends hebben ertoe geleid dat in het merendeel van de provincies het totale budget voor maatschappelijke betrokkenheid licht gestegen is. In de provincie Overijssel is de stijging het grootst door openstelling van diverse subsidieregelingen. Ook in de provincie Noord-Brabant is de stijging aanzienlijk door de openstelling van de subsidieregeling voor Groene Schoolpleinen. De totale besteding aan maatschappelijke betrokkenheid op basis van de bijdrage aan maatschappelijke partijen en open subsidies voor provincies ligt tussen de 3 ton en de 4 miljoen¹⁰ in 2018. Naar schatting ligt het budget in 2018 tussen de 11 en 15 miljoen voor alle provincies samen. Met name de provincies Overijssel, Noord-Brabant en Zuid-Holland investeren meer als het provinciale gemiddelde in maatschappelijke betrokkenheid. Ook de provincie Flevoland investeert middels het programma Nieuwe Natuur in het versterken van maatschappelijke betrokkenheid, maar door de zeer afwijkende structuur van dit programma is een vergelijking met andere provincies ingewikkeld (Profacto & WUR, 2018). Ook in Friesland is de situatie afwijkend omdat hier het Iepen Mienskipfuns is waarbinnen burgers initiatieven voor natuur in hun omgeving kunnen realiseren – er is echter geen zicht op hoeveel dit gebeurt. Hoewel er dus sprake is van een duidelijke stijging, zijn de middelen geïnvesteerd vanuit de provincies in maatschappelijke betrokkenheid gering vergeleken met de jaarlijkse bijdrage voor biodiversiteit (het realiseren van het Natuurnetwerk en ANLB) van circa 415 miljoen per jaar¹¹.

---

¹⁰ In dit bedrag zijn fondsen die niet exclusief gealloceerd zijn aan groene initiatieven zoals het Iepen Mienskipfuns (Friesland) of LEADER niet meegerekend. Voor deze fondsen is het niet mogelijk om vast te stellen welk bedrag beschikbaar is voor activiteiten gerelateerd aan natuur.

¹¹ Conform Natuurpact afspraken

Tabel 2.2 Provincies met een open subsidieregeling voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur.

<i>Open subsidieregelingen of programma's (directe sturing)</i>	<i>Programma's via intermediairs (indirecte sturing)</i>
Natuur en Samenleving 2.0 (Overijssel) onderdeel van Natuur voor Elkaar* Streekkeigen Landschapsbeheer (Overijssel)	Streekbeheer (Drenthe)
Nieuwe Natuur (Flevoland)	De Groene Motor (Zuid-Holland)
Natuur en Samenleving (Noord-Brabant): 5 regeling leveren financiering hiervoor	Groen aan de Buurt (Utrecht)
Groene Burgerinitiatieven (Groningen)	Betrekken bij Groen (Noord-Holland)
Regeling Burgerbetrokkenheid (Gelderland)	Buitenkracht, Buitenkennis, Buitenkans (Limburg, via IKL) Kleine Groene Doelen regeling (via IKL) Groene Helden prijsvraag (via IVN)
Regeling groenparticipatie (Zuid-Holland)	Groen doet goed (Utrecht/ Zuid-Holland)
Vergroenen schoolpleinen	
Groene schoolpleinen-onderdeel van subsidieregeling buurtfonds Noord-Brabant	
Gelderland – Regeling Groene Schoolpleinen	
Zuid-Holland – Regeling Groene schoolpleinen	
Overijssel – Regeling Groene Schoolpleinen – onderdeel van Natuur voor Elkaar	

---

3 Casusselectie en onderzoeksmethode

3.1 Keuze invullingen van beleidsstrategieën en selectie provinciecasussen

Provincies geven op verschillende manieren invulling aan beleidsstrategieën gericht op gebruik en beleving van natuur en actieve betrokkenheid bij natuur. Er zijn verschillen in de beleidsinstrumenten, organisatievormen en doelgroepen die ze met hun beleid trachten te bereiken (zie figuur 2.1 in dit rapport; figuur 5b in De Wit et al. 2018). We noemen dit verschillende 'invullingen'. In 2018 zijn de provinciale beleidsstrategieën in beeld gebracht (zie hoofdstuk 2 en de Wit et al. 2018).

Om de ervaringen met dit beleid in kaart te brengen zijn uit de verschillende invullingen in de praktijk een achttal casussen geselecteerd om nader te onderzoeken. De belangrijkste criteria voor de selectie van de casussen zijn:

- 1) De invulling is volgens onderzoekers en betrokken provincies belangrijk voor het realiseren van de ambitie voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur
- 2) De eerste inventarisatie (De Wit et al. 2018) toont aan dat er een leerwens rondom de invulling van de beleidsstrategie is bij meerdere provincies
  - a. er uitdagingen zijn in de uitvoering
  - b. er nieuwe invullingen zijn (bijvoorbeeld stimuleren gebruik & beleving natuur in de zorg)
- 3) De invulling speelt in meerdere provincies en ze hebben ervaringen opgedaan met de implementatie van deze invulling zodat een vergelijking mogelijk is en er daardoor van geleerd kan worden
- 4) Van de gekozen invulling kan geleerd worden
  - a. vanwege succesvolle invulling
  - b. vanwege uitdagingen

Op grond van deze criteria hebben we per beleidsstrategie invullingen geselecteerd. We hebben vier invullingen gekozen waarbij het gaat om de inzet van bepaalde instrumenten (bv. subsidieregeling), een specifieke organisatievorm (bv via intermediairs) of het richten van de strategie op bepaalde actoren (bv gericht op de zorg). Deze voorselectie is besproken met de opdrachtgevers, werkgroep natuurbeleid en de maatschappelijk klankbordgroep. Uit dit overleg kwam naar voren dat er nog een casus rondom recreatie diende toegevoegd te worden omdat recreatie de manier is waarop het merendeel van de Nederlanders in aanraking komt met de natuur (NBTC-NIPO Research, 2012-2013). Dit heeft uiteindelijk geleid tot de volgende vier invullingen:

Stimuleren van actieve betrokkenheid

- 1) Gericht op vrijwilligers
Het merendeel van de provincies zet in op het ondersteunen van groene vrijwilligers voor beheer, monitoring en natuureducatie. Provincies verschillen in het type activiteiten dat zij ondersteunen, maar ook of zij individuele organisaties ondersteunen of samenwerkingsverbanden. Sinds de decentralisatie is het beeld dat met name de samenwerking in een aantal provincies actief gestimuleerd wordt.
- 2) Gericht op groene burgerinitiatieven
In een groot deel van de provincies wil men burgers meer betrekken bij het beheer van groen in hun eigen omgeving. In enkele provincies gebeurt dat rechtstreeks via een eigen subsidieregeling waar bewoners aanvragen kunnen indienen in andere provincies via intermediairs die structurele (programma) financiering ontvangen.

Stimuleren van gebruik en beleving natuur

- 1) Gericht op de zorg
Er zijn aanwijzingen dat natuur positief is voor de gezondheid van mensen (Vries et al., 2009; van den Berg, 2007). In een tweetal provincies is men actief bezig om rondom dit thema actief nieuwe partijen en netwerken te ontwikkelen. Het doel is om vanuit de zorg cliënten in aanraking te laten komen met natuur. Andere provincies hebben aangegeven dat zij hier ook mee aan de slag willen.
- 2) Gericht op recreatie
Recreatie is de manier waarop het merendeel van de Nederlanders in aanraking komt met de natuur. Het bevorderen van recreatie is beleid met een langere geschiedenis. Tegelijkertijd is er recentelijk gekort op de subsidies voor recreatie. Welke (nieuwe) oplossingen zijn gevonden voor het stimuleren van recreatief bezoek aan de natuur – en hoe succesvol zijn deze?

Casuskeuze

Na de selectie van verschillende invullingen van de beleidsstrategieën is een verdere afbakening van het onderzoek noodzakelijk. Per invulling zijn twee of drie provincies geselecteerd om de ervaringen in meer detail te beschrijven en te analyseren. Dat noemen we een provinciecasus. Een provinciecasus is daarmee een representatief voorbeeld van een bepaalde invulling van een beleidsstrategie. Om vergelijkingen te kunnen maken en voor de zeggingskracht van de casus voor meerdere provincies is een selectie van 2 provincies het minimum. Bij de provinciecasus selecteren we in een aantal gevallen ook een concreet gebied of project (gebied of projectcasus) waar de bepaalde invulling van de strategie ten uitvoer komt. Hiermee willen we in beeld brengen wat wel werkt en wat niet (faal- en slaagfactoren) en welke resultaten er worden geboekt (zie tabel 3.1).

Tabel 3.1 Overzicht van de provincie-casussen per gekozen invulling van de strategieën

Casus (provincies)	Gebied / Project	Toelichting	Instrument	Betrokken actoren
Beleidsstrategie stimuleren actieve betrokkenheid				
Streekbeheer Drenthe	Gemeente Tynaarlo, Westerveld en Hoogeveen/de Wolden	'Streekbeheer' betreft het faciliteren en samenbrengen van vrijwilligersgroepen die aan de slag willen bij landschap- en natuurbeheer. Het programma wordt uitgevoerd door verschillende partijen in de regio en gefinancierd door de provincie en gemeenten.	Via intermediairs	Vrijwilligers & bewonersinitiatieven
Betrekken bij Groen Noord-Holland	gehele provincie	Het programma 'Betrekken bij Groen' is het gezamenlijke meerjarenplan voor de Noord-Hollandse Groene vrijwilligers actief bij diverse TBO's. Het programma wordt uitgevoerd door IVN en Landschap Noord-Holland.	Via intermediairs	Vrijwilligers
Groen in de Buurt, Utrecht	Gemeente Zeist en Wijk bij Duurstede	Via het programma 'Groen in de Buurt' worden bewonersinitiatieven die actief hun buurt groener willen maken ondersteund. Zij kunnen terecht bij het Service punt voor advies. Het programma wordt gezamenlijk uitgevoerd	Via intermediairs	Bewonersinitiatieven

		door IVN Utrecht, Landschap erfgoed Utrecht en Natuur en Milieu Educatie Utrecht.		
Burgerbetrokkenheid bij natuur, groen en landschap Gelderland	Duizendknoop brigade (Renkum) Emerpark (Deventer), Speulplek (Ooij)	Via de regeling 'burgerbetrokkenheid bij natuur, groen en landschap' stimuleert de provincie Gelderland groene burgerinitiatieven die in hun eigen omgeving groen willen realiseren	Via open subsidieregeling	Burgerinitiatieven
Beleidsstrategie Stimuleren gebruik & beleving natuur				
Overijssel	Vogellanden ZGR	De regeling Natuur en Samenleving financiert een aantal projecten rondom het thema Natuur en Zorg. Via netwerkbijeenkomsten wordt kennis hierover uitgewisseld tussen de betrokken organisaties.	Via open subsidieregeling	Zorg
Noord-Brabant - verkennende casus	Zorginstellingen BrabantZorg; Nieuwe Hoeven, Ons Stekkie	De provincie ondersteunt een netwerk op het thema Groen en gezondheid en specifieke projecten zoals Toegankelijke Natuur en gezond natuur wandelen. Dit is een onderdeel van het programma Natuur en Samenleving.	Via open subsidieregeling	Zorg
Limburg	Grenspark Maas-Swalm-Nette	Grenspark Maas-Swalm-Nette voert jaarlijks projecten uit rondom natuur, cultuurhistorie en maatschappelijke betrokkenheid. Financiering wordt gevonden door matching van INTERREG-financiering met financiering van (voornamelijk) Duitse en Nederlandse (semi-) overheden	Via intermediairs	Recreatiesector
Zuid-Holland	TOP Horeca-onderneming 'De Oude Tol'	TOP-gebieden	Via intermediairs	Recreatiesector

3.2 Onderzoeksmethode

Het casusonderzoek heeft plaatsgevonden van september 2018 tot juli 2019. Het doel van het (casus)onderzoek was om kennis te vergaren over de vormgeving van, de ervaringen met, en de effecten van de strategieën. In het kader van het onderzoek hebben we interviews gehouden met mensen van provincies, met maatschappelijke organisaties, gemeenten, ondernemers en burgers, die bezig zijn met deze vormen van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur (zie bijlage 1). Binnen verschillende casussen is gekeken naar een passend voorbeeld (project, experiment, pilot e.d.), waarin een bepaalde aanpak in de praktijk vorm krijgt (zie figuur 1.2, hoofdstuk 1).

Methode en analyse per casus studie

De casus studies zijn uitgevoerd middels documentenstudie en semi-gestructureerde interviews. Per casus studie hebben we inzicht gezocht in: de (ecologische, sociale en economische) doelen van betrokkenen met de beleidsstrategie of het programma, de (voorgenomen) maatregelen die worden genomen, de eerste resultaten en ervaringen. Bij de interviews hebben we als hulpmiddel een poster

---

gebruikt, waarop we samen met de respondent de doelen, maatregelen, ervaringen en resultaten hebben genoteerd. Dit was bedoeld om bij te dragen aan de uitwisseling en mogelijk gezamenlijk leren. Door de poster was het mogelijk om de informatie visueel te maken en daar samen met de respondent naar te kijken. Dit leverde vaak voor de respondent ook inzicht op. De meeste interviews zijn in tweetallen gehouden. De poster is niet voor alle interviews gebruikt, i.v.m. logistiek (er was bijvoorbeeld niet altijd een zaaltje om de poster op te hangen) en omdat, naarmate het onderzoek vorderde, de interviews om efficiëntie redenen vaker door maar 1 persoon werden gehouden. Dit maakte het werken met de poster lastiger.

Om te kunnen reflecteren op de behaalde resultaten, hebben we gewerkt met het construeren van een beleidstheorie van iedere strategie of programma. De beleidstheorie is (door de onderzoekers) samengesteld op basis van de doelen en (voorgenomen) maatregelen van de betrokkenen, kort gezegd: wat verwachten de betrokkenen te bereiken en hoe denken ze dat het beste te kunnen bereiken? Vervolgens konden we per verwachting de ervaringen en eerste resultaten analyseren. De casus zorg Noord-Brabant wijkt iets af van dit stramien, omdat hier sprake is van een verkennende casus. Er is in Noord-Brabant geen specifieke strategie voor zorg en natuur, wel gebeurt er veel voor zorg vanuit een breder programma voor Natuur en Samenleving. Als gevolg hiervan konden we geen resultaten van een specifiek programma achterhalen. Er is daarom alleen gesproken over ervaringen.

Bredere toetsing middels Groepsreview en Workshop handelingsperspectieven

Na de casestudies is per strategie een groepsreview georganiseerd met als doel om de bredere geldigheid van de conclusies te onderzoeken en ook voor provincies en andere stakeholders om van elkaars ervaringen te leren. Voor deze groepsreviews zijn alle geïnterviewden uitgenodigd alsmede ook andere geïnteresseerde provincie medewerkers (via de IPO-werkgroep natuur) en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties. In deze groepsreviews stond de eerste analyse van onderzoeksresultaten (uit de casestudies) centraal.

Er zijn voor dit project twee groepsreviews gehouden. De eerste groepsreview werd gehouden op 9 april 2019: de groepsreview 'actieve betrokkenheid', waarin de casussen over burgers en vrijwilligers zijn voorgelegd. De tweede groepsreview werd gehouden op 4 september 2019, hier werden de casussen over zorg en recreatie voorgelegd en besproken.

Van elke groepsreview is een verslag gemaakt. De concepten van deze verslagen zijn voorgelegd aan de aanwezigen en vervolgens vastgesteld en gepubliceerd via de projectwebsite van de lerende evaluatie Natuurpact. De verslagen van de groepsreviews zijn gebruikt voor de definitieve analyse in dit rapport. De concept-analyses per casestudie zijn ook voorgelegd aan alle respondenten om te controleren op feitelijke onjuistheden en omissies. Het commentaar op deze analyses is verwerkt in de definitieve hoofdstukken in dit rapport.

Op basis van deze groepsreview en de casussen zijn condities voor een succesvol beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur opgesteld en handelingsperspectieven voor beleid. Deze handelingsperspectieven voor beleid zijn verder besproken en uitgewerkt tijdens de Handelingsperspectieven Workshop op 28 november¹². Tijdens deze workshop zijn de handelingsperspectieven besproken en middels een interactieve sessie waarbij verder uitgewerkt (zie foto). Hierbij werd aan deelnemers gevraagd om in groepen van 4-5 deelnemers een handelingsoptie verder uit te werken middels 5 stappen (via de zogeheten Pathway methode):

- Stip op de horizon: wat wil men uiteindelijk bereiken?
- De route: welke handelingsoptie staat centraal
- De tussenstappen: welke stappen zijn hiervoor nodig
- De acties: welke acties zijn nodig om deze mogelijk te maken en wie hierbij betrokken kan/ dient te worden
- Haalbaarheid: Bedenk bij acties wat risico's, kansen zijn om de actie mogelijk te maken

Deze resultaten van de workshop zijn vastgelegd in het verslag¹².

---

¹² <https://themasites.pbl.nl/evaluatie-natuurpact/wp-content/uploads/verslag-workshop-handelingsperspectieven-28-november-2019.pdf>

Figuur 3.1 Uitgewerkt handelingsperspectieven voor ontwikkelen van gezamenlijke financieringsconstructie voor recreatie.

Concluderend kan gesteld worden dat de gevolgde methode afwijkt van de klassieke doelevaluatie. In grote lijnen gaat een klassieke evaluatie uit van een doel-middelrationaliteit. Het is zinvol om uitkomsten te vergelijken met gestelde overheidsdoelen en het beleidsonderwerp is voldoende maakbaar om het succes van beleidsinterventies met een verantwoordingsbril te bekijken (Westerink et al, 2018). Bij een dergelijke evaluatie speelt de mogelijkheid van het vaststellen van attributie een belangrijke rol (van der Steen et al., 2018). Door de gezamenlijke opstellen van de beleidstheorie van de programma's en het toetsen op de gezamenlijke verwachtingen, opgedane ervaringen en de bespreking daarvan in de groepsreviews is het onderzoek een tussenvorm tussen de klassieke evaluatie en de responsieve evaluatie. De ontwikkelde methode sluit daarmee aan op methode Lerend Evalueren die wordt gevolgd in de Evaluatie van het Natuurpact (Folkert et al, 2018). Zie voor meer informatie over deze methode, de toepassing en de doorwerking ervan (Van Veen et al. 2016, Verwoerd et al. 2017, Folkert et al. 2018, PBL 2019a&b, Verwoerd et al. 2019).

---

4 De casussen rondom vrijwilligers

4.1 Introductie

Er zijn twee casussen uitgevoerd van provinciale strategieën voor het betrekken van vrijwilligers met als doel de actieve betrokkenheid van mensen bij natuur te vergroten. De eerste casus gaat over het programma Streekbeheer in Drenthe (paragraaf 4.2). De casus Streekbeheer focust zich op hoe het beleid van de provincie een grotere betrokkenheid van vrijwilligers kan stimuleren om zo het landschap te onderhouden. Voor deze casus hebben we interviews gehouden met betrokkenen bij Streekbeheer Drenthe. De interviews zijn uitgevoerd met de provincie Drenthe, Stichting Landschapsbeheer Drenthe, de gemeenten Tynaarlo, Westerveld en Hoogeveen/de Wolden. De tweede casus is het programma Betrekken bij Groen van de provincie Noord-Holland (paragraaf 4.3). De casus Betrekken bij Groen focust zich op hoe het beleid van de provincie samenwerking tussen TBO's en vrijwilligersorganisaties kan bevorderen en betrokkenheid van vrijwilligers bij het landschap kan stimuleren om het landschap te onderhouden en draagvlak voor behoud van natuur en landschap te vergroten. Innovatie van samenwerking met vrijwilligers is hierbij een belangrijk doel. Voor deze casus hebben we interviews gehouden met betrokkenen bij Betrekken bij Groen (BBG)¹³. De interviews zijn uitgevoerd met medewerkers van de provincie Noord-Holland, Landschap Noord-Holland, Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid (IVN)es en PWN. Daarnaast hebben we de belangrijkste documenten over BBG bestudeerd (o.a. meerjarenprogramma's, de programma's van wensen en jaarverslagen). Vervolgens beschrijven we de bevindingen uit de groepsreview Actieve betrokkenheid burgers en vrijwilligers bij natuur, deelsessie vrijwilligers (paragraaf 4.4). We sluiten het hoofdstuk af met conclusies (paragraaf 4.5).

4.2 Streekbeheer Drenthe

4.2.1 Inleiding

Streekbeheer is een programma waarbij samen met de maatschappij invulling wordt gegeven aan het versterken van natuur en biodiversiteit in het landelijk gebied, door het faciliteren en samenbrengen van vrijwilligersgroepen die aan de slag willen met landschaps- en natuurbeheer (Provincie Drenthe, 2018). Het programma wordt uitgevoerd in samenwerking tussen de stichting Landschapsbeheer Drenthe, de provincie Drenthe en de Drentse gemeenten. Streekbeheer werd ontwikkeld na de bezuinigingen op landschapsbeleid in 2012. De rijks financiering voor beheer en behoud van landschapselementen buiten het Natuurnetwerk Nederland hield op. Provincie Drenthe wilde de financiering van landschapsbeleid wel in stand te houden. Er kwam een discussie op gang op welke wijze landschapsbeheer in Drenthe kan worden doorgezet. Het idee kwam op om een groter beroep te doen op vrijwilligers en bewoners (de Gruijter en Witte, 2018), door de bewustwording van bewoners voor het landschap te vergroten, en de eigen verantwoordelijkheid te stimuleren om aan de slag te gaan in het landschap. Dit paste in de beweging van de participatiesamenleving. Ook gemeenten in Drenthe hadden interesse. Streekbeheer is in 2013 gestart als pilot in 5 gemeenten in Zuid-West Drenthe (Westerveld, Midden-Drenthe, De Wolden, Hoogeveen en Meppel), onder de noemer 'Landschap Onderhouden We Samen'. Het was een samenwerking tussen deze 5 gemeenten en Stichting Landschapsbeheer Drenthe. Sinds 2016 is het programma provincie breed ingevoerd als Streekbeheer en doen alle 12 gemeenten in Drenthe mee (in de pilotgemeenten nog steeds als samenwerkingsverband).

---

¹³ <https://www.landschapnoordholland.nl/projecten/programma-betrekken-bij-groen>

4.2.2 Doelen van betrokkenen bij programma/project

Beschrijving van doelen van actoren

Tijdens de interviews zijn door de betrokken partijen verschillende doelen genoemd voor Streekbeheer.

- Een proces op gang te brengen waarbij bewoners geactiveerd worden (Stichting Landschapsbeheer Drenthe)
- Zoveel mogelijk mensen betrekken die zelfstandig werk uitvoeren, die bijdragen aan de kwaliteit van landschap en natuur (Stichting Landschapsbeheer Drenthe)
- Bijdrage aan kwaliteit van het landschap en natuur, verhogen van de biodiversiteit en behoud van soorten (Stichting Landschapsbeheer Drenthe)
- Identiteitsgevoel en binding met landschap (Stichting Landschapsbeheer Drenthe)
- Dat mensen zich bekommeren om hun leefomgeving (Stichting Landschapsbeheer Drenthe)
- Dat de bewoners van Drenthe betrokken zijn bij landschapsbeheer (provincie)
- Draagvlak voor de uitvoering van natuurbeleid (provincie)
- Behoud en onderhoud van de landschapselementen (provincie)
- Sociale cohesie op het platteland en dat vrijwilligers elkaar ontmoeten (provincie).
- Het op peil houden van voorzieningen, zaken die bijdragen aan de leefbaarheid van het platteland (Tynaarlo)
- Draagvlak voor de kwaliteit van het landschap in het buitengebied (Tynaarlo)
- Zorg voor natuur en borging van de kwaliteit (Tynaarlo)
- Bewustwording waar je woont en hoe het landschap is ontstaan en de functies van het landschap (cultuurhistorische waarde en gebruiksfuncties) (Tynaarlo)
- Een aantrekkelijk woon, werk en leefgebied, o.a. de recreatieve functie (Tynaarlo)
- Landschap en natuur en de cultuurhistorisch waarden daarvan in stand houden (Westerveld)
- Betrokkenheid van mensen vergroten, dat mensen initiatieven nemen (Westerveld)
- Onderhoud van het landschap, van onderop (Hoogeveen/De Wolden)

Gegroepeerd; op volgorde van vaakst genoemd:

- Betrekken van mensen (6x)
- Behoud en onderhoud landschap (5x)
- Waarden en functies van het landschap in stand houden, zoals gebruiksfunctie, cultuurhistorische waarden (4x)
- Bewustwording en identiteit van mensen versterken (2x)
- Draagvlak voor natuur(beleid) (2x)
- Sociale cohesie en ontmoeting (1x).

De doelen die genoemd worden, zijn met name ecologische en sociale doelen. De ecologische doelen die de respondenten noemen, zijn vaak breed geformuleerd: kwaliteit van landschap en natuur en behoud en onderhoud van landschap. Daarbij wordt behoud van waarden en functies in het landschap vaak specifiek benoemd (bijv. de recreatieve functie, cultuurhistorische waarden). Ook verhogen van de biodiversiteit en behoud van soorten en behoud en onderhoud van landschapselementen worden als specifieke ecologische doelen genoemd. Het verschilt per gemeente in hoeverre er een specifieke focus op biodiversiteit voor Streekbeheer zit, bijv. in de gemeente De Wolden en Hoogeveen niet expliciet, maar in de gemeenten Westerveld en Meppel wel.

Onder de Sociale doelen is de voornaamste, samengevat: (zoveel mogelijk) mensen betrekken bij de zorg voor natuur en landschap, en ervoor zorgen dat mensen initiatieven gaan nemen. Versterken van de bewustwording en het identiteitsgevoel en binding met landschap worden daarbij ook genoemd. Afhankelijk van de betrokken partij ligt iets meer de nadruk op de ecologische of de sociale doelen. Zo leggen de provincie en één gemeente meer nadruk op de ecologisch doelen; een andere gemeente benadrukt het belang van lokale betrokkenheid. In bijvoorbeeld gemeente De Wolden staat de activering van mensen, de participatiesamenleving, meer voorop dan in bijvoorbeeld Hoogeveen. Dat betekent dat in de Wolden de ideeën van mensen minder op natuur/biodiversiteit doelen worden getoetst. De respondent benadrukt wel dat, ook in de Wolden, '*geen Afrikaantjes in het bos*' worden gesubsidieerd. In alle gemeenten besteedt Landschapsbeheer aandacht aan de bijdrage van vrijwilligersgroepen aan natuur en landschap en Streekbeheer- activiteiten mogen geen schade aan beschermde soorten en gebieden veroorzaken. Stichting Landschapsbeheer Drenthe onderstreept de combinatie van doelen. Zowel de respondenten van Stichting Landschapsbeheer Drenthe als van de

---

gemeenten onderstrepen dat met name bewonersgroepen interesse hebben in projecten in hun directe omgeving, nabij het dorp. Omdat dit niet altijd ook de meest biodiversiteitsrijke gebieden zijn de ecologische verwachtingen van de respondenten daarvoor beperkt.

In de jaarplannen van Hoogeveen, de Wolden en Westerveld staat het volgende doel: "Het hoofddoel is hoe we het landschap en de natuur aantrekkelijk houden voor de bewoners en de recreant, de cultuurhistorische waarde veiligstellen en een belangrijk leefgebied voor plant en dier. Draagvlak en betrokkenheid is hierbij de randvoorwaarde" (Landschapsbeheer, 2018a; 2018b; 2018d).

De meeste respondenten geven aan dat er geen expliciet economische doelen zijn. Wel zijn vrijwilligersactiviteiten van invloed op de leefbaarheid van het platteland. Zowel in Tynaarlo, Westerveld en Hoogeveen/de Wolden benoemen de respondenten de recreatieve functie van het landschap. Kwaliteit van het landschap trekt recreanten en toeristen, wat weer goed is voor de ondernemers in Drenthe.

Overigens zijn de genoemde doelen in sommige gevallen breder dan Streekbeheer (dan gaat het over het gehele landschapsbeleid of gehele beleid voor maatschappelijke betrokkenheid van een gemeente).

4.2.3 Aansturing en maatregelen/activiteiten vallend onder het programma

Het programma wordt gefinancierd vanuit zowel gemeenten als de provincie. Gemeenten huren Stichting Landschapsbeheer Drenthe in op basis van jaarplannen, de provincie verdubbelt het budget dat gemeenten daarvoor uittrekken, en Landschapsbeheer Drenthe, als opdrachtnemer, faciliteert de vrijwilligers- en bewonersgroepen en is het aanspreekpunt voor de groepen. De provincie staat meer op afstand, regelt de financiële bedrage en bespreekt regelmatig de voortgang maar bemoeit zich inhoudelijk niet met het programma. De provincie en Stichting Landschapsbeheer Drenthe hebben een overkoepelende prestatieafspraken waar Streekbeheer onder valt. Jaarlijks bedraagt de totale provinciale bijdrage van de provincie en de gemeenten samen voor Streekbeheer ruim 800.000 euro¹⁴.

De prestatieafspraken/ jaarplannen tussen gemeenten en landschapsbeheer zijn per gemeente maatwerk. Welke activiteiten onder Streekbeheer vallen wordt bepaald in samenspraak tussen de gemeente en de Stichting Landschapsbeheer Drenthe. In het jaarplan staan de werkzaamheden die Landschapsbeheer Drenthe zal uitvoeren met betrekking tot het versterken en uitbreiden van het bewoners- en vrijwilligersnetwerk in de gemeenten, bijvoorbeeld een x aantal groepen begeleiden, x aantal groepen opstarten. Ook staan in het jaarplan afspraken over de begeleiding die Landschapsbeheer Drenthe gaat aanbieden: bijvoorbeeld ondersteuning van werkvoorziening of groenbedrijf bij gevaarlijk/machinaal onderhoudswerk, het aanbieden van verschillende cursussen (bijvoorbeeld voor beheer, snoeien, werken met de motorzaag, lezen van het landschap), het aanbieden van plant- en zaigoed van inheemse en cultuurhistorisch passende soorten en de uitleen van gereedschap, maar ook: communicatie, excursies, werving van nieuwe vrijwilligers en het uitgeven van subsidies. De gemeente besluit uiteindelijk over de te subsidiëren projecten middels de goedkeuring van de begroting in de gemeenteraad en het daarbij behorende plan. Verschillende respondenten geven aan dat het niet doenlijk is om de begeleiding en de maatregelen die de verschillende groepen (gaan) nemen in detail per groep in het jaarplan uit te werken; hierdoor is flexibiliteit mogelijk in de uitvoering. Wel worden soms gebiedsplannen, die met betrokken bewoners in dorpen (bijv. met een Dorps platform, of een groep) worden opgesteld, beschreven in het jaarplan.

Er is een breed scala aan maatregelen/activiteiten van vrijwilligers die vallen onder Streekbeheer (zie voor details de paragraaf met resultaten), zoals:

- Aanplant en ontwikkeling van natuur;
- Beheer & onderhoud;
- Educatie en voorlichting;

---

¹⁴ 350 kEuro bijdrage gemeenten, 350 kEuro provinciale bijdrage als matching voor gemeentebijdrage en 100 kEuro provinciale bijdrage voor de overkoepelende activiteiten van de provincie

-
- Beleving van natuur.

Het tot stand brengen van samenwerking tussen vrijwilligers, bewoners, agrariërs en andere grondeigenaren en betrokken organisaties in een gebied is een centraal element van Streekbeheer. "Een ieder die zich inzet voor het landschap, kan dat natuurlijk voor zichzelf doen. Beter, efficiënter en succesvoller is het om samen te werken. Het landschap laat zich niet beperken door eigendomsgrenzen. Dat zouden mensen, organisaties en overheden ook niet moeten doen. Deze samenwerking noemen wij streekbeheer" (www.lbdrenthe.nl). Om deze samenwerking tot stand te brengen speelt het gebiedsplan een belangrijke rol. "Vrijwilligersgroepen i.s.m. particuliere eigenaren en agrariërs, maken met professionele ondersteuning, een werkplan. Vervolgens voeren zij het landschapsbeheer uit volgens het werkplan" (Landschapsbeheer Drenthe, 2018b). De werkplannen van alle groepen in een gebied samen vormen met de wensen vanuit het gebied het gebiedsplan met gebiedsplankaart. Deze wordt jaarlijks voorgelegd aan een dorpsbelangenvereniging. Daarnaast is een kerngroep overleg opgezet met alle vertegenwoordigers van bewonersgroepen in een gemeente, die een belangrijke functie heeft in de tot stand komen van samenwerking en uitwisseling. Een regeling voor agrarisch landschapsbeheer (RAL) is onderdeel van Streekbeheer. "De Regeling Agrarisch Landschapsbeheer wordt door LBD uitgevoerd. Boerenverenigingen kunnen hier gebruik van maken door een overeenkomst af te sluiten namens geïnteresseerde boeren/leden van de vereniging" (Landschapsbeheer Drenthe, 2018b).

Alle gemeenten doen mee aan Streekbeheer, maar hoe groot Streekbeheer is in iedere gemeente varieert. De inzet van de gemeenten varieert van 8592,- tot 37219,- Euro (Landschapsbeheer Drenthe, geen datum, Directieverslag 2017). De provincie reserveert vanaf 2019 jaarlijks 150.000 euro voor de groei van het Streekbeheer¹⁵. De totale provinciale bijdrage aan de basistaken van LBD (2018) is 660.000 Euro, waarvan 345.000 voor het streekbeheer (uitvoering van jaarplannen). Binnen het totaal financiert de provincie de basis van het vrijwilligerswerk met 175.000,-. De gemeenten financieren gezamenlijk 426.000,- waarvan eveneens 345.000 voor de uitvoering van de gemeentelijke jaarplannen streekbeheer.

De afspraak is dat indien de kosten van Streekbeheer groeien dit valt binnen de subsidies aan LB Drenthe. Bij vrijwel alle projecten en activiteiten van Landschapsbeheer worden bewoners/vrijwilligers betrokken. In het Streekbeheer via de gemeentelijke Jaarplannen zijn bij LB Drenthe 4 mensen volledig bezig met het begeleiden van vrijwilligersgroepen.

4.2.4   Beleids­theorie

Op basis van de doelen van de betrokken partijen en de voorgenomen aansturing en maatregelen in het programma, komen we tot de volgende gezamenlijk gedeelde verwachtingen achter het programma:

- *Streekbeheer leidt tot behoud en herstel van natuur en landschapskwaliteit.*
Dit is een algemene formulering van de door iedereen en de documenten genoemde ecologische doelen. De maatregelen die hiervoor genomen worden zijn de aanplant en ontwikkeling van natuur en het beheer en onderhoud van diverse terreinen en landschapselementen.
- *Streekbeheer leidt tot een toename van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur: actieve zorg voor /beheer van het landschap.*
Dit is een samenvatting van de genoemde sociale doelen: het gaat hierbij niet alleen om bewustwording, maar ook actieve zorg voor het landschap. Deze doelen worden via alle voorgestelde maatregelen ingezet om dit doel te bereiken.
- *Streekbeheer is een manier om het landschap, met bezuinigingen, met minder geld te onderhouden.*
Deze verwachting verwijst naar de aanleiding van Streekbeheer; na de bezuinigingen zochten de partijen naar een manier om, met halvering van het budget voor landschap, toch landschapsbeheer voort te kunnen zetten.

---

¹⁵ Valt onder de begrotingspost: Het versterken en behouden van Natuur en Landschap

- *Een centraal aanspreekpunt voor coördinatie en advies voor initiatieven vanuit de samenleving is belangrijk.*

Deze verwachting beschrijft de verdeling van verantwoordelijkheden bij de uitvoering van het programma: Landschapsbeheer Drenthe is de partij die de vrijwilligersgroepen begeleidt en aanstuurt. De gemeente bepaalt in overleg met Landschapsbeheer Drenthe welke activiteiten gefinancierd worden.

- *Samenwerking tussen vrijwilligers en grondeigenaren leidt tot (meer) resultaat bij landschapsbeheer dan wanneer iedere groep voor zich werkt.*

4.2.5 Resultaten

De resultaten voor de voornaamste ecologische en sociale doelen worden kort beschreven voor elk van de aangegeven gegroepeerde doelen. Omdat uit de interviews bleek dat er weinig informatie was over de bijdrage aan natuur, beleving en betrokkenheid is een aanvullende analyse uitgevoerd voor een gemeente en een zevental projecten (zie tekstbox)

- *Betrekken van mensen bij landschapsbeheer*

De geïnterviewden geven aan dat Streekbeheer zeker bedraagt aan het versterken van de betrokkenheid van bewoners, gevraagd naar een cijfermatige beoordeling scoren ze dit onderdeel een dikke voldoende tot zelfs een 9.

In de pilot is de toename van het aantal actieve groepen en vrijwilligers bijgehouden: In 2013, bij de start, ging het om 750 vrijwilligers, over 40 groepen bij de vijf gemeenten in zuidwest Drenthe. In 2017 was dit aantal in de vijf gemeenten gegroeid tot 3000 vrijwilligers over 189 groepen. In de gehele provincie waren in 2017 ruim 7.000 vrijwilligers in meer dan 300 groepen actief (Landschapsbeheer Drenthe, geen datum, Jaarbericht 2017).

Streekbeheer heeft een groot bereik als het gaat de maatschappelijke betrokkenheid, in heel Drenthe zijn vrijwilligers- en bewonersgroepen actief. De variatie aan type groepen is groot, er zijn bijvoorbeeld ook scholen en zorgboerderijen bij. Voor de gemeenten waarvan we het jaarplan 2018 hebben bekeken is sprake van de volgende gegevens:

- De Wolden: het netwerk bestaat uit 50 bewoners- en vrijwilligersgroepen, waarvan 45 groepen ook daadwerkelijk actief zijn. Het type groepen is erg divers; een greep uit het overzicht van de 50 groepen: landschapsbrigades, fruitboombrigades, vereniging dorpsbelangen, bewonersgroep, jeneverbesbrigade, basisschool, werktuigenvereniging, speeltuinvereniging, zorgboerderij, werkgroep wandelpaden. In 2017 hebben zich 12 nieuwe groepen gemeld. Vijf dorpen hebben een gebiedsplan opgesteld (Landschapsbeheer Drenthe, 2018a).
- Hoogeveen: 22 bewoners en vrijwilligersgroepen. Jaarlijks zijn minimaal 17 van deze groepen minimaal 1 keer per jaar actief. Steeds meer bewonersgroepen sluiten zich aan. Ook hier zijn er bewonersgroepen, vrijwilligersgroepen, boerenlandvogelgroepen, zorgboerderijen, scholen en jeugdverenigingen, boerenverenigingen. In 2017 hebben zich 8 nieuwe groepen gemeld. Drie dorpen hebben een gebiedsplan opgesteld (Landschapsbeheer Drenthe, 2018b).
- Westerveld: het netwerk bestaat uit 45 bewoners- en vrijwilligersgroepen, waarvan minimaal 40 jaarlijks minimaal 1 keer per jaar actief. Bijv. er zijn 13 bewonersgroepen, 20 vrijwilligersgroepen, en verder o.a. boerenlandvogelgroepen, scholen, zorgboerderijen/instellingen, boerenverenigingen. In 2017 hebben zich 7 nieuwe groepen aangemeld. Twee dorpen hebben een begin gemaakt met het opstellen van een gebiedsplan (Landschapsbeheer Drenthe, 2018d). In 2018 zijn 16 nieuwe groepen actief geworden (bron respondent).
- In Tynaarlo worden in het jaarplan voor 2018 15 bestaande groepen opgenomen, 2 nieuwe groepen, en 2 dorpsinitiatieven die nog worden uitgewerkt (Landschapsbeheer Drenthe, 2018c).

Stichting Landschapsbeheer Drenthe houdt over al haar activiteiten (inclusief Streekbeheer) bij hoeveel vrijwilligers actief zijn, hoeveel groepen er zijn, hoeveel uur er gewerkt wordt en hoeveel terreinen/ houtwallen en poelen beheerd worden. Uit deze cijfers blijkt dat er een toename is in

---

vrijwilligers die actief zijn, hoeveel groepen er zijn, hoeveel uur. Dit beeld wordt ook bevestigd door de gemeenten. Door Streekbeheer ontstaan jaarlijks nieuwe groepen; over 2017 variërend tussen de 2 en 12 nieuwe groepen in de gemeenten die wij betrokken hebben in deze casus studie (zie de gegevens uit de jaarplannen hierboven). De respondenten geven wel aan dat de oorspronkelijke pilotgemeenten voornamelijk het meest actief zijn met Streekbeheer.

Maar ook bestaande activiteiten en groepen zijn onderdeel geworden van Streekbeheer. Bij de uitrol van Streekbeheer over alle gemeenten in Drenthe is namelijk afgesproken dat gemeenten ook bestaande vrijwilligersgroepen en langer lopende activiteiten van Landschapsbeheer Drenthe onder de noemer van Streekbeheer konden brengen. Dat betekent dat bijvoorbeeld vrijwilligersgroepen die al lang en zelfstandig draaien of IVN-werkgroepen, nu onder de noemer Streekbeheer vallen (voorbeeld uit interview gemeente Tynaarlo).

We hebben enkele gebiedsplannen bekeken. Deze bieden, aan de hand van voorbeelden, zicht op de bredere maatschappelijke betrokkenheid die wordt bereikt met de vrijwilligersactiviteiten, bijvoorbeeld een fruitpersdag, een jaarlijks evenement voor het hele dorp; aanleg van wandelpaden die door recreanten en dorpsbewoners gebruikt kunnen worden. Hierbij is er ook aandacht voor gebruik van recreatiepaden door mensen met een lichamelijke, visuele of verstandelijke beperking.

In enkele gemeenten wordt ook gekeken naar het betrekken van langdurig werklozen en statushouders bij Streekbeheer (bv Hoogeveen). Langdurig werklozen worden voor een bepaalde periode (max 10 weken) ingezet, gefinancierd uit sociale zaken. Een meerderheid krijgt daarna een contract bij Dolmans (de Hovenier).

- Behoud en onderhoud landschap
- Waarden en functies van het landschap in stand houden, zoals gebruiksfunctie, cultuurhistorische waarden (4x)

Alle geïnterviewden geven aan dat er geen gegevens beschikbaar zijn over de effecten van het programma op het gebied van natuur/landschap (‘impact’).

Ook is er geen overzicht van de output van Streekbeheer, los van de jaarrapportage van Stichting Landschapsbeheer Drenthe (bijv. de genomen maatregelen van vrijwilligers). De jaarplannen bieden wel een inkijkje in de veelheid en variatie van maatregelen die bewoners- en vrijwilligersgroepen nemen, die lokaal bijdragen aan behoud van biodiversiteit en landschapskwaliteit. Groepen werken bijvoorbeeld aan: onderhoud van wandelpaden in natuurterreinen, soortbescherming, onderhoud van houtwallen en -singels, (fruit)bomen; onderhoud van bospercelen, bescherming van jeneverbesstruwelen, onderhoud van poelen, houtwallen en singels, onderhoud van wandelpaden, onderhoud van een aantal grafheuvels; of bijvoorbeeld werk aan knotbomen, realisatie van een ijsvogelwand (Landschapsbeheer Drenthe 2018a, 2018b; 2018c; 2018d).

Daarnaast gaat het vaak om bijdragen aan het landschap rondom de dorpen, bijvoorbeeld pluktuinen, dorpsboomgaarden, onderhoud van een schoolterrein (Landschapsbeheer Drenthe, 2018d); onderhoud van een pluktuin, verfraaiing van de dorpsentree met rozenstruiken, crossbosjes voor mountainbikers (Landschapsbeheer 2018b) en bijvoorbeeld werk aan een schoolmoestuin, een dorpsmoestuin, nestkastjes ophangen, realisatie van een ‘vlinderommetje’, bloemrijke bermen, onderhoud van een fietscrossbaan (Landschapsbeheer Drenthe, 2018a); zwerfvuil ophalen, wegbermen inzaaien met bloemenmengsels, wandelroutes rond het dorp (uit interview Tynaarlo).

Deze activiteiten worden aangevuld met de activiteiten van boerenverenigingen die een RAL-subsidie ontvangen, die bijdragen aan onderhoud van landschapselementen, zoals bomenrijen, bos, poelen, houtwallen en -singels (Landschapsbeheer Drenthe 2018a, 2018b; 2018c; 2018d). Ook boerenlandvogelgroepen zijn opgenomen in de jaarplannen, die zijn actief met het beschermen van weide en akkervogels (de financiering daarvan valt echter buiten Streekbeheer).

Over de ecologische effecten is het beeld dat projecten lokaal zeker bijdragen aan een behoud van de biodiversiteit en landschapskwaliteit maar dat dit, gezien de schaal waarop vrijwilligers actief zijn in relatie tot de opgave, te weinig zoden aan de dijk zet (*‘een druppel op een gloeiende plaat’*). Er zijn nog steeds landschapselementen die verdwijnen en de biodiversiteit met name in het agrarisch gebied staat nog onder druk. De respondenten scoren de resultaten op de ecologische doelen tussen de 6 en onvoldoende (5/1/2 -tot 4). Tegelijkertijd is de grootte van de opgave voor het beheer van het landschap nog niet helder in beeld.

Respondenten geven aan dat er qua ecologie grenzen zijn aan wat je met vrijwilligers kunt doen. Het zijn geen professionals en je kunt ze geen opdracht meegeven om een ecologisch waardevolle klus op te pakken wanneer ze zelf voor iets anders gemotiveerd zijn. Vrijwilligers inzetten voor bijvoorbeeld onderhoud van (gemeentelijke) houtwallen is lastig i.v.m. machinaal werken en aansprakelijkheid. Er zijn wel groepen die in aanmerking komen voor extra cursussen voor machinaal onderhoud, om het ecologisch rendement van hun werk te vergroten (o.a. landschapsbrigades). Sommige groepen werken heel zelfstandig en hebben eigen (ecologische) professionals aan boord; andere groepen vragen veel begeleiding.

- *Bewustwording van (de identiteit van het landschap) van mensen versterken*

Ook hierover bestaat geen systematisch overzicht. Hier wordt wel veel aan gedaan, bijv. de cursussen landschap lezen; advies over typen aanplant die bij de cultuurhistorie passen (geen coniferen; geen Afrikaantjes in het bos); ook uitgifte van zaaigoed met materiaal dat past in het landschap. Ook lezingen en excursies.

- *Draagvlak voor natuur(beleid)*

Dit is niet bekend.

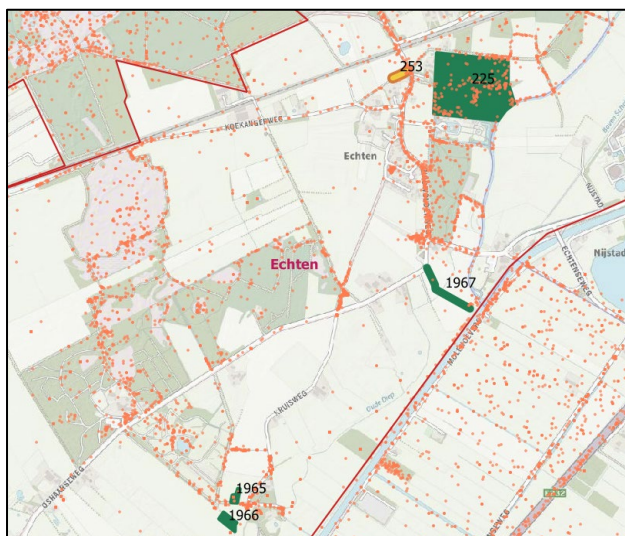
- *Sociale cohesie en ontmoeting*

Dit is niet bekend. Bewoners geven wel aan dat bij projecten in en om het dorp vaak andere mensen betrokken raken dan men normaal gesproken in bijvoorbeeld het dorps huis tegenkomt. Veel deelnemers aan actieve onderhoudsploegen geven aan dat hun motivatie mede voortkomt uit het samen bezig zijn met dorpsgenoten (en de koffie).

Inschatting van ecologische- en sociale effecten bij programma Streekbeheer

Door: Joep Frissel, Friso van der Zee, Victor Mensing en Irene Bouwma

Uit de interviews rondom Streekbeheer bleek dat de ecologische effecten van de projecten niet bekend zijn. Daarom is in het kader van dit onderzoek via data-analyse en een workshop geprobeerd dit inzichtelijk te maken. Door WENR is een analyse gedraaid met de beschikbare data uit de Nationale Database Flora & Fauna (NDFF). Vanuit de NDFF zijn de gegevens in 3 perioden verdeeld. Historisch (1993-2010), referentie (2011 – 2015) en recent (2016-2019). De gegevens zijn zoveel mogelijk opgewaardeerd naar vergelijkbare datasets. Specifieke soorten zijn eruit gelicht (bijvoorbeeld houtwalsoorten/heide soorten). Verder is gekeken naar het aantal hectare voorkomen en aantal soorten per deelgebied per periode.

Figuur 4.1. Metingen uit NDFF in gemeente de Wolden. De rode stippen zijn waarnemingen uit de NDFF, de groene vlakken de beheerde elementen door streekbeheer.

Uit de analyse kwam naar voren dat:

- Het aantal waarnemingen op de desbetreffende elementen is beperkt. Veel waarnemingen zijn langs wegen en paden en zijn niet vlak dekkend. Er zijn vrijwel geen waarnemingen op lijnvormige elementen (zie figuur).
- Het is moeilijk om verschillen in ecologische effecten te duiden door te weinig dekking van waarnemingen op de beheerder landschapselementen en onvergelykbaarheid van de perioden.

Op basis van de analyse is geconcludeerd dat de huidige informatie uit de NDFF niet geschikt is om de ecologische meerwaarde van het beheer vast te stellen. Indien Landschapsbeheer dit wel wil zal een specifiek monitoringsprogramma ontwikkeld dienen te worden voor de beheerde elementen. Echter op dit moment is daar geen tijd voor gereserveerd vanuit het programma. Op dit moment is het alleen mogelijk om via een expert judgement een beeld te krijgen van de resultaten. Er is een workshop gehouden om een inschatting te geven over ecologische waarden en sociale effecten van groene vrijwilligersprojecten van het provinciale programma Streekbeheer. Hiervoor is een selectie gemaakt van projecten in de gemeente De Wolden. In samenwerking met het projectteam en de contactpersonen van Landschapsbeheer Drenthe van de projecten is per project een gezamenlijke inschatting gemaakt op basis van richtlijnen met een punten beoordeling.

De inschatting per project/element was opgebouwd uit twee waardeoordelen, 1) ecologische waarde, waarbij de aanwezige natuurwaarde een beoordeling krijgt en 2) sociale effecten, gesplitst in actieve betrokkenheid van vrijwilligers en beleving van vrijwilligers. Voor 7 projecten is een gezamenlijk een waardeoordeel opgesteld. Uit deze beoordeling kwam het volgende beeld naar voren:

De projecten hebben allemaal een ecologisch doel. In vrijwel alle projecten is nog winst te behalen om de natuurwaarde te verhogen. In 25% van de projecten is het effect van Streekbeheer nog niet waargenomen. In de andere projecten is de structuur van het element verbeterd. In 40% van de projecten is de natuurwaarde toegenomen. De natuurwaarde van 1 element is optimaal.

De vrijwilligersgroepen worden in de helft van de groepen door < 5 personen getrokken. Meestal zijn er wel meer personen bij het daadwerkelijke onderhoud aanwezig en is er in 75% van de groepen een diversiteit aan personen. De belevingswaarde van het element wordt altijd hoog ingeschat, maar bij de aanwezigheid van voorzieningen en vooral bij voorlichting is veel winst te behalen.

Tabel 4.1 Selectie van vrijwilligersgroep met elementen van programma streekbeheer met waardeoordeel voor ecologische waarden en sociale effecten.

gebied	vrijwilligersgroep	soort element	elementen id	Ecologische waarde	Actieve betrokkenheid	Belevingswaarde
Ansen	Landschapsbrigade Ansen	bomenrij, haag, bos	1905, 1912/1918	3	4	3
De Wijk	Streekbelang Fort	wandelpad	835	2	5	4
Drogter	Bewonersgroep Dorpsvisie Drogteropslagen	bos, poel	844, 1171, 1172	4	4	5
Echten	Bewonersgroep Het Kraaienbos/Roekpad	roekbos	225, 253	4	5	5
Koekange	Fruitboombrigade Zuidwolde	fruitbomen		3	4	3
De Wolden	groep Grafheuvels	grafheuvels	56/62	2	2	4
Ruinen	Jeneverbesbrigade Kraaloo	heide	2001, 2002, 2003	5	4	4

4.2.6 Ervaringen

Behoud en herstel van het landschap

Wat werkt goed? Wat werkt is mensen te stimuleren en faciliteren bij projecten waar ze zelf mee aan de slag willen. Dat betekent dat bewonersgroepen vooral actief zijn dichtbij het dorp. Doelen van vrijwilligers zijn moeilijk te sturen. De betrokken partijen willen graag wel dat er bepaalde activiteiten uitgevoerd worden, maar zijn afhankelijk of betrokkenen zich hiervoor willen inzetten. Wat vrijwilligers doen is niet altijd ecologisch het meest noodzakelijk. Overigens is er wel een ondergrens: zowel Landschapsbeheer Drenthe als de gemeenten houden in de gaten dat er geen schade wordt gedaan aan de natuur en geven advies. Voor de vergroting van de ecologische effectiviteit kunnen mensen een cursus krijgen, bijvoorbeeld hoe ze fruitbomen moeten snoeien. De respondent van Landschapsbeheer Drenthe illustreert: "Wij hebben de uitdaging om de bewoners te stimuleren om

---

met meer bezig te gaan dan alleen speelbosjes en ommetjes e.d., maar ook bijdragen aan bijvoorbeeld het bouwen van zwaluwwanden en natuurherstel".

Wat werkt minder? Voorheen werkte Landschapsbeheer Drenthe met grote landschapsherstel projecten, waarbij professionals/aannemers werden ingehuurd om projecten in het landschap uit te voeren. De schaal waarop werkzaamheden dan uitgevoerd worden is groter dan het werken met vrijwilligers. Landschapsbeheer Drenthe geeft aan dat dit soort projecten aanvullend nog steeds nodig zijn, om de achteruitgang van de landschapskwaliteit aan te pakken en de impuls die hiervan uitgaat voor betrokkenen. Verschillende respondenten geven aan: We verwachten wel veel van vrijwilligers. Herstel van landschap is beperkt mogelijk, maar structurele aanpak van landschapskwaliteit is lastig.

Toename maatschappelijke betrokkenheid

Wat werkt goed? Er ontstaan nieuwe groepen. Wat werkt bij het werven van nieuwe vrijwilligers- en bewonersgroepen, is maatwerk per gemeente, binnen een gemeente en per dorp. In de interviews wordt aangegeven: soms gaat dat via de bestaande netwerken en contacten, soms gaat het via een vereniging dorpsbelang, maar ook werft Landschapsbeheer Drenthe nieuwe vrijwilligers met flyers, bijeenkomsten en door gebruik te maken van vrijwilligersbanken. Het beste werkt het wanneer aangesloten wordt bij groepen die uit zichzelf met een idee komen, zeggen de respondenten. Wanneer dit niet zo is, is de kans groter dat zo'n groep stopt of niet van de grond komt.

Is Streekbeheer goedkoper?

Wat werkt goed? Na de bezuinigingen op landschap in 2012 zijn de gemeenten in Drenthe geactiveerd om een rol op te pakken. Dat heeft goed gewerkt. Het verdubbelen van de gemeentelijke bijdrage door de provincie werkt goed. Dit stimuleert gemeenten om er geld in te steken. Het college van de provincie en gemeentebesturen zijn enthousiast over het programma.

Maar het werken met vrijwilligers is niet 'gratis'. De begeleiding vraagt tijd en investering. Het bedrag dat de partijen investeren in Streekbeheer groeit jaarlijks. Vanaf 2017, na de pilot, kwam aanvullend budget van de provincie, dat was 100.000 Euro in 2017, in 2018 werd dat 125.000, en vanaf 2019 zet de provincie structureel jaarlijks 150.000 euro in voor Streekbeheer. In realiteit nog meer! De gemeentebudgetten groeien echter steeds, zodat het provinciale budget wordt overvraagd. (Landschapsbeheer Drenthe zette daar dan wel zelf budget bij). De gemeentelijke budgetten in de vier gemeenten die wij hebben geïnterviewd¹⁶ (uit de jaarplannen van 2018, Landschapsbeheer Drenthe 2018 a-d):

- Gemeente De Wolden: 37.500,- euro
- Gemeente Westerveld: 40.623,- euro
- Gemeente Hoogeveen: 10.608,- Euro
- Gemeente Tynaarlo: 13.556,50 Euro

Deze bedragen worden verdubbeld door de provincie en Landschapsbeheer Drenthe voegt 5% postcodeloterij geld toe. Voor deze vier gemeenten komt het totaal al op ruim 100.000 Euro; het is dus goed voorstelbaar dat bij deelname van alle 12 gemeenten het budget van 150.000 Euro dat de provincie labelt voor Streekbeheer wordt overvraagd.

Continuïteit van budget is een aandachtspunt. Als je landschapselementen echt wilt bewaren, dan heb je geld voor lange termijn nodig, bijvoorbeeld RAL (Regeling Agrarisch Landschapsbeheer). Maar ook geld voor vrijwilligers moet continuïteit hebben.

Centraal aanspreekpunt

Wat werkt goed? Regie bij de gemeenten te leggen en daarmee de verantwoordelijkheid werkt goed. De gemeenten als aansturende partij/ opdrachtgevers en de provincie is op afstand, de partijen ervaren dat dat goed werkt. Zo heb je geen twee kapiteins op een schip. Landschapsbeheer Drenthe is de spil van het programma, wat betreft de facilitering van vrijwilligers en bewonersgroepen. In de praktijk spelen de gemeenten naast Landschapsbeheer Drenthe een rol bij de facilitering van groepen en de respondenten vinden dat dit goed werkt. Bijvoorbeeld wijkgerichte medewerkers doen ook mee met begeleiding, of stellen bijvoorbeeld materiaal beschikbaar, of regelen dat afval wordt afgehaald.

---

¹⁶ We nemen uit de begrotingen het bedrag dat is aangeduid als 'basis streekbeheer', het bedrag dat wordt verdubbeld door de provincie. Extra bedragen van zowel gemeente en als provincie laten we even buiten beschouwing.

Bewonersgroepen opstarten vergt veel tijd. Er zijn maar weinig groepen die geheel zelfstandig draaien. De facilitering kost veel tijd en is niet altijd makkelijk te plannen; er is bijvoorbeeld een piekbelasting in de winter. Elke vrijwilliger en groep vraagt eigen aanpak. Uit interview met Landschapsbeheer Drenthe: *“Traditionele vrijwilligers geef je een opdracht, je bent er niet veel tijd aan kwijt, met 10-15 uur per jaar kun je een vrijwilligersgroep faciliteren. Maar een bewonersgroep die met een gebiedsplan wil gaan werken, die hebben ambitie, daar moet je meer tijd aan besteden, wij vergalopperen ons in de tijd die het kost om bewoners goed te faciliteren en begeleiden”.*

Samenwerking met grondeigenaren en andere organisaties

Het gebiedsplan is een belangrijk middel om de discussie tussen partijen te starten. Gebiedsplannen komen bij lang niet alle dorpen van de grond. Toch is er in de door ons bekeken jaarplannen 2018 sprake van verschillende gebiedsplannen. 5 dorpen in de Wolden hebben een gebiedsplan; drie dorpen in Hogeveen hebben een gebiedsplan; twee dorpen in Westerveld hebben een gebiedsplan. Enkele van deze gebiedsplannen hebben we bekeken. Hierin worden de verschillende activiteiten die door verschillende groepen en organisaties worden genomen (in samenhang) besproken. Deze gebiedsplannen geven ook zicht op samenwerking tussen vrijwilligersgroepen en anderen. Enkele voorbeelden hiervan: bijv. het idee voor de aanleg van een wandelpad van stichting Dorpsbelangen Ansen, waarbij de Boermarke (een collectief dat gezamenlijk een RAL-regeling aanvraagt) de paden beschikbaar maakt; aanleg van het pad gebeurt in samenwerking met sponsors. Een ander voorbeeld zijn zogenaamde 'Foodwalks', d.w.z. wandel of fietspaden waarlangs men streekproducten kan oogsten, en aan de hand van een streekrecept de producten kan bereiden; dit wordt georganiseerd door particulieren en twee zorg/bio-boerderijen. Verderop is een schoolmoestuין, die dan ook weer onderdeel is van de Foodwalks. Ook komen activiteiten voor rond fruitbomen op erven, dat betreft een samenwerking tussen grondeigenaren en vrijwilligers. De schaal waarop dit plaats vindt, is moeilijk in te schatten. De samenwerking met agrariërs is in de interviews niet zoveel aan de orde geweest. Samenwerking tussen vrijwilligers en andere partijen kan ook een uitdaging zijn. Er is een voorbeeld gegeven waar de samenwerking tussen het recreatieschap en vrijwilligers die beide bezig zijn in hetzelfde gebied niet vanzelfsprekend is: *“Het is lastig”. Groepen waren al bezig met ommetjes, en dan komt het Recreatieschap een beetje top down, die wil paaltjes plaatsen, maar houdt geen rekening met ommetjes die er al zijn, dat wekt irritatie op bij groepen. Ze vroegen ons: kun je die vrijwilligers niet vragen om onze paaltjes te onderhouden en schoonmaken? Nee dat werkt niet.”*

Niet alle bewonersgroepen maken een gebiedsplan. De respondent van Landschapsbeheer Drenthe illustreert: *“Ik heb losgelaten dat bewoners zelf die gebiedsplannen kunnen maken. Dat is een overheidsmanier van denken. Dat willen ze niet, niet te veel bezig met administratie, planvorming en subsidieaanvragen. Je krijgt een soort tweedeling. De vrijwilligers die willen gewoon bezig zijn met zagen e.d., niet te veel meedenken, 'zeg maar wat we moeten doen'. Dat zijn de klassieke vrijwilligers, een erg enthousiaste groep. En mensen met een nieuwe motivatie: wij bekommeren ons om onze omgeving, daar willen we wat mee. Beide zien we, beide zijn legitiem. De uitdaging om tot gebiedsplannen te komen, dat lukt niet, merken we. Gebiedsplannen zijn nu meer onderdeel van het faciliteren dat wij kunnen bieden, vooral het maken van kaarten.”*

4.2.7 Conclusies

In de conclusies toetsen we de verwachtingen. Per verwachting: in hoeverre worden verwachtingen behaald, op basis van de ervaringen en resultaten?

Streekbeheer leidt tot behoud en herstel van natuur en landschapskwaliteit.

Streekbeheer draagt bij aan behoud en herstel van natuur en landschapskwaliteit. Vrijwilligers nemen een grote hoeveelheid maatregelen (output), zoals aanleg en onderhoud van bosjes en landschapselementen, en maatregelen voor soorten. Vaak is wat de nieuwe vrijwilligersgroepen die onder Streekbeheer vallen doen (i.t.t. andere vrijwilligersgroepen bijvoorbeeld rond beschermde soorten) niet primair gericht op de ecologisch waardevolle elementen, het gaat veelal om natuur direct om het dorp. De eigen motivatie is daarbij leidend. Het beeld is dat projecten lokaal zeker bijdragen aan behoud van biodiversiteit en landschapskwaliteit, maar de schaal waarop vrijwilligers actief zijn, is bescheiden in relatie tot de opgave. Er verdwijnen nog steeds landschapselementen en de biodiversiteit in het agrarisch gebied staat nog onder druk.

Streekbeheer leidt tot een toename van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur: actieve zorg voor /beheer van het landschap.

Streekbeheer leidt tot een toename van vrijwilligers- en bewonersgroepen die zich bezighouden met beheer van natuur en landschap en leefomgeving. Er ontstaan jaarlijks nieuwe groepen, dankzij de inspanningen van LB Drenthe en de gemeenten. In 2013, bij de start, ging het om 750 vrijwilligers, over 40 groepen bij de vijf gemeenten in zuidwest Drenthe. In de gehele provincie waren in 2017 ruim 7.000 vrijwilligers in meer dan 300 groepen. Tegelijkertijd is maatschappelijke betrokkenheid lastig te meten: het aantal groepen zegt niet zoveel (de ene groep komt eens per jaar en de andere eens per week bij elkaar), daarom meet LB Drenthe het aantal vrijwilligersuren (maar niet specifiek voor streekbeheer).

Streekbeheer is een manier om met bezuinigingen, dus met minder geld, het landschap te onderhouden.

Uit de interviews komt dat het Streekbeheer een nieuwe impuls heeft gegeven aan zorg voor het landschap, na de bezuinigen. Gemeenten en bewoners zijn geactiveerd en dit is positief. Voor de provincie gaat de bijdrage met name over eigen verantwoordelijkheid en betrokkenheid. Voor de gemeente is het belangrijk dat de provincie meebetaalt. Het faciliteren van vrijwilligers kost wel geld, en daarbij verrichten vrijwilligers niet dezelfde werkzaamheden als aannemers. Het budget dat gemeenten en de provincie in Streekbeheer steken groeit jaarlijks.

Een centraal aanspreekpunt voor coördinatie en advies voor initiatieven vanuit de samenleving is belangrijk.

De respondenten zijn tevreden over hoe de facilitering en werving door LB Drenthe loopt. Gemeenten geven een signaal dat ze het belangrijk vinden dat LB Drenthe de coördinatie uitvoert. In de praktijk vindt de aansturing van vrijwilligers ook wel in samenwerking met de gemeenten plaats.

Samenwerking tussen vrijwilligers en grondeigenaren leidt tot (meer) resultaat bij landschapsbeheer dan wanneer iedere groep voor zich werkt.

Uit de interviews komt hier geen duidelijk beeld naar voren. Uit de gebiedsplannen blijkt dat er samenwerking is tussen grondeigenaren en vrijwilligers (bijv. fruitbomen op erven). De schaal waarop dit plaatsvindt is moeilijk in te schatten. Niet alle bewonersgroepen maken een gebiedsplan. Afstemming vindt daarnaast plaats door een kerngroep-overleg per gemeente, waarin alle bewonersgroepen bij elkaar komen ter uitwisseling, dat vindt plaats twee keer per jaar. Dit helpt o.a. met 'externe integratie', zoals met plannen van recreatieschap, ommetjes of waterschappen. Een gebiedsplan helpt voor een dorp om in beeld te krijgen wie er actief is en om te kijken wat voor behoefte aan facilitering er nodig is.

4.3 Betrekken bij Groen

4.3.1 Inleiding

Het programma Betrekken bij Groen is een meerjarenplan van de provincie Noord-Holland gericht op de groene vrijwilligers die actief zijn bij de terreinbeherende organisaties (TBO's), andere niet-gouvernementele organisaties (NGO's) en bij particulieren in de provincie. De uitvoerders van het programma zijn IVN en Landschap Noord-Holland (laatstgenoemde is penvoerder).

Het programma Betrekken bij Groen bestaat sinds 2013. Het is in 2013 opgezet door de Provincie Noord-Holland om de samenwerking tussen groene TBO's (inclusief NGO's)¹⁷ die zich bezighouden met groene vrijwilligers te versterken. Voor BBG kregen IVN en Landschap Noord-Holland elk een boekjaarsubsidie, met het programma BBG zijn deze 2 subsidieverleningen vervangen en samengevoegd. Hierbij is gevraagd om meer samenwerking tussen de TBO's bij het ondersteunen van vrijwilligers te realiseren. IVN en Landschappen Noord-Holland hebben in de periode 2014-2017 elk jaar een jaarprogramma "Betrekken bij Groen" opgesteld over de activiteiten voor vrijwilligersondersteuning van IVN, Landschap Noord-Holland en andere organisaties. Deze

---

¹⁷ In navolging van het beleidsdocument spreken we verder van TBO's. In de praktijk werken TBO's (zoals Staatsbosbeheer) en NGO's (zoals IVN) beiden met groene vrijwilligers

---

werkzaamheden omvatten o.a. De Groene Academie, met cursussen voor alle TBO-vrijwilligers, gezamenlijke innovatie en kennisuitwisseling en het Betrekken bij Groenfonds (Winter, 2019). In 2017 is dit opgevolgd door het meerjarenplan Betrekken bij Groen 2018 – 2020 (IVN Noord-Holland en Landschap Noord-Holland, 2017).

Het programma maakt onderdeel uit van de aanpak Groen Kapitaal van de provincie. Via deze aanpak heeft het vrijwilligerswerk beleidsmatig een duidelijkere plek gekregen binnen de provincie. Zo zijn vrijwilligers bij diverse activiteiten vanuit Groen Kapitaal uitgenodigd, zoals bij de congressen (incl. bijv. crowdfunding voor projecten waar ook vrijwilligers aan deelnamen), bij diverse kenniscafés (zelfs een speciaal over de vrijwilliger van de toekomst), bij GroenSpoor en bij de GroenSafari's in regio Alkmaar. Er nemen ook vrijwilligers deel aan het Groen Kapitaal netwerk Groene gezonde leefomgeving.

Het programma wordt door de provincie beschreven als een opdracht van de provincie aan de TBO's. De provincie heeft de TBO's verzocht via het programma de onderlinge samenwerking te versterken: "De TBO's werken in dit meerjarenplan samen door kennis te delen, de infrastructuur voor vrijwilligers af te stemmen en gezamenlijk (innovatieve) projecten uit te voeren." In het programma 2018-2020 staan 13 projecten beschreven voor vrijwilligersondersteuning op het gebied van tellen, vertellen en herstellen. Het programma wordt uitgevoerd door IVN en Landschap Noord-Holland, die beiden diverse projecten trekken. Andere TBO's fungeren als deelnemer, maar niet als trekker. In totaal zijn er ruim 14.000 vrijwilligers actief in Noord-Holland.

In totaal bedraagt de subsidie € 608.000,- per jaar. Bij de start van het BBG is ten opzichte van de toenmalige subsidie per TBO additioneel €100.000 beschikbaar gesteld om de onderlinge samenwerking te versterken. Als onderdeel van BBG wordt aan de uitvoerende TBO's gevraagd om een werkplan op te stellen voor de subsidieaanvraag. De provincie stelt een Programma van Wensen (PvW) op waaraan dit werkplan moet voldoen. In het PvW staan ook activiteiten die de provincie vraagt te continueren. Het programma Betrekken bij Groen is de enige structurele financiering voor intermediairs voor groene vrijwilligers.

IVN en Landschap Noord-Holland werken in dit programma samen met o.a.: Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Waternet, Het Amsterdamse Bos, Goois Natuurreservaat, PWN, Recreatie Noord-Holland.

Betrekken bij Groen is gekozen als casus voor het project Maatschappelijke Betrokkenheid, onderdeel van de Lerende Evaluatie Natuurpact, en valt onder het thema 'vrijwilligers betrekken'. Op basis van deze interviews en aanvullende documenten is deze tekst samengesteld.

Vlak na de start van dit onderzoek (eind 2018) is de provincie met een interne evaluatie van het programma begonnen. De resultaten daarvan zijn nog niet bekend bij de afronding van het onderhavige onderzoek.

4.3.2 Doelen van betrokkenen bij programma

De regeling BBG richt zich op het ondersteunen en toekomstbestendig maken van groen vrijwilligerswerk via intermediaire organisaties. Door de organisaties zijn een aantal concrete doelen benoemd die ze hiermee hopen te bereiken:

- Meer natuur, biodiversiteit behouden en versterken (IVN, LNH). De provincie formuleert dit als een "indirect doel".
- Meer draagvlak voor natuur/Meer betrokkenheid bij natuur/Natuur in de harten van burgers (provincie, IVN, LNH)
- Verhogen tevredenheid vrijwilligers en TBO's/vrijwilligerswerk toekomstbestendig maken (IVN, LNH)
  - Dit gaat met name over het begeleiden van vrijwilligersgroepen en verbeteren van de kwaliteit van de ondersteuning.
  - Een groei van het aantal vrijwilligers is in het verleden een doel geweest. Zo staat in het meerjarenprogramma 2018-2020 een streefaantal van 15.000 vrijwilligers genoemd.

-
- Recent is echter een discussie gestart om het aantal vrijwilligers los te laten en te richten op de kwaliteit van ondersteuning, bij zowel de provincie als bij de penvoerende TBO's.
- In het programma wil men wel het type vrijwilligers wat aangetrokken wordt verbreden, vooral naar jongeren.
  - Samenwerking tussen TBO's/Organisatie overstijgend werken (IVN, in eerdere fase ook provincie)
    - Het verbeteren van de onderlinge samenwerking is benoemd als een middel om de bovenstaande doelen te behalen, maar ook als doel op zich. Bij de start van BBG was het versterken van de onderlinge samenwerking tussen TBO's een belangrijk doel van de provincie.

Mensen een plek geven/community (LNH); de doelen van het programma zijn hiermee voornamelijk ecologisch en sociaal van aard. De betrokkenen hebben geen specifieke economische doelen. Wel stellen provincie en TBO's dat ze zonder de vrijwilligers het natuurbeheer financieel gezien niet zouden kunnen realiseren. Het betrekken en betrokken houden van vrijwilligers dient hiermee dus wel een economisch doel van kostenbesparing. Mede op basis hiervan is er een discussie geweest tussen provincie en TBO's over de economische waarde van vrijwilligerswerk. Dit kwam voort uit een eerdere bezuiniging bij de provincie, waarbij BBG stopgezet dreigde te worden. In reactie hierop hebben de penvoerders gekwantificeerd wat een vrijwilligers kost en oplevert, om zo de waarde van vrijwilligerswerk te duiden. Deze kwantificering past ook binnen een bredere trend waarbij bijvoorbeeld Provinciale Landschappen en IVN de bijdragen via hun vrijwilligersactiviteiten proberen te monetariseren op basis van geleverde (vrijwillige) arbeidsuren. Ook valt op dat het versterken van legitimiteit en draagvlak voor het natuurbeleid geen doelen zijn in BBG. Samenwerking tussen TBO's wordt zowel als middel om andere doelen te bereiken en als doel op zich genoemd.

Er lijkt grote overeenstemming te bestaan tussen de verschillende partijen over de doelen van het programma. IVN reflecteert wel kritisch op de vaak algemene doelen van overheden zoals provincie en gemeenten, waarbij vooral het aantal vrijwilligers en burgerinitiatieven belangrijk wordt gevonden. Zij vinden dat er te weinig focus is op daadwerkelijke ecologische of sociale impact en het belang van onderlinge afstemming om sociale en ecologische doelen te behalen. De nadruk ligt dus te veel op de outcome,¹⁸ het behalen van de directe doelen, zoals samenwerking tussen organisaties. Het optimaliseren van impact krijgt hierdoor minder aandacht.

4.3.3 Maatregelen/activiteiten vallend onder programma/project

In het projectplan Betrekken bij Groen 2018-2020 worden drie pijlers van activiteiten onderscheiden: Kennis ontwikkelen, delen en verspreiden (pijler 1); Groen vrijwilligerswerk mogelijk maken (pijler 2) en een zichtbare beweging in een sterk netwerk (pijler 3). Daarnaast wordt een onderscheid gemaakt in vier groepen vrijwilligers waar cursussen en ondersteuning specifiek op gericht zijn: de herstellende, tellers, vertellers, en boerenlandvogelvrijwilligers. De activiteiten worden uitgevoerd door LNH en IVN, met medewerking van de andere TBO's. De provincie financiert het programma door middel van een subsidie en faciliteert soms bijeenkomsten zoals het kenniscafé als onderdeel van het overkoepelende programma Groen Kapitaal.

Het programma omvat de volgende activiteiten:

Pijler 1. Kennis ontwikkelen

1.1 Opleiden herstellende

1.2 Opleiden vertellers

1.3 Opleiden boerenlandvogelvrijwilligers

1.4 Opleiden tellers

1.5 De Groene academie

Bij aanvang van BBG hebben de samenwerkende TBO's samen besloten om een centraal punt in te stellen voor de Noord-Hollandse vrijwilligers waar hij/zij het cursusaanbod van de TBO's kan zien: de Groene Academie (www.groeneacademie.nl). Cursussen op de website van de Groene Academie zijn

---

¹⁸ We maken hierbij onderscheid tussen output (de directe producten van beleid, zoals beleidsdocumenten of georganiseerde workshops), outcome (de resultaten op middellange termijn, zoals het aantal vrijwilligers dat een opleiding heeft gevolgd) en impact (de uiteindelijke resultaten in relatie tot het einddoel, zoals het draagvlak voor natuurbehoud of verhogen biodiversiteit)

---

open voor vrijwilligers die actief zijn bij alle TBO's. De cursussen gaan over ecologische kennis, gebruik van gereedschappen, en veilig werken. Binnen BBG worden door Landschap Noord-Holland en IVN-cursussen ontwikkeld voor ieder van de vier groepen vrijwilligers, waarbij de TBO's bij de opzet van nieuwe cursussen overleggen over hoe zij samen kunnen werken. Op de website van de Groene Academie worden inmiddels naast cursussen ook vacatures voor vrijwilligers gedeeld.

Pijler 2. Groen vrijwilligerswerk mogelijk maken

- 2.1 Ondersteuning herstellers
- 2.2 Ondersteuning vertellers
- 2.3 Ondersteuning boerenlandvrijwilligers
- 2.4 Ondersteuning tellers

Hier gaat het om een breed scala aan activiteiten om vrijwilligersgroepen te ondersteunen. Daaronder vallen: (vaak ecologische) advisering, hulp bij het opstellen van beheerplannen, het organiseren van kennisuitwisseling op bijeenkomsten over specifieke thema's (zoals instroom, innovatie of betrekken van jongeren) en op vrijwilligersdagen, en het beschikbaar stellen van gereedschappen. Ook valt hieronder het bieden van kennis aan beroepskrachten van TBO's over werken met vrijwilligers, instroom, en werken met jongeren.

Pijler 3. Zichtbare beweging in een sterk netwerk

- 3.1 Dialoogdag. Een keer per jaar wordt een gezamenlijk evenement georganiseerd waar vrijwilligers bedankt worden maar wat ook een contactmoment is tussen vrijwilligers, beroepskrachten van TBO's en provincie medewerkers.
- 3.2 Jongeren & flexibele vrijwilligers. Een centraal thema voor komende jaren is het betrekken van jongere vrijwilligers. Hiervoor willen de TBO's kennis uitwisselen en een gezamenlijk project ontwikkelen.
- 3.3 Betrekken bij Groenfondsen. Vrijwilligersgroepen en organisaties kunnen projecten aandragen voor financiering uit dit fonds, rond drie categorieën: Innovatieve projecten en nieuwe samenwerkingsvormen die biodiversiteit vergroten, natuurkwaliteit verbeteren of het draagvlak voor de natuur vergroten 2. Jongeren, flexibele vrijwilligers of instroom van vrijwilligers 3. Eerste Hulp Bij Groen (EHBG): vrijwilligersinitiatieven ter verbetering van biodiversiteit of verhogen van efficiency van vrijwilligerswerk. Jaarlijks is 45.000 beschikbaar binnen het fonds.
- 3.4 Samenwerking, penvoerder. Het bestendigen van de samenwerking tussen TBO's, met provincie en andere maatschappelijke organisaties. Afstemming vindt plaats in een stuurgroep (afgevaardigd vanuit TBO-D), een directeurenoverleg (TBO-D), een beleidsmedewerkeroverleg TBO-B) en sinds de samenwerking op dit vlak is geïntensiveerd ook een vrijwilligerscoördinatoren-overleg (TBO-V).

4.3.4 Beleidstheorie

Een belangrijk onderdeel van de beleidstheorie van de provincie is invulling geven aan "overheidsparticipatie" en meer gelijkwaardig optrekken met o.a. vrijwilligers via BBG en de Groen Kapitaal aanpak. Hierbij geeft de provincie bewust beperkte inhoudelijke sturing om de deelnemende organisaties aan BBG de ruimte te geven binnen globale kaders. Deze kaders hebben bijvoorbeeld betrekking op het sturen op samenwerking om kwaliteit te verbeteren en goede ondersteuning en opleiding voor vrijwilligers. Hiermee stelt de provincie zich meer op als financier dan als netwerkpartner.

Als onderdeel hiervan stuurt de provincie o.a. op het verbeteren van de samenwerking tussen betrokken organisaties. Om deze samenwerking te realiseren wordt samenwerking als randvoorwaarde voor BBG gesteld. Mede als gevolg van de focus op "overheidsparticipatie" is de inhoudelijke beleidstheorie over de effecten van groen vrijwilligerswerk slecht beperkt uitgewerkt. De trekkende TBO's hebben een scherpere inhoudelijke visie op hoe zij hun doelen kunnen bereiken en versterken. Mede hierdoor hebben de TBO's grote invloed op het formuleren van de concrete jaardoelen.

Hieronder beschrijven we de belangrijkste verwachtingen in de beleidstheorie.

Verwachting: Het ondersteunen van vrijwilligers in BBG leidt (*indirect*) tot meer natuur/hogere biodiversiteit.

Om dit te realiseren zijn de volgende maatregelen belangrijk:

- Opleidingen over ecologie (Groene Academie)
- Ondersteunen van vrijwilligersgroepen: Materialen en gereedschappen verzorgen, status geven aan vrijwilligersgroepen, begeleiden groepen (bv opstellen beheerplan), versterken netwerk (bijvoorbeeld nieuw groepen ondersteunen).

Verwachting: BBG leidt tot meer betrokkenheid bij en draagvlak voor natuur

Het ondersteunen van vrijwilligers in BBG moet ertoe leiden dat burgers zich meer betrokken voelen bij de natuur (natuur in de harten van mensen) en daarmee dat het draagvlak voor natuur onder de bevolking toeneemt. Het is de bedoeling dat door de financiële ondersteuning van bij BBG betrokken organisaties meer groene vrijwilligers actief worden, geschoold worden en samenwerken.

Verwachting: Samenwerking bij het ondersteunen van vrijwilligers is belangrijk en kan bevorderd worden door dit als randvoorwaarde op te nemen in BBG

Om dit te realiseren zijn de volgende maatregelen belangrijk:

- Samenvoegen van boekjaarsubsidies IVN en LNH in een gezamenlijke subsidieaanvraag en programma met activiteiten om vrijwilligers te ondersteunen
- Organisatiestructuur: Stuurgroep, TBO-D, TBO-V, TBO-B
- Groene academie

Dit is een maatregel om de bovenstaande doelen te realiseren, maar wordt ook benoemd als een doel op zich. TBO's geven aan dat door meer samen te werken vrijwilligers beter de weg naar cursusaanbod en vrijwilligersfuncties kunnen vinden en kwalitatief beter opleiden.

Door te sturen op afstand kan de provincie meer inhoudelijke ruimte geven aan de betrokken organisaties.

De provincie kiest voor een rol van participerende (of responsieve) overheid. Hiermee kiest het voor het sturen op afstand, en wil daarmee veel inhoudelijke beleidsvrijheid geven aan betrokken organisaties.

Verwachting: Om vrijwilligers op de lange termijn te betrekken is het belangrijk om de tevredenheid van vrijwilligers en TBO's te vergroten en nieuwe activiteiten te ontplooien.

Om dit te realiseren zijn de volgende maatregelen belangrijk:

- Groene academie: een centraal punt voor de Noord-Hollandse vrijwilligers voor cursusaanbod en vrijwilligersvacatures van de TBO's
- Aanpassingen in opleidingsaanbod zodat het beter aansluit bij wens vrijwilligers (bv langduriger cursussen). Cursusaanbod is in een vrijwilligerstevredenheidsonderzoek genoemd als belangrijkste vorm van waardering.
- Ook gaat het over het meedenken over hoe de organisatie van vrijwilligerswerk makkelijker gemaakt kan worden, zo geeft IVN aan dat het wellicht niet altijd nodig is om met uitgebreide notulen te werken.
- Verbreden doelgroepen, met name het betrekken van jongeren en vrijwilligers vanuit andere sectoren (bv. sportverenigingen). Hiervoor is het belangrijk om o.a. laagdrempelige activiteiten aan te bieden, zoals flexibel vrijwilligerswerk. Hierbij verwachten de TBO's dat innovatie van activiteiten kunnen bijdragen aan een verbreding van de doelgroepen die meewerken aan vrijwilligers (bijvoorbeeld jongeren) en een duurzame betrokkenheid van vrijwilligers, ook op de lange termijn.
- Dialoogdag: TBO's, provincie en vrijwilligers met elkaar in contact brengen

4.3.5 Resultaten

De geïnterviewden geven aan dat impact, in de vorm van de effecten van het programma op ecologische kwaliteit, betrokkenheid of kennisniveau, niet of beperkt wordt gemeten. Resultaten worden niet op het niveau van de doelen gemonitord. Wel wordt verslag gedaan van een economische

---

impact, in de vorm van “vermeden” arbeidskosten. Door de TBO’s wordt echter erkend dat deze vrij speculatief is. IVN en LNH hebben wel de ambitie om op termijn impact te gaan meten.

Landschap Noord-Holland houdt wel de resultaten van de activiteiten van BBG bij in de vorm van outcomes: hierbij gaat het om opsommingen wat in de projecten gedaan is, bijvoorbeeld aantallen cursussen en deelnemers. Deze resultaten van BBG worden expliciet en uitgebreid gepresenteerd in de jaarverslagen aan de provincie. Hierin worden de activiteiten ook gekwantificeerd in bijvoorbeeld gewerkte uren en deze worden omgerekend naar vermeden uren van beroepskrachten. Gezien de verschillen in opleiding, ervaring en organisatie is het echter de vraag of deze uren één-op-één vertaald kunnen worden naar vermeden uren van beroepskrachten.

Over het belang van het meten van ecologische en sociale impact van vrijwilligerswerk in het algemeen en BBG in het bijzonder lijkt verschil van inzicht te bestaan tussen de provincies en de trekkende organisaties IVN en LNH. IVN en LNH geven beiden aan dat zij de vraag of een impactmeting gewenst is recent ter discussie hebben gesteld en hebben neergelegd bij de provincie. De provincie geeft echter aan dat zij niet monitort wat het programma oplevert.

‘Als IVN hebben we ook de ambitie om echt de impact van activiteiten te gaan meten, maar zo ver zijn we nog niet. Er is wel discussie of je alles tegen een meetlat wil leggen, of dat we er gewoon vanuit gaan dat wat we doen het gevolg heeft wat we verwachten. Je kan ook zeggen; een impactmeting is meer voor beroepskrachten dan voor vrijwilligers, die gewoon buiten willen werken of wilgen willen knotten of de biodiversiteit nu omhooggaat of niet. Die discussie loopt nu, ook bij provincies.’

Deze vraag wordt momenteel ook op landelijk niveau gesteld en het resultaat wordt door de provincie afgewacht. LNH rapporteert jaarlijks op een concrete en inzichtelijke manier over de outcomes van het programma in de vorm van jaarverslagen. Overigens is het is lastig om onderscheid te maken tussen de resultaten die direct het gevolg zijn van BBG en de bredere resultaten die de TBO’s hebben bereikt. Hieronder geven we een voorzichtige reflectie op het behalen van de beoogde doelen/verwachtingen zoals geformuleerd door de betrokkenen. Deze reflectie is vooral gebaseerd op zelf-evaluatie door de TBO’s. Deze zelf-evaluatie hebben we binnen dit project niet empirisch getoetst.

Natuur/biodiversiteit behouden en versterken

Mede omdat de provincie gekozen heeft voor een sturingsstijl “op afstand”, met weinig inhoudelijke sturing, is vanuit de provincie tot voor kort weinig aandacht besteed aan het meten of monitoren van specifieke effecten en uitkomsten van het programma. Momenteel vindt een interne evaluatie plaats door de provincie waarin dit ook wordt meegenomen.

Penvoerders en TBO’s hebben meer expliciete verwachtingen dan de provincie over mogelijke ecologische effecten. De ecologische effecten worden niet gemonitord. Landschap Noord-Holland stelt zelf dat de activiteiten van vrijwilligers grote ecologische effecten hebben, bijvoorbeeld omdat de vrijwilligers veel aanwezig zijn in het gebied en veel gedetailleerde kennis hebben over het gebied. Ook werken ze vaak met handgereedschappen. Ze kunnen daarmee bijvoorbeeld heel precies bepaalde gebieden maaien en andere niet omdat daar een vogel broedt. Er zou ook meer diversiteit ontstaan tussen gebieden omdat verschillende groepen andere doelstellingen kiezen en het beheer net wat anders uitvoeren.

Meest in het oog springende wat we doen is om vrijwilligers te mogelijkheid te geven om een stuk natuur zelf in te richten en beheren. Vrijwilligers natuur laten beheren. Dit hoort bij meer natuur omdat het ook gaat om het omvormen van grond naar hogere biodiverse natuur.

Voor de boerenlandvogels is het beeld dat vrijwilligers vooral een signaleringsfunctie hebben om situatie van boerenlandvogels te monitoren. Deze situatie is ongunstig door factoren waarop BBG en de vrijwilligers weinig invloed hebben, zoals het landbouwsysteem.

LHN voert een jaarlijkse enquête bij de zelfstandige vrijwilligersgroepen die natuur en landschap beheren. Van de 129 groepen hebben er 40 de enquête ingevuld. Deze 40 groepen hebben bijvoorbeeld in 2017, volgens eigen opgave, 5000 knot- of fruitbomen onderhouden.

Meer betrokkenheid bij en draagvlak voor natuur

Uit de jaarrapportage 2017 blijkt dat ongeveer 12.000 vrijwilligers in Noord-Holland via de bij BBG betrokken organisaties actief waren (7500 herstellende, 2700 vertellers en 2200 tellers), inclusief 3300 eenmalige participanten via bijvoorbeeld bedrijfsuitjes. Tezamen waren zij 810.000 uren actief. Hierin lijkt een lichte groei zichtbaar. Omdat BBG een van de belangrijkste financieringsbronnen is voor het vrijwilligerswerk, kan verondersteld worden dat BBG hieraan heeft bijgedragen.

Via o.a. de jaarlijkse Dialoogdag en de Groen Kapitaal media is extra aandacht gegeven aan het bredere belang van vrijwilligerswerk naast de directe "outcome" in uren en aantallen vrijwilligers. Tegelijkertijd worden ook kritische opmerkingen gemaakt over de aantallen:
wellicht leidt dat streefaantal voor meer vrijwilligers ook wel af van waar het uiteindelijk om gaat: de verhoging van de biodiversiteit.

Verhogen tevredenheid vrijwilligers en TBO's/vrijwilligerswerk toekomstbestendig maken.

In 2017 is een vrijwilligerstevredenheidsonderzoek uitgevoerd onder bijna 1000 vrijwilligers, waarbij de ondersteuning met een 7,6 werd gewaardeerd. Het minst tevreden zijn vrijwilligers over de ontwikkelmogelijkheden binnen de organisaties. Over de groene academie zijn de meeste deelnemers volgens het IVN tevreden. Hier zijn echter geen cijfers over bekend. De verbeterpunten zijn de basis geweest voor het opstellen van meerjarenplan BBG 2018-2020 (IVN Noord-Holland en Landschap Noord-Holland, 2017). Aangezien dit de eerste tevredenheidsmeting was, kan niet vastgesteld worden of de tevredenheid toegenomen is. De Groene Academie kan wel een goede rol vervullen bij het bieden van verdere ontwikkelmogelijkheden voor vrijwilligers. Omdat er geen onderzoek is gedaan naar vrijwilligers die afgehaakt zijn, is echter onduidelijk in hoeverre eventuele ontevredenheid een oorzaak is voor het verdwijnen van vaste vrijwilligers of het niet structureel gaan meewerken door eenmalige vrijwilligers.

Voor het toekomstbestendig maken wordt o.a. ingezet op meer laagdrempelige activiteiten, zoals bv. de slootjesdag en de Natuurwerkdag voor nieuwe, minder structurele aan de organisatie verbonden vrijwilligers. Volgens het jaarverslag leverde de Natuurwerkdag ongeveer 750 deelnemers op die voor het eerst vrijwilligerswerk hadden gedaan voor het landschap.

Samenwerking verbeteren tussen TBO's/ Organisatie gaan meer overstijgend werken

BBG heeft duidelijk de samenwerking bevorderd. Vooral tussen IVN en LNH is het bevorderen van de samenwerking zeer succesvol geweest.

De provincie heeft met BBG hier ook wel een hele duidelijke prikkel toe gegeven. Voorheen hadden we een boekjaarsubsidie. Die vanzelfsprekendheid van de boekjaarsubsidie daar begrenste je elkaar ook wel mee. Je gaat dan wel echt op het provinciaal beleid gericht werk doen, op je eigen stukje. Daar was het lastiger om de samenwerking met andere partijen te organiseren.

De geïnterviewden geven aan dat de samenwerking in de loop van de tijd steeds hechter is geworden en kennis nu ook echt verweven wordt. Dit heeft geleid tot een sterker netwerk, meer informatie-uitwisseling en het opzetten van een gezamenlijk platform waar alle opleidingen voor vrijwilligers in Noord-Holland staan en toegankelijk zijn (de Groene Academie). Een geïnterviewde reflecteert dat TBO's elkaar echt aanvullen, bijvoorbeeld gaat IVN een cursus ontwikkelen voor de tellers op gebied van de TBO's actief zijn. Doordat informatie nu meer in een netwerk wordt uitgewisseld en men elkaar beter weet te vinden, kan ook beter ingespeeld worden op ontwikkelingen. Sinds de samenwerking is geïntensiveerd zijn de overlegplatforms tussen TBO's uitgebreid met een vrijwilligerscoördinatoren-overleg (TBO-V).

De integratie van subsidies in één gezamenlijk BBG-programma is de belangrijkste drijfveer geweest om de samenwerking te versterken. De provincie heeft op deze wijze de TBO's en met name IVN en LNH van bovenaf opgedragen samen te werken. Zowel IVN als LNH geven aan dat dit heel positief heeft uitgewerkt. Dit gezamenlijke programma heeft het ook gemakkelijker gemaakt voor TBO's om samen te werken, omdat iedere organisaties zich niet meer elk op hun eigen werkveld en subsidieaanvraag richten. Ook lijkt de succesvolle samenwerking samen te hangen met de persoonlijke chemie tussen medewerkers.

Ook met andere TBO's is de samenwerking versterkt, alhoewel dat soms een grotere uitdaging is gebleken. De andere TBO's hadden geen subsidie en dus niet een vergelijkbare stimulans als LNH en IVN om in BBG samen te werken. Maar zij hebben via BBG nu toegang tot cursussen, de dialoogdag, de Groene Academie, kennisdagen etc. Vrijwilligers van andere TBO's kregen al ondersteuning van LNH (bv. opleidingen), maar de geïnterviewden geven aan dat de afstemming tussen TBO's en vrijwilligers en over opleidingen door BBG nu veel beter is.

Meer inhoudelijke beleidsruimte voor organisaties door sturen op afstand

---

De betrokken organisaties hebben inderdaad een grote inhoudelijke beleidsruimte voor het invullen van het groene vrijwilligerswerk en de versterking daarvan. Door jaarlijkse werkplannen wordt dat uitgewerkt door de penvoerders LNH en IVN en voorgelegd aan de provincie

Vrijwilligers een plek geven in een community om betrokkenheid en onderlinge band te versterken
Het bereiken van dit doel kan niet expliciet getoetst worden. Wel heeft LNH het beeld dat vrijwilligers elkaar leren kennen door bv. de dialoogdag en cursussen.

We maken cursusaanbod makkelijker toegankelijk, en begeleiden afdelingen. De kwaliteit van de ondersteuning is omhooggegaan. Hierdoor heb je vrijwilligers die beter opgeleid zijn.

Ook leren vrijwilligers en beroepskrachten van de TBO's elkaar beter kennen. Een geïnterviewde geeft aan dat BBG een rol heeft gespeeld om vrijwilligers meer elkaar en de TBO's te laten ontmoeten, door bijvoorbeeld tijdens de dialoogdag kennis te delen en samen aan tafel te zitten. Ook is op een andere manier met vrijwilligers samengewerkt, meer op een gelijk niveau.

4.3.6 Ervaringen

Wat werkt goed?

- Vooral tussen IVN en LNH is het bevorderen van de samenwerking zeer succesvol geweest, beide organisaties werken nauw samen in BBG. De geïnterviewden geven aan dat BBG een belangrijke rol heeft gespeeld in het stimuleren van deze samenwerking. De integratie van subsidies in één gezamenlijk BBG-programma is de belangrijkste drijfveer hiervoor geweest. Ook lijkt het te maken te hebben met een goede persoonlijke chemie tussen de betrokken personen. Alhoewel de andere organisaties meer volgend zijn, doen zij wel mee met de integratie van bijvoorbeeld websites.
- De Groene Academie kan gezien worden als een succes van BBG. Binnen de Groene Academie is het cursusaanbod van de organisaties geoptimaliseerd, verstrekt en beter zichtbaar en beschikbaar gemaakt voor alle groene vrijwilligers binnen de provincie. Dit kan bijdragen aan de geconstateerde behoefte van vrijwilligers aan betere ontwikkelmogelijkheden binnen het vrijwilligerswerk.
- LNH en IVN werken vanuit een duidelijke visie op groen vrijwilligerswerk. Beide organisaties spelen een belangrijke rol in de uitvoering van het programma BBG. Opvallend is dat zij ook in het opstellen van het programma, de activiteiten die daarin worden ontplooid en de evaluatie van mogelijke effecten de belangrijkste actoren lijken. Alhoewel wel expliciet afstemming plaats met de provincie en de deelnemende TBO's lijkt de inhoudelijke sturing van het programma sterk bij de uitvoerende organisaties te liggen. Hierbij is dus een sterke mate van "loslaten" te herkennen vanuit het beleid. Aan de andere kant is in het ook inhoudelijk meegedacht door betrokken ambtenaren, hetgeen op prijs gesteld lijkt te zijn gesteld door betrokkenen. Recente personeelwisselingen bij de provincie lijken invloed gehad te hebben op de opstelling en betrokkenheid.

Wat werkt minder?

- De uitvoerende organisaties (LNH en IVN) lijken meer belang te hechten aan een goede effectmeting dan de provincie. Volgens één geïnterviewde gaat de meeste aandacht vanuit de provincie naar de directe output: het verantwoord besteden van de budgetten. De daadwerkelijke outcomes en impact van BBG, zoals de sociale en ecologische bijdragen vanuit het programma krijgen minder aandacht. Wel is onlangs een evaluatie op doeltreffendheid van de subsidie voor het programma gestart door de sector Onderzoek & Informatie van de provincie.
- De geïnterviewden geven aan de externe samenwerking (buiten BBG) en de koppeling van BBG aan anderen beleidsvelden en actoren nog weinig van de grond komt. Voor optimale impact is samenwerking met andere beleidsvelden (klimaatadaptatie, bodemdaling, welzijn) essentieel. Ook vindt weinig expliciete samenwerking met gemeenten plaats, terwijl door dergelijke beleidsintegratie en samenwerking het effect van het programma en de ruimtelijke en thematische coördinatie volgens betrokkenen versterkt zou kunnen worden.
- De samenwerking tussen de organisaties kende in de beginperiode diverse uitdagingen. Organisaties moesten elkaar leren kennen. Ook is voor sommige organisaties is de eigen zichtbaar erg belangrijk, terwijl de Groene Academie expliciet als een gezamenlijk project is

---

neergezet. Er was daarbij bijvoorbeeld discussie over het vermelden van de logo's van specifieke TBO's en de gezamenlijkheid van activiteiten. Dit lijkt na verloop van tijd verbeterd.

- Er worden door de vrijwilligersorganisaties spanningen ervaren tussen wat werk voor bestaande en voor nieuwe vrijwilligers. Het vinden van evenwicht tussen behouden van wat werkt en aandacht voor nieuwe vormen voor vrijwilligers blijft een aandachtspunt.

4.3.7 Conclusies

De doelen van BGG zijn primair het bevorderen van groen vrijwilligerswerk en daarmee van natuur, biodiversiteit en maatschappelijke betrokkenheid in de provincie. Vanaf het begin heeft het versterken van onderlinge samenwerking en de toekomstbestendigheid van het vrijwilligerswerk veel nadruk gekregen. De beleidstheorie vanuit de provincie richt zich sterk op een terughoudende inhoudelijke opstelling door de provincie (de "participatieve overheid") met vooral sturing op procesfactoren en een rol van financier van BGG. Mede hierdoor is de visie op de uiteindelijke ecologische en sociale impact van BGG weinig uitgewerkt. LNH en IVN hebben wel expliciet aandacht voor ecologische en sociale impact, waarmee de indirecte doelen van de provincie over natuur en maatschappelijke betrokkenheid expliciet op de agenda staan. Door respondenten is gesuggereerd dat een andere rolopvatting door de provincie (minder op afstand en meer een netwerkende rol) tot meer integratie kan leiden van het groene vrijwilligerswerk (en BGG) met andere beleidsdoelen.

De resultaten van het programma worden jaarlijks gerapporteerd op het niveau van outcomes en output, hierbij gaat het om een overzicht van de projecten die zijn gedaan en de hoeveelheid vrijwilligers die zijn bereikt. Resultaten worden niet of beperkt gemonitord op het niveau van impact, zoals de effecten van het programma op ecologische kwaliteit, betrokkenheid of kennisniveau. LNH en IVN monitoren gedeeltelijk de resultaten van hun werk en daarmee van BGG rondom natuur en betrokkenheid/draagvlak en zijn bezig deze monitoring te versterken. Op basis van literatuur mag van groen vrijwilligerswerk inderdaad een bijdrage aan natuur en biodiversiteit verwacht worden. Of vrijwilligerswerk ook daadwerkelijk bijdraagt aan betrokkenheid en draagvlak, buiten de vrijwilligers zelf, kan niet direct hard gemaakt worden.

Het programma heeft geen economische doelen of doelen rond het vergroten van het draagvlak voor het beleid. Deelnemende TBO's geven wel een inschatting van de economische impact, in de vorm van vermeden arbeidskosten. Omdat economische impact geen expliciet doel is van BGG lijkt dit vooral een politieke functie te vervullen om het belang van vrijwilligerswerk te benadrukken. Een belangrijke doelstelling van het programma Betrekken Bij Groen is het bevorderen van de samenwerking tussen groene organisaties op het vlak van vrijwilligers. Dit doel is bereikt, mede doordat dit als expliciet doel in de subsidieverlening is vermeld. Hieronder bespreken we voor de eerder benoemde verwachtingen of deze inderdaad waargemaakt worden in de uitvoering van BGG.

Verwachting: Het ondersteunen van vrijwilligers in BGG leidt (indirect) tot meer natuur/hogere biodiversiteit.

Omdat de ecologische effecten niet gemonitord worden, kunnen de ecologische effecten van BGG niet bepaald worden in het programma. Afhankelijk van het belang van dit doel ligt hier mogelijk een aandachtspunt voor toekomstige evaluaties. Over outcomes (hoeveelheid bomen, hectare grasland waar gewerkt is etc.) is meer zicht, maar ook dit is beperkt.

Verwachting: BGG leidt tot meer betrokkenheid bij en draagvlak voor natuur

Vrijwilligerswerk kan gezien worden als een *uiting* van maatschappelijke betrokkenheid en draagvlak voor natuurbehoud (van de vrijwilligers). Of vrijwilligerswerk het draagvlak en de betrokkenheid onder de bevolking in het algemeen *vergroot* kan niet in zijn algemeenheid gesteld worden. Omdat meting van impact op dit vlak ontbreekt kan niet vastgesteld worden of BGG via vrijwilligerswerk daadwerkelijk leidt tot meer draagvlak onder de bevolking.

Verwachting: Samenwerking bij het ondersteunen van vrijwilligers is belangrijk en kan bevorderd worden door dit als randvoorwaarde op te nemen in BGG

Het bevorderen van samenwerking is succesvol geweest. Dit is vooral te zien aan de intensieve samenwerking tussen IVN en LNH en het opzetten van de Groene Academie. Deze samenwerking kan een inspiratie zijn voor andere provincies. De integratie van subsidies in één gezamenlijk BBG-programma is de belangrijkste drijfveer geweest om de samenwerking te versterken.

Door te sturen op afstand kan de provincie meer inhoudelijke ruimte geven aan de betrokken organisaties.

De lage intensiteit van inhoudelijke sturing bevordert niet de externe integratie van groene vrijwilligers en BBG in andere beleidsvelden zoals gebiedsgericht werken, of met andere actoren zoals gemeenten. Door respondenten is gesuggereerd dat een andere rolopvatting door de provincie, zoals de "netwerkende" overheid, tot meer integratie kan leiden van het groene vrijwilligerswerk met andere beleidsdoelen, zoals gebiedsgericht werken en Natuurlijk Kapitaal en mogelijk ook met gemeenten.

Verwachting: Om vrijwilligers op de lange termijn te betrekken is het belangrijk om de tevredenheid van vrijwilligers en TBO's te vergroten en nieuwe activiteiten te ontplooiën.

Een vrijwilligerstevredenheidsonderzoek laat zien dat de vrijwilligers tevreden zijn. De onlangs gestarte Groene Academie biedt ontwikkelmogelijkheden voor vrijwilligers om zich verder te ontwikkelen en te ontplooiën. Mogelijk vergroot dit ook de betrokkenheid van vrijwilligers bij de organisatie en bij elkaar. Daarnaast wordt o.a. ingezet op meer laagdrempelige activiteiten voor nieuwe, minder structureel aan de organisatie verbonden vrijwilligers. Dit heeft inderdaad nieuwe vrijwilligers getrokken.

4.4 Inzichten uit de groepsreview

Tijdens de groepsreview werd een aantal aanbevelingen voor provinciale strategieën voor vrijwilligers gegeven (die casus overschrijdend zijn) en veelal aanvullend op de inzichten uit de casus zelf:

- *Sluit aan bij de motivatie van betrokken vrijwilligers.* Om een bredere maatschappelijke betrokkenheid bij natuur te bereiken dan alleen de "donkergroene vrijwilligers" verdient het aanbeveling om werken in de natuur te verbinden met andere onderwerpen, zoals zorg, wijkgroen, leefbaarheid en gezondheid. Hiervoor moeten de doelstellingen van programma's voor vrijwilligers dan wel ruimte geven. Een belangrijke motivatie voor mensen om zich in te zetten is dat activiteiten in hun nabije omgeving ('hun buurt') plaats vindt. Door te verbreden worden ook andere mensen dan de traditionele groene vrijwilliger bereikt.
- *Diversiteit van vrijwilligers.* Aansluitend op de bevindingen uit de casus, wordt in eerder onderzoek (van Motivaction) een onderscheid gemaakt tussen traditionele initiatiefnemers/vrijwilligers, en buurtbewoners, die projectmatig met iets aan de gang willen en minder geïnteresseerd zijn in het onderhoud. Het is goed om te weten met wie je te maken hebt, zodat je iedereen op de juiste manier kan motiveren. Verschillende typen vrijwilligers vragen ook gevarieerd carrièreperspectief in hoe zij zich kunnen ontwikkelen. Elke groep vrijwilligers is weer anders. Maak ook hier gebruik van door verschillende groepen aan elkaar te koppelen (bijvoorbeeld een 'diepgroene' vrijwilliger betrekken bij een burgerinitiatief).
- *Ondersteuning van vrijwilligers.* Het idee dat vrijwilligerswerk gratis is gaat maar deels op omdat er vanuit organisaties begeleiding nodig is. De inzet van vrijwilligers vraagt een investering. Het gaat om opleiding, begeleiding, een kleine financiële bijdrage, het leveren van gereedschap en om waardering.
- *Monitoring.* Vrijwilligers kunnen een bijdrage leveren aan de monitoring van het effect van hun activiteiten. Sommige vrijwilligers zijn geïnteresseerd om bij te houden wat ze doen en wat het effect is. Hierbij moet je wel kijken of de inspanning die je vraagt niet te groot is en belangrijker, denk ook na hoe je de informatie weer aan hen teruggeeft.

Tevens werd de bredere geldigheid van de conclusies getoetst die samengevat zijn in de volgende paragraaf.

4.5 Conclusies

Op grond van de beide casussen en de groepsreview kunnen we de volgende conclusies trekken (op grond van de geformuleerde verwachtingen):

In beide casussen vindt geen ecologische effectmeting plaats, waardoor de bijdrage aan biodiversiteit niet gemeten is. Ten opzichte van de schaal van het natuurherstel wat nodig is voor behoud en verbetering van de biodiversiteit, schatten de diverse betrokken partijen de bijdrage van vrijwilligers in als bescheiden, ondanks dat provincies er wel naar streven dat vrijwilligerswerk daaraan bijdraagt. Een verklaring daarvoor is dat de eigen motivatie van vrijwilligers leidend is bij de keuze van wat ze oppakken, en dit gaat vaak om zaken dicht bij de woonomgeving, zoals moestuinen, fruitbomen of dorpsverfraaiing. Lokaal kan de bijdrage van vrijwilligersgroepen aan biodiversiteit wel groot zijn, bijvoorbeeld bij groepen die bij terrein behorende organisaties werken en die gericht zijn op soortenbescherming en/of andere groepen met ecologische expertise. Burgerinitiatieven/ bewonersinitiatieven zijn vaak kleinschaliger en meer gericht op 'lichtgroene' natuur. Streekbeheer zit hier tussenin waarbij zowel bewonersinitiatieven als vrijwilligers die actief zijn met 'donkergroene' natuur ondersteunt worden. Een belangrijk aandachtspunt (met name uit streekbeheer) is dat vrijwilligerswerk niet volstaat als vervanging van andere grootschaliger landschapsprojecten, die door bezuinigingen of andere beleidswijzigingen nu minder plaatsvinden.

Het betrekken van vrijwilligers leidt tot een toename van maatschappelijke betrokkenheid. Deze verwachting is in beide casussen bevestigd. Met name bij streekbeheer is het aantal deelnemers enorm gegroeid, zozeer dat het dan ook veel meten gaat vragen in termen van begeleiding en advies (o.a. om het ecologisch rendement te vergroten). Bij Betrekken bij groen is er een lichte toename. Of de maatschappelijke betrokkenheid ook leidt tot draagvlak voor natuur|(beleid) bij bredere groepen buiten de vrijwilligers is niet bekend.

Uit de casussen komt ook naar voren dat vrijwilligers een diverse groep zijn. Naast de traditionele 'donkergroene' vrijwilligers zijn er nieuwe vrijwilligers, die onder andere voorwaarden mee willen doen, zoals flexibiliteit. Verbreden naar nieuwe groepen blijkt in onze casussen te werken door bij lokale dorpsstructuren aan te sluiten (hiermee wordt een groep geactiveerd die zich graag in wil zetten voor activiteiten in hun nabije omgeving) en door nieuwe vormen van vrijwilligerswerk aan te bieden waar mensen voor korte tijd aan mee kunnen doen (bv. Natuurwerkdagen, moestuin dag of een vergroeningsactie van de buurt). Door te vernieuwen in vorm en het versterken van "carrièreperspectieven" lijkt men ook nieuwe groepen te kunnen aanboren.

Intermediaire organisaties zijn erg belangrijk voor het begeleiden van vrijwilligers. Provincies sluiten daarmee bij bestaande tradities en expertise van deze organisaties bij het begeleiden van vrijwilligerswerk. Dit zien we zowel in Drenthe als Noord-Holland. Deze aansturing is te typeren als sturen op afstand, maar ook als samenwerking. Bij Streekbeheer is er samenwerking tussen de provincie, Landschapsbeheer Drenthe en gemeenten (die ook actief bijdragen aan dit landschapsbeleid); bij Noord-Holland is er samenwerking tussen de uitvoerende organisaties, o.a. IVN en Landschap Noord-Holland.

---

5 De casussen rondom burgerinitiatieven

5.1 Introductie

Er zijn twee casussen uitgevoerd van provinciale strategieën voor het ondersteunen van burgerinitiatieven. De eerste casus is het programma Groen aan de Buurt van de provincie Utrecht (paragraaf 5.2) (LEU, IVN en NMU, 2016). De casus focust zich op hoe de provincie groene burgerinitiatieven stimuleert en faciliteert. Voor deze casus hebben we interviews gehouden met betrokkenen bij Groen aan de Buurt. De interviews zijn uitgevoerd met de provincie Utrecht, NM, LEU, IVN en met de gemeenten, Zeist en Wijk bij Duurstede. We hebben niet alle betrokken gemeenten kunnen spreken, omdat daarvoor de middelen ontbraken. Het beeld dat we schetsen over de ervaringen in Zeist en Wijk bij Duurstede, kan dus bij andere deelnemende gemeenten, die wij niet hebben gesproken, anders zijn. De tweede casus is de subsidieregeling Burgerbetrokkenheid bij natuur, groen en landschap van de provincie Gelderland (paragraaf 5.3)¹⁹. Voor deze casus is een interview gehouden met twee provinciale medewerkers betrokken bij de opzet en uitvoering van de regeling. Daarnaast is ook met 4 van de indienende initiatieven gesproken (Renkumse Duizendknoopbrigade, Emerpark, Speulplek Ooij, Stichting Landschapsbeheer Gelderland). Deze gesprekken hadden als doel om hun motivatie voor het werk als ook hun ervaringen met de regeling in beeld te brengen. Een van de geïnterviewde organisaties heeft ook voorstellen ingediend die zijn afgewezen. Daarnaast is geput uit publicaties over de initiatieven.

5.2 Groen aan de Buurt

5.2.1 Inleiding

Groen aan de Buurt (GaB) is een project (looptijd 2016-2019) in de provincie Utrecht, dat als doel heeft de actieve betrokkenheid van mensen bij de ontwikkeling en het beheer van natuur in hun leefomgeving te vergroten. Het programma is geïnitieerd en wordt uitgevoerd door een samenwerkingsverband van Landschap Erfgoed Utrecht (LEU), IVN Utrecht en de Natuur en Milieufederatie Utrecht (NMU) en wordt uitgevoerd in opdracht van de provincie Utrecht. Aanleiding was de Natuurvisie van de provincie Utrecht (2016)²⁰, waarin de pijler "Beleven en betrekken" is opgenomen. Het programma richt zich op het bevorderen van groene burgerinitiatieven door gemeenten en bewoners daarbij te begeleiden. Het samenwerkingsverband wil gemeenten ondersteunen bij het stimuleren en faciliteren van groene burgerinitiatieven. Daarnaast willen de organisaties ideeën van bewoners omzetten naar concrete plannen en bewonersinitiatieven begeleiden bij het realiseren van fysieke projecten. De aanpak in GaB is driedelig en bestaat uit een participatieve buurtaanpak, uit een voucherregeling waarbij zoveel mogelijk kleine initiatieven gesteund worden en een kennisnetwerk waarbij bewonersinitiatieven met elkaar kennis uit wisselen en kennisuitwisseling tussen overheden.

GaB participatieve buurtaanpak wordt uitgevoerd in 8 pilotgemeenten: Soest, Bunschoten, Zeist-West, Woudenberg, Bunnik (Werkhoven), Eemnes, Wijk bij Duurstede en Nieuwegein. Met deze gemeenten zijn samenwerkingsovereenkomsten gesloten. In deze gemeenten worden bijeenkomsten georganiseerd met initiatiefnemers om ideeën te verzamelen en te selecteren (een ideeën avond, een uitwerkvond en een resultaat bijeenkomst). Vervolgens krijgen de deelnemers ondersteuning bij de uitvoering van hun projecten. In sommige gemeenten is de pilot afgerond, andere zijn net gestart. Voor bestuurders en medewerkers van gemeenten en waterschappen worden daarnaast

---

¹⁹ <https://www.gelderland.nl/Subsidies/burgerbetrokkenheid-bij-natuur-groen-en-landschap>

²⁰ <https://ruimtelijkeplannen.provincie-utrecht.nl/NL.IMRO.9926.SV Natuur2016-VA01?s=SANMmAlEAXIMqkeER0Edc-AB-vfwAAY>

---

themabijeenkomsten georganiseerd. Deze bijeenkomsten vormen de basis van een professionele leergemeenschap rond Groen aan de Buurt.

Daarnaast is het servicepunt Groen aan de Buurt opgezet. Het servicepunt organiseert een basisondersteuning met informatie voor bewonersinitiatieven en gemeenten in de vorm van een website en serviceloket waar mensen voornamelijk digitaal terecht kunnen.

De provincie Utrecht heeft voor de looptijd van het programma (2016-2019) een subsidie verstrekt van 350.000 euro. Een onderdeel daarvan is gereserveerd voor uitvoering: per pilotgemeente is 5000 euro beschikbaar. Daar bovenop moeten gemeenten zelf 5000 euro inleggen. Daarnaast financieren sommige waterschappen ook mee als de pilot in hun gebied ligt. Voor de financiering van GaB projecten kan ook gebruik worden gemaakt van de voucherregeling Beleef en Bewonder die voor iedereen uit de provincie Utrecht toegankelijk is.

5.2.2 Doelen van betrokkenen bij het programma

Tijdens de interviews zijn door de betrokkenen verschillende doelen genoemd voor Groen aan de Buurt. Een overzicht per respondent:

- **Provincie:** Het natuurbeleid van de provincie Utrecht wil de actieve betrokkenheid van mensen bij natuur versterken. De respondent benoemt als doelen: het betrekken van mensen bij natuur en het zelf actief mee doen met beheer en aanleg. Er zijn geen concrete doelen op ecologisch gebied, maar het is belangrijk dat biodiversiteit zoveel mogelijk wordt meegenomen (nevendoeel). Gezondheid is ook een doel, hoewel dit geen thema is van de provincie, maar een gezonde leefomgeving is dat wel. Gezamenlijk bezig zijn draagt ook bij aan sociale samenhang. Voor GaB zijn er geen concrete economische doelen. De provincie heeft vooraf geconstateerd dat heel veel doelen samen komen in projecten als GaB.
- **LEU:** de respondent geeft de volgende doelen: het vergroten van biodiversiteit en het vergroten van eigenaarschap van groene omgeving. Er zijn geen economische doelen, maar vrijwilligerswerk op zich is al veel waard. Het levert meer op dan dat je erin stopt.
- **IVN:** de respondent geeft de volgende doelen: een combinatie van daadwerkelijk vergroenen, de natuurwaarden van een bestaande plek verhogen, of nieuwe natuur aanleggen, in combinatie met het vergroten van de kennis en betrokkenheid van bewoners. Samen met de buurt aan de slag om de natuurkwaliteit te verbeteren. Er zijn geen speciale ecologische doelen, zoals beschermde soorten. Het is bewust breed gehouden, omdat de verwachting was dat er weinig over zou blijven wanneer het ecologisch erg smal wordt toegespijst.
- **NMU:** de respondent geeft de volgende doelen: de lokale biodiversiteit (niet gelinkt aan (icoon)soorten) versterken, mensen betrekken bij het provinciale natuurbeleid en sociale cohesie bevorderen. Er zijn geen echte economische doelen; wel verkennen hoe je financieringsstromen uit het sociale domein kunt gebruiken voor het groene domein. Een ander doel (of middel) is het begeleiden van gemeenten bij het ondersteunen van burgers.
- **De gemeenten:** De respondenten van de gemeenten Wijk bij Duurstede en Zeist geven beide aan dat ze als doel met GaB hadden om verdere betrokkenheid van bewoners bij de openbare ruimte te realiseren, en met name eigen verantwoordelijkheid te faciliteren en stimuleren.

De belangrijkste doelen van GaB zijn dus sociaal en ecologisch van aard: 1) het betrekken van mensen bij de natuur in hun woonomgeving en het zelf actief zijn bij aanleg en beheer, en 2) het vergroenen van de leefomgeving/vergroten van de biodiversiteit. Dit zijn gemeenschappelijke doelen van alle organisaties. De respondenten geven aanvullend elk wat eigen accenten. De respondent van IVN wil daarnaast ook de kennis van natuur bij bewoners vergroten; de respondent van LEU geeft aan het eigenaarschap van de groene woonomgeving te willen vergroten. Voor de respondent van NMU is het adviseren en begeleiden van gemeenten bij groene participatietrajecten ook een doel. De ecologische doelen zijn in beginsel heel breed gehouden. Bij de gemeenten die we hebben gesproken, verschilt het belang dat aan biodiversiteit wordt gehecht: de respondent van Zeist geeft aan: *"Groen aan de buurt mag ook cultuurgroen zijn. Voor gemeente Zeist is het niet van belang dat er ecologische doelen worden gerealiseerd, als het kan en de plek is daar geschikt voor, dan is het meegenomen"*. In Wijk bij Duurstede ligt de nadruk iets meer op biodiversiteit, al is het ook daar geen vereiste. De respondent geeft aan: *"We streven naar meer biodiversiteit. Dan is dat wel een doel wat je nastreeft,*

---

maar het was geen echte voorwaarde voor dit soort initiatieven.” Beide gemeenten checken wel met hun groenstructuurplan of initiatieven erin passen.

Er worden geen specifieke economische doelen genoemd. Er wordt wel verkend hoe financieringsstromen uit het sociale domein gebruikt kunnen worden voor het groene domein bijv. mensen met een beperking inzetten voor groenbeheer. Daarmee kun je het budget voor natuur en groenbeheer vergroten. Ook wordt benoemd dat vrijwilligerswerk op zich al veel waard is; het levert meer op dan dat je erin stopt.

In het Plan van Aanpak van GaB (LEU, IVN, NMU, 2016) wordt het strategisch doel van GaB als volgt omschreven: *‘het versterken van de actieve betrokkenheid van mensen bij de ontwikkeling en het beheer van natuur in hun leefomgeving’*. Naast het realiseren van fysieke projecten door bewoners, wil men ook uitwisseling tussen initiatieven bevorderen.

5.2.3 Aansturing en maatregelen/activiteiten vallend onder programma

De organisaties NMU, LEU en IVN willen een initiërende en ondersteunende rol spelen door een platform te organiseren voor uitwisseling tussen gemeenten en bewoners en de praktische vertaling maken naar ontwikkeling, herstel en beheer van natuur in de buurt (LEU, IVN en NMU, 2016). Ze helpen gemeenten om wensen van bewoners te vertalen naar succesvolle uitvoering. In het programma GaB worden daarvoor de volgende activiteiten genomen: 1) begeleiding van groene bewonersparticipatie in gemeenten (de pilots); 2) het Servicepunt Groen aan de Buurt; 3) het Groen aan de Buurt leernetwerk.

- Ad 1) In 2016 is een verkenning uitgevoerd bij alle gemeenten in de provincie Utrecht door middel van een interview met een ambtenaar en/of wethouder om na te gaan wat de ambitie en de (leer)behoefte is op het gebied van participatie en groen. Die behoeften bleken te kloppen met het Plan van Aanpak van GaB. De resultaten zijn gepresenteerd in een startconferentie aan de bestuurders en de ambtenaren van de gemeenten. Daar is ook met 8 gemeenten een pilot vastgelegd. Deze gemeenten dienen 5000 euro beschikbaar hebben voor de uitvoering (GaB legt er 5000 euro bij) en een ambtenaar die tijd aan GaB mag besteden en daar ook van wil leren. De pilots in de gemeenten, d.w.z. de uitvoering van de bewonersprojecten, vormen het hart van het programma. De begeleiding van de bewoners wordt uitgevoerd door LEU en IVN, samen met de gemeenten. Hiervoor zetten zowel LEU als IVN twee medewerkers in. Er is dus per gemeente 10.000 euro uitvoeringsbudget beschikbaar voor de bewoners initiatieven.
- Ad 2) Het Servicepunt heeft als doel bewonersinitiatieven en gemeenten te verbinden met lokale vrijwilligersnetwerken voor natuur en landschap en om nieuwe initiatieven op gang te helpen door praktische tools beschikbaar te stellen. Het servicepunt organiseert een basisondersteuning voor bewonersinitiatieven en gemeenten in de vorm van een website/serviceloket waar mensen voornamelijk digitaal terecht kunnen (LEU, IVN en NMU, 2016. Plan van Aanpak GaB,). De website is in 2018 verbeterd en is toegespitst op 2 doelengroepen: bewoners en medewerkers van een gemeente of waterschap. Bewoners vinden een duidelijk stappenplan voor de uitvoering van hun project, van ideeënfase tot uitvoerings- en beheerfase. Medewerkers van gemeenten vinden informatie over de voortgang van de acht pilots (Voortgangsrapportage 2018 (LEU, IVN en NMU, 2019)).
- Ad 3) Het leernetwerk heeft als doel om in de acht pilot gemeenten ambtenaren te begeleiden bij het proces om tot groene bewonersparticipatie te komen (LEU, IVN en NMU, 2016). In de praktijk worden alle ambtenaren van gemeenten, waterschappen en provincie in de provincie Utrecht uitgenodigd voor de themabijeenkomsten. Het gaat vaak om beleidsmedewerkers groen, wijkregisseurs, groenbeheerders, etc. Onlangs is de uitnodiging uitgebreid met ambtenaren uit het sociale domein. In 2018 zijn drie themabijeenkomsten georganiseerd. Per keer zijn er 3 tot 11 gemeenten en 2 waterschappen en tussen de 20 en 25 mensen aanwezig.

De maatregelen die bewoners nemen in de pilotprojecten zijn divers, bijvoorbeeld: het vergroenen van schoolplein of speelvoorziening, projecten voor insecten zoals aanleg van bloemstroken, het omvormen van gras of tegels naar vaste beplanting, herstel van (fruit)bomen, hagen en andere elementen, aanleg van buurt(moes)tuinen en aanleg van voorzieningen voor soorten, zoals een ijsvogelwand en zwaluwkasten (LEU, IVN en NMU, 2019). (Zie verder voor de maatregelen de paragraaf resultaten).

Van het totale budget van 350.000 euro gaat 40.000 euro naar de fysieke maatregelen van de bewonersinitiatieven (5.000 Euro per gemeente x 8 gemeenten). 83% van het totale budget gaat naar

---

het proces om te faciliteren. Een deel daarvan zijn opstartkosten. Bijvoorbeeld uitvoering van een verkenning bij alle gemeenten (interviews met wethouders), een startconferentie samen met alle gemeenten en het uitwerken en in producten omzetten van het nieuwe programma.

5.2.4   Beleids­theorie

Op basis van de doelen van de betrokkenen en de voorgenomen aansturing en maatregelen in het programma Groen aan de Buurt komen we tot de volgende gezamenlijke verwachtingen van de actoren van het programma:

- *Groen aan de Buurt leidt tot maatschappelijke betrokkenheid: burgers die actief aan de slag gaan met groen, samen met andere buurtbewoners.*

Dit is een samenvatting van de genoemde sociale doelen. Het actief aan de slag gaan met groen is de centrale doelstelling van het programma, en het gaat nadrukkelijk om zelf doen; ideeën waar bewoners mee komen, maar waarvan ze willen dat de gemeente die uitvoert, worden niet geselecteerd. Een randvoorwaarde voor de ondersteuning van een initiatief is dat dit samen met andere buurtbewoners wordt uitgevoerd, en dat er draagvlak voor is.

- *Groen aan de Buurt leidt tot vergroting van de biodiversiteit en vergroening van de leefomgeving.*

Dit is een algemene formulering van de door iedereen en de documenten genoemde ecologische doelen. Het programma gaat specifiek over groene burgerinitiatieven. Groen staat dus voorop, in brede zin.

- *Groen aan de Buurt helpt burgers bij het realiseren van hun project.*

Samen met gemeenten organiseren LEU en IVN avonden waarin burgers worden uitgenodigd om met ideeën te komen, en uit deze ideeën komt een selectie van initiatieven waar de bewoners mee aan de slag gaan. Zowel van LEU als IVN als de gemeenten krijgen de bewoners begeleiding bij de realisatie van hun project.

- *Groen aan de Buurt stimuleert en ondersteunt gemeentelijk beleidsmedewerkers op het gebied van burgerbetrokkenheid bij groen.*

Deze verwachting verwijst naar het Leernetwerk van gemeenteambtenaren en naar de ondersteuning van de deelnemende gemeenten in de pilots. Groen aan de Buurt begon met een verkenning van de leerwensen van gemeenten op het gebied van bewonersparticipatie. Het programma heeft niet alleen ten doel om bewoners te helpen met realisatie van hun initiatief, maar ook om gemeenten te faciliteren bij (het verder ontwikkelen van) bewonersparticipatie.

- *Het Leernetwerk van ambtenaren en de website leiden tot een groter bereik dan alleen de deelnemers (zowel gemeenten als burgers) aan het project.*

Aan de pilot konden 8 gemeenten deelnemen. Het leernetwerk is ook toegankelijk voor andere gemeenten, en is gericht op een bredere uitwisseling van ervaringen tussen gemeenten, ook die niet deelnemen aan de pilot. Zo is de website ook toegankelijk voor burgers niet deelnemen aan de pilots, evenals de voucherregeling Beleef en Bewonder; deze kan benut worden binnen, maar ook buiten Groen aan de Buurt.

5.2.5   Resultaten

We bespreken wat er, voor zover bekend, gerealiseerd is op de voornaamste ecologische en sociale doelen. De resultaten staan in de voortgangrapportage 2018 vermeld. Zie hiervoor bijlage 2.

- Ecologische resultaten: vergroting van de biodiversiteit en vergroening van de leefomgeving.

Het aantal bewonersinitiatieven verschilt per gemeenten, evenals de tijdsduur en snelheid waarmee de ideeën gerealiseerd worden. De voortgangsrapportage 2018 geeft een gekwantificeerd overzicht van groene resultaten. Ten eerste de output, d.w.z. de maatregelen die genomen zijn door alle burgerinitiatieven. Voorbeelden van maatregelen die lopen of afgerond zijn, zijn de aanleg van een vlinderweide, ijsvogelwand, rietkraag opkappen, stoeptegels vervangen door planten, het vergroenen van schoolpleinen of speelvoorzieningen, hanging baskets. Waar mogelijk is dit ook gekwantificeerd naar resultaat. Voorbeeldsgewijs: 3 bloemweides (waarvan 1 van 1250m²); 100m² stoeptegels zijn vervangen; 1 boomspiegel is vergroot; 10 bloemspiegels zijn vergroend; 2 vrijwilligersbrigades opgericht; 1,5 ha oeverland is beheerd; 1 ijsvogelworkshop is georganiseerd; en er zijn 3 ijsvogelwanden gebouwd.

De meeste respondenten zijn van mening dat er qua vergroening en biodiversiteit winst is geboekt. Op de vraag wat voor rapportcijfer ze zouden geven voor de ecologische doelen varieert het antwoord tussen de 7 en 9. De respondenten illustreren welke winst er is geboekt, en nuanceren tegelijkertijd de ecologische resultaten op de korte termijn: *"Overal waar een tegel eruit is gegaan en een plant erin is de natuurkwaliteit vergroot". "Als je het als ecooloog bekijkt, zal het wel tegenvallen, maar toch. Veel kleintjes maken een grote, dat is heel waardevol". "Als het puur om korte termijn biodiversiteit gaat, moet je misschien iets anders doen, maar daar gaat het ons niet om." "Op de korte termijn krijg je niet heel veel biodiversiteit, maar op de lange termijn wel". "De winst zit wel in de vierkante meters die erbij zijn gekomen, dat is de hoogste score".*

Soms zijn de ecologische resultaten boven verwachting en hoeft de gemeente daar weinig aan te doen, omdat de mensen zelf zo gedreven zijn. Een voorbeeld uit de gemeente Zeist: *"Bijv. de school: zonne-energie, een biobosje. Die ecologie komt uit henzelf, dat is niet iets wat de gemeente meegeeft. Dat zijn heel gedreven ouders, of er een ecooloog bijzit weet ik niet. Ook bij griftbosje zijn het echt groene mensen, van de groene stempel".* Van een ander project in Zeist, bijvoorbeeld hanging baskets met beplanting, is de ecologische waarde minder. Ook in Wijk bij Duurstede dragen de initiatieven bij aan biodiversiteit. *"In de praktijk zie je wel, de ijsvogelwand, de zwaluwen, dat het daaraan bijdraagt".*

- Sociale resultaten: burgers die actief aan de slag gaan met groen, samen met andere buurtbewoners, en realiseren van bewonersinitiatieven.

Er is betrokkenheid gerealiseerd van de bewoners in de deelnemende gemeenten. De aantallen deelnemers op de georganiseerde bijeenkomsten illustreren dit, evenals de aantallen initiatieven waar uiteindelijk mee aan de slag is gegaan. Uit de voortgangsrapportage 2018 halen we de volgende gegevens: De aantallen deelnemers aan de ideeën avonden in de 8 gemeenten varieert tussen de 13 en 30, met als gemiddelde 20 deelnemers. Op de uitwerkavonden varieert het aantal deelnemers tussen de 12 en 31 deelnemers. Het aantal ingebrachte ideeën bedroeg tussen de 22 en 47; waar men mee aan de slag is gegaan varieert tussen de 4 en 8 ideeën per gemeente. Het aantal deelnemers dat bij de uitvoering actief is varieert van: 10 tot 27 deelnemers.

Het aantal deelnemers dat komt op de ideeën avond en op de uitwerkavond verschilt. Ter illustratie, deze beschrijving van de respondent van IVN: *"Op de 1^e avond komen mensen met ideeën, maar ook nieuwsgierigen. Op de 2^e avond gaan we uitwerken. Daar zit de eerste filter. Wie komt ook nog de tweede avond? Dat zijn dus de mensen die echt iets willen. We zeggen, het gaat om zelf doen- dan vallen er al wat af, mensen die bijv. alleen advies aan de gemeente wilden geven. Soms zijn er de tweede avond ook meer mensen, we zeggen namelijk ook, hoe groter jouw groep, hoe groter de kans dat we met jouw idee aan de slag gaan. Dus dan hebben de mensen die er de eerste avond waren anderen gemobiliseerd, mensen uit de buurt. We sturen aan op groepjes, de slagingskans is groter als je een groepje hebt. Het moeten minstens drie of vier mensen zijn, als iemand alleen is, dan gaat dat idee niet door. Soms heeft 1 persoon meerdere ideeën, dan kijken we of we ideeën/ dingen kunnen combineren, of we vragen, wat wil je het liefste doen? Dus dan blijven er minder ideeën over. Zo al met al, dan blijven er 4 tot 8 ideeën over. Al die mensen die er zijn op de tweede avond zijn, blijven meestal betrokken. Er vormen zich groepjes op de tweede avond. Er zijn ook mensen op de eerste avond die een probleem verpakken als een buurtinitiatief, bijv. ze willen een boom kappen, en als ze door hebben dat wij willen horen dat het er ecologisch beter van wordt dan proberen ze dat hier ook. Er zitten wel assertieve mensen tussen die overal proberen voor elkaar te krijgen wat zij willen. Dat is*

---

best lastig, dat zijn vaak gedreven mensen. Of: mensen die iets willen maar niet goed weten wat, mensen die een beetje vaag blijven, die steeds vragen, kan dit ook?"

De respondent van het LEU meldt over de keuze van ideeën het volgende: *"Dat is afhankelijk van waar de energie zit, als er niemand een vinger opsteekt en zegt ik ga dat doen, dan komt het er niet in, ook al is het nog zo'n geweldig idee. Dus eigenlijk gewoon stemmen? Dat is niet stemmen, dat is zeggen ik ga me er hard voor maken. Dus ok dan ben jij de contactpersoon, wie gaat met jou meedoen? Op de uitwerkavond wordt ook een project-canvas gemaakt, zodat de bewoners ook weten wat ze willen doen en een vervolgspraak hebben gemaakt. Wij helpen ze met een concreet en haalbaar plan om tot uitvoering te komen in samenwerking met de gemeente."*

Met het programma worden mensen geactiveerd. LEU en IVN gebruiken in de pilotgemeenten ook hun bestaande netwerken om in contact te komen met mogelijke initiatiefnemers. De respondent van IVN: *"Na 8 keer dezelfde aanpak zie ik dat het werkt, dat je in die gemeente echt initiatieven op gang kan brengen. Dat had ik wel gehoopt, maar ik had niet verwacht dat je dat bijna kan afdwingen met een programma. Je hebt invloed, het is een systematische aanpak. Je kan het creëren en sturen dat mensen actief worden."* Ten aanzien van de maatschappelijke betrokkenheid geven verschillende respondenten aan: het zijn mensen met affiniteit voor groen en natuur die erop af komen. Soms zijn deze mensen tot dan toe alleen geïnteresseerd, en worden ze door Groen aan de buurt ook zelf actief, in de zin van zelf aan de slag gaan. Het onderzoek van een stagiair naar de impact van Groen aan de Buurt naar de betrokkenheid van deelnemers bevestigt dit beeld. *"De conclusies even in het kort: mensen waren al betrokken voor ze meededen en zijn nu nog meer betrokken door het programma. Met zo'n programma ga je geen mensen activeren die niks hebben met groen"* (Van Aalten, 2018). De deelnemers zijn een mengeling van 'usual suspects' (groene groepen of mensen die al actief zijn met groen) en nieuwe deelnemers. In de uitvoeringsfase haken ook andere buurtbewoners aan. De respondenten van de gemeenten illustreren: *"Circa 5 nieuwe mensen in Zeist. Dat was in Wijk bij Duurstede ook zo, daar kwamen ca. 10-12 nieuwe mensen bij"*. De respondent van LEU signaleert dat een deel van de deelnemers jonger is dan wat zij zou verwachten: ook 35/40 plussers die af en toe wat willen doen. Ook worden actieve jonge ouders gesignaleerd. De respondenten van de gemeenten: *"In Zeist kwamen de nieuwelingen met de hanging baskets, mensen zijn rond de 40 jaar. En bij de school, ook jonge mensen, heel actieve ouders. Het Grifbosje zijn wel 60-plussers. In Wijk bij Duurstede is het gemiddeld tussen de 40 en de 70, gemiddeld een jaar of 50, niet allemaal pensionado's. Wel groen geïnteresseerde mensen"*.

Rapportcijfers voor de sociale resultaten die zijn genoemd waren 7 en 8.

Of ook andere mensen dan de deelnemers in de pilot zijn aangehaakt, is niet bekend. Hier zou de website een rol in kunnen spelen. Het is echter een keuze geweest om het programmabudget niet in de marketing/PR van de website te investeren. In totaal heeft de website bijna 9.000 weergaven in 2018. Dit getal beschrijft niet het aantal unieke bezoekers, maar het aantal webpagina's dat is bekeken. De meeste bezoekers bekijken meerdere webpagina's. Het aantal weergaven is aanzienlijk minder dan in 2017. Dit heeft te maken met de voucherregeling Beleef en Bewonder. Deze regeling werd de eerste keer in 2017 opengesteld en dit leidde tot veel extra weergaven (Voortgangsrapportage 2018).

Overige resultaten: gezondheid, kennis en sociale cohesie

Hierover zijn geen gegevens beschikbaar.

- Overige resultaten en onbedoelde effecten.

De respondenten benoemen verschillende andere outputresultaten, zoals de website, de bestuurlijke overeenkomst, de themabijeenkomsten, de acht pilots, een professionele leergemeenschap, een versterking van de samenwerking tussen burgers en gemeenten en betrokkenheid van bewoners bij het beheer van de uitgevoerde projecten als resultaten. Ook is er veel geld naar lokale biodiversiteit gegaan.

Een onbedoeld positief effect is dat waterschappen mee zijn gaan doen in het programma.

Oorspronkelijk was het programma meer geënt op gemeenten, maar waterschappen zijn aangehaakt, zowel in betrokkenheid als in financiële steun. Er is daarnaast extra uitvoeringsbudget beschikbaar gekomen door cofinanciering door fondsen. Wanneer nodig zijn bewoners geholpen bij het aanvragen

---

van deze fondsen. Volgens een respondent leidt het aanhaken van de waterschappen tot een verbreding en integratie van de projecten m.b.t. de doelen (duurzaamheid, klimaatadaptatie).

Ook de Utrechtse fondsen (KF Heinfonds, Elise Mathildefonds en Cultuurfonds Utrecht) zijn gaan nadenken over participatie en groen. Groen aan de Buurt heeft ze geadviseerd bij het opzetten van natuurregeling KIEM. Initiatiefnemers van natuurprojecten kunnen nu bij één loket van alle drie de fondsen een bijdrage krijgen. Doel van deze regeling is vrijwilligersinitiatieven voor natuur en duurzaamheid in de provincie Utrecht te ondersteunen. Een breed scala van activiteiten kan aangevraagd worden zoals bijenkasten, tiny forests, inrichten van pluktuinen of insectenweiden of educatieve projecten op het gebied van natuur.

5.2.6 Ervaringen

Realiseren van de bewonersprojecten en begeleiding

Het beste lukken de initiatieven die dicht in de eigen buurt zitten en op gemeentegrond kunnen worden uitgevoerd. Het wordt lastiger als het idee op het terrein is van een ander omdat dan de toestemming moeilijker ligt of dat er nog geen locatie is waar het idee uitgevoerd kan worden. Ook is de slagingskans groter als het idee uitgevoerd wordt met een groepje van minstens drie of vier mensen. Draagvlak creëren in de buurt voor een idee is ingewikkeld. Hoe ga je om met mensen die tegen zijn en hoeveel mensen moeten voor of tegen zijn om iets voor elkaar te krijgen? Nu is de voorwaarde dat voor een idee minimaal 5 handtekeningen verzameld moeten worden, maar dat is nog niet het ideale criterium.

Op een ideeënavond komen ook mensen die willen klagen of een probleem bijv. het kappen van een boom verpakken als buurtinitiatief. Klagers worden aangespoord om zelf te bedenken wat ze eraan kunnen doen. Omgaan met mensen die komen om een probleem te agenderen is best lastig; volgens de respondent zijn het zijn vaak assertieve mensen die overal proberen voor elkaar te krijgen wat zij willen. De onafhankelijke partijen kunnen IVN en Leu wat objectiever tegenover deze mensen staan, dan bijvoorbeeld de gemeenteambtenaren die deze mensen al vaker tegengekomen.

De begeleiding van de bewoners initiatieven kost veel tijd en is soms lastig te plannen. De bewonersavonden zijn goed te plannen, maar als mensen daadwerkelijk aan de slag gaan, wordt de benodigde tijd die nodig is om initiatieven te ondersteunen lastig te voorspellen, en is moeilijk te beperken. Ondanks dat al vrij veel capaciteit in het programma voor de begeleiding van de pilots is uitgetrokken (4 medewerkers), gaat er meer tijd in de begeleiding zitten dan vooraf was gedacht. Dat heeft met de onvoorspelbaarheid te maken. Een kortere pilotduur bijv. 1 jaar in plaats van 1,5 jaar, zou hiervoor mogelijk een oplossing kunnen zijn, die door de respondenten wordt aangedragen. Als het project dan langer duurt kan geen aanspraak meer worden gedaan op begeleiding.

Het is belangrijk om vanaf het begin duidelijk te maken dat bewoners het zelf moeten doen en dat LEU en IVN alleen ondersteuning bieden. De haalbaarheid van de ideeën inschatten is een aandachtspunt. Bijv. de respondent van IVN geeft aan dat het handig is om van tevoren tegen de bewoners te zeggen, er is, bij 5 ideeën, ongeveer 2.000 euro per initiatief beschikbaar. Dan weten de mensen waar ze vanuit kunnen gaan; en als er meer geld nodig is, kan het zoeken daarnaar onderdeel zijn van de begeleiding. Ook een check in het bestemmingsplan is van belang, om de haalbaarheid tijdig in te schatten. Ook het inschatten van de tijd waarin ideeën uitgevoerd kunnen worden is van belang om een idee binnen aanvaardbare tijd uitgevoerd te krijgen. De meest succesvolle initiatieven zijn die initiatieven die snel tot resultaat komen.

Er wordt niet veel energie in gestoken om na te gaan of het geld voor de initiatieven goed besteed wordt, omdat dat meer kost dan het bedrag dat uitgekeerd wordt. De initiatiefnemers moeten resultaten en foto's aanleveren van het project. De ervaring is dat mensen zich heel verantwoordelijk voelen voor het budget.

Ervaringen in verschillende gemeenten

Het begeleiden van de pilotgemeenten is maatwerk. Hoe GaB verloopt is afhankelijk van de cultuur van bewoners, de cultuur van een gemeente en van de betreffende ambtenaar. Volgens de respondent

---

van LEU zijn denkbeelden over natuur en de omgang met natuur van invloed op het participatieproces. Het is belangrijk om met inspiratie op een ideeënavond aan te sluiten bij de cultuur van de bewoners en gemeente. De meeste ambtenaren groen zijn bezig met ecologie en biodiversiteit en niet met participatie en vrijwilligerswerk.

De ervaringen met de samenwerking tussen IVN/LEU en de gemeenten, die we in de interviews gehoord hebben zijn goed. Bijvoorbeeld het IVN ervaart het contact met de gemeenten als een samenwerking tussen partners. *"We gaan samen een avontuur aan. Bijvoorbeeld zo'n avond, je weet niet hoe het loopt, er kan niemand komen, of het kan te druk zijn. Zo wordt het meer een partnerachtige relatie."* De gemeenten geven aan dat LEU en IVN als eerste aanspreekpunt voor bewoners fungeerden, maar bij lokale, inhoudelijke zaken komt het meer bij de gemeente neer. Uiteraard kan dit beeld bij andere deelnemende gemeenten, die wij niet hebben gesproken, anders zijn. Beide respondenten van de gemeenten die we spraken zijn tevreden over de samenwerking: Het helpt dat de organisaties een frisse blik hebben, en dat ze mensen kunnen enthousiasmeren. Bij de ene gemeente is de begeleiding van bewoners intensiever dan bij de andere. Activiteiten die ze noemen zijn: helpen om extra potjes te ontsluiten, aansluiten bij een vergadering, intern dingen uitzoeken. Een van de groepen liep tegen een andere instantie aan; daar heeft de gemeente bij geholpen.

Een van de respondenten signaleert dat dat de pilotgemeenten, doordat ze de aanpak met ondersteuning door LEU en IVN hebben kunnen ervaren, ze het in het vervolg ook zelf kunnen doen. Ook signaleert hij dat GaB meer verbinding oplevert tussen verschillende gemeentelijke afdelingen (groenbeheer, RO, sociaal domein).

Een uitdaging, bijvoorbeeld in de gemeente Zeist, zijn juridische zaken, zoals aansprakelijkheid, die spelen bij de overdracht van taken van gemeente naar bewoners. Dit speelt bij de hanging baskets, waarvoor de aansprakelijkheid moet worden vastgelegd in een overeenkomst over het beheer. De betreffende initiatiefnemers willen niet dat hun persoonlijke aansprakelijkheidsverzekering hiervoor gebruikt wordt. Wat in het programma GaB ontbreekt en waar wel behoefte aan is, is juridische expertise met betrekking tot bewonersinitiatieven. Wie is verantwoordelijk en/of aansprakelijk voor initiatieven die zijn opgezet door een groepje mensen, is dat de gemeente of kunnen bewoners persoonlijk aansprakelijk worden gesteld?

De omvang

Zowel in Zeist als in Wijk bij Duurstede wordt gezegd dat er niet echt een leervraag ten grondslag ligt aan hun deelname in het GaB. Beide gemeenten zijn al behoorlijk actief met bewonersparticipatie, o.a. in het groene domein. Andere deelnemende gemeenten waren bij aanvang minder ver en hebben in de verkenning aangegeven te willen leren over bewonersparticipatie bij groen. Het GaB programma is voor Zeist en Wijk bij Duurstede, ten opzichte van andere groene projecten, niet erg groot, qua resultaten en qua geld. Het bedrag dat ermee gemoeid is, is op het gemeentelijk beheerbudget klein. Toch was een van hun motieven om mee te doen de financiële bijdrage van 5.000 euro. Beide gemeenten hebben verder geen budget voor groen en participatie. Ook qua aantal van bewonersparticipatie projecten, is GaB relatief bescheiden. De beide gemeenterespondenten illustreren dat aan de hand van het aantal zelfbeheercontracten dat ze verder hebben lopen in de gemeente (ondanks dat zelfbeheercontracten niet de enige, en ook niet de meest complexe, vorm van burgerinitiatief in het groen zijn). Wijk bij Duurstede heeft 250 zelfbeheer contracten groen, dan zijn de 5 extra pilots via GaB niet heel veel. Zeist heeft ca. 25-30 groencontracten en eigenlijk maar 1 via GaB.

Follow up van het project

LEU, IVN en NMU en de provincie zijn enthousiast over hun samenwerking in GaB (vinden dat hun samenwerking goed werkt voor GaB). Wat hierbij van belang is dat alle drie de organisaties een eigen netwerk hebben. Hierdoor hebben ze een heel groot bereik. Een andere succesfactor is het feit dat de organisaties elkaar goed kennen en elkaar aanvullen: NMU heeft kennis van ruimtelijke ordening, LEU van vrijwilligersondersteuning en IVN van educatie. Ook de provincie vindt de samenwerking tussen de drie organisaties heel goed gaan evenals de samenwerking tussen de provincie en de organisaties. De provinciale financiering en opdracht wordt gezien als kracht van GaB.

In 2019 wordt GaB geëvalueerd. Op dit moment is het nog onduidelijk of het programma in 2020 verder gaat, ondanks dat in het beleid van de provincie Beleven en Betrekken een belangrijk doel is. Draagvlak bij de provincie en gemeentebesturen is dan ook een kritische succesfactor voor GaB. Mochten bij een eventueel vervolg de gemeenten GaB gaan financieren, -dat wil zeggen, via een individuele opdracht - dan valt het uitwisselen van ervaringen weg. Ook de samenwerking tussen de organisaties valt dan weg.

5.2.7 Conclusies Groen aan de Buurt

In de conclusies toetsen we de verwachtingen. Per verwachting: in hoeverre worden verwachtingen behaald, op basis van de ervaringen en resultaten.

- *Groen aan de Buurt leidt tot maatschappelijke betrokkenheid: burgers die actief aan de slag gaan met groen, samen met andere buurtbewoners.*

Groen aan de Buurt leidt tot het actief uitvoeren van groenprojecten, door buurtbewoners. Het leidt vooral tot meer actieve betrokkenheid (participatie in aanleg en beheer) van mensen die zich al betrokken voelen bij groen, maar nog niet actief waren. Het kan ook tot meer kennis leiden over groen en biodiversiteit bij de betrokkenen.

- *Groen aan de Buurt leidt tot vergroting van de biodiversiteit en vergroening van de leefomgeving.*

De Groen aan de Buurt projecten hebben geleid tot vergroening en biodiversiteit, maar wel op bescheiden schaal. Er is verschil per project en per gemeente. Projecten variëren in ecologisch gehalte, van hanging baskets tot ijsvogelwand. Soms is de ecologische waarde boven verwachting, soms bescheiden volgens de respondenten. Ecologische meerwaarde is geen harde eis, wat er gebeurt is meegenomen.

- *Groen aan de Buurt stimuleert en ondersteunt gemeentelijke beleidsmedewerkers op het gebied van burgerbetrokkenheid bij groen.*

Ja, de gemeenten worden ondersteund door LEU en IVN bij de begeleiding van de bewoners in de pilots. Soms heeft dit het karakter van samenwerking/partnerschap, een andere gemeente ervaart dat als 'werk uit handen nemen' en een andere gemeente doet weer meer zelf. Het is in de door ons geïnterviewde gemeenten niet zo dat er een leervraag aan ten grondslag lag; dit komt doordat zij al eerder met bewonersparticipatie bezig waren; dit was voor andere gemeenten anders. Andere gemeenten stonden nog aan het begin van bewonersparticipatie. Ook gebeurt er in de gemeenten Wijk bij Duurstede en Zeist al van alles aan burgerbetrokkenheid; Groen aan de Buurt is een bescheiden extra bijdrage daaraan in die gemeenten.

- *Groen aan de Buurt helpt burgers bij het realiseren van hun project.*

Ja, Groen aan de Buurt helpt burgers bij het realiseren van hun project. Bij de afronding van de pilot is niet altijd alles gerealiseerd; in dat geval wordt verkend hoe de bewoners verder willen; de begeleiding houdt dan op. Sommige mensen komen op de eerste ideeën avond en willen niks zelf doen; deze ideeën komen niet door de selectie. Bij de initiatieven die doorgang vinden, hebben sommige veel, andere weinig begeleiding nodig. Het beste lukken de initiatieven die dicht in de eigen buurt zitten en op gemeentegrond. Lastiger is het als het idee op het terrein is van een ander, bijv. een andere particulier. Vaak werkt het als er vaart achter een project wordt gezet. De begeleiding is erg tijdrovend, terwijl er al best veel van het totale projectbudget naar de organisaties toegaat, het zwaartepunt ligt op de proceskosten.

- *Het Leernetwerk van ambtenaren en de website leiden tot een groter bereik dan alleen de deelnemers (zowel gemeenten als burgers) aan het project.*

-

Dit bereik hebben we niet kunnen meten. Wel is bekend dat ook andere gemeenten dan de deelnemers in de pilots, en ook waterschappen zijn aangehaakt bij het leernetwerk. In hoeverre niet

---

aan de pilots deelnemende burgers via de website betrokken raken weten we niet; wel loopt de voucherregeling "Beleef en Bewonder" goed.

5.3 Subsidieregeling in Gelderland

5.3.1 Inleiding

De subsidieregeling *Burgerbetrokkenheid bij natuur, groen en landschap* van de provincie Gelderland²¹ is gericht op het faciliteren van burgerbetrokkenheid bij natuur. De volgende activiteiten kunnen gesubsidieerd worden onder de regeling:

- het aanleggen, beheren of verbeteren van de kwaliteit van natuur, groen of landschap door burgers in hun leefomgeving
- het betrekken van burgers bij activiteiten op het gebied van natuur, groen of landschap in hun leefomgeving. Hierbij gaat het om:
  - het organiseren van bijeenkomsten en werkdagen
  - het opstellen en verspreiden van informatiemateriaal
  - het geven van voorlichting
- het delen van kennis en ervaring met het aanleggen, beheren of verbeteren van de kwaliteit van natuur, groen of landschap door burgers in hun leefomgeving.

Aanleg en beheerwerkzaamheden in bepaalde gebieden wordt niet gesubsidieerd zoals bijvoorbeeld terreinen die zijn opgenomen in het natuurbeheerplan of privé tuinen. De regeling is gestart in oktober 2016 en daarna nog gewijzigd. De wijziging betrof de mogelijkheid dat organisaties als tussenpersoon voor initiatieven kunnen opereren. Dit is gedaan om kleine en startende initiatieven makkelijker te maken om subsidie te ontvangen. Deze kunnen via een intermediaire organisatie geld aanvragen ('vouchers').

Het te ontvangen bedrag varieert van € 5.000 tot maximaal € 50.000 per initiatief. Voor de hele regeling is per jaar ongeveer € 350.000 opgenomen in de begroting.

Afhankelijk van het onderdeel van de regeling moet een aanvrager een deel co-financieren. Voor subsidies voor het beheer en betrekken van burgers is 50 % cofinanciering nodig. Voor het werk van de intermediairs is geen cofinanciering nodig maar de tijd voor hun begeleiding mag maximaal 20 % van de kosten zijn, wel dienen de initiatieven die vouchers aanvragen zelf 35% te co-financieren.

5.3.2 Doelen van betrokkenen bij de regeling

Bij het opzetten van de regeling door de provincie beoogde zij drie doelen zijnde (Statenbrief 7 juni 2016, Provincie Gelderland):

- burgers met initiatieven voor natuur, groen en landschap laagdrempelig in staat stellen om deskundigheid binnen te halen
- nieuwe projecten mogelijk maken van burgerinitiatieven of van intermediaire organisaties die de betrokkenheid van burgers bij natuur, groen en landschap vergroten
- uitwisseling bevorderen van ideeën en ervaringen op dit vlak.

Tijdens het interview gaven de provincie medewerkers aan dat het doel van betrokkenheid van burgers met natuur voorop staat en dat daarnaast de gesubsidieerde projecten ook indien mogelijk een bijdrage aan natuurbeheer en behoud leveren. Dit laatste is echter geen zwaarwegend criterium bij de beoordeling van aanvragen. De regeling had specifiek als doel om nieuwe initiatieven van burgers te ondersteunen maar ook om bestaande organisaties de mogelijkheid te geven om meer burgers te betrekken bij hun natuuractiviteiten. De regeling is in 2019 aangepast met een voucherregeling waarbij kleine particulieren initiatieven via bestaande organisaties ondersteund kunnen worden zodat zij zelf niet de aanvraag hoeven te doen.

---

²¹ <https://www.gelderland.nl/Subsidies/burgerbetrokkenheid-bij-natuur-groen-en-landschap>

' We kregen toch een beetje de indruk dat met name de kleine particuliere initiatieven die toch het dichtst bij de burger zijn dat die de weg naar de provincie niet kunnen vinden, dat dat teveel van het goede is'.

Om de uitwisseling van ideeën en ervaringen op dit vlak te bevorderen en nieuwe initiatieven te bereiken is in 2018 in aanvulling op de regeling het netwerk de Gelderse Natuurmakers opgezet²². Een aantal initiatieven die al gefinancierd zijn fungeren als ambassadeurs voor dit netwerk.

De doelen waarvoor de 4 geïnterviewden initiatieven/organisaties aanvragen hebben ingediend sluiten grotendeels aan bij de regeling. Globaal zijn deze te verdelen in:

- mooiere omgeving die toegankelijk is voor mensen d.m.v. fiets en wandelpaden en speelplekken (Emerpark, Speulplek)
- natuurbeleving en educatie en delen van kennis (kinderen; Speulplek, Emerpark voorlichtingcentrum Kaardebol)
- bijdragen aan ecologisch beheer van gebied (Emerpark, Duizenknoopbrigade)
- Integratie van mensen bij de arbeidsmarkt en asielzoekers (SLG. Emerpark)

Alle geïnterviewde initiatieven hebben ook een sociaal doel bij hun aanvraag om zoveel mogelijk mensen te betrekken bij hun omgeving en de natuur te beleven. Daarnaast hebben met name de wat grotere initiatieven ook meer doelen of activiteiten waarvoor ze geen geld aangevraagd hebben, deze activiteiten liggen wel binnen de scope van de regeling.

5.3.3 Aansturing subsidieregeling

De regeling wordt uitgevoerd door de provincie. Na ontvangst van de aanvragen wordt een juridische toets verricht om te zien of de aanvraag volledig is. Daarna volgt een inhoudelijk toetsing. Provincie medewerkers geven aan dat ze betreuren dat de subsidie niet uitgeput is. Ook geven ze aan dat de capaciteit voor het uitvoeren van de regeling beperkt is binnen de provincie. Over het algemeen is er weinig contact met potentiële aanvragers vanuit de provincie, dit ontstaat vaak pas als de aanvraag is ingediend en er vragen zijn rondom de aanvraag.

Drie van de vier geïnterviewde initiatieven hebben via hun gemeenten en via hun netwerk gehoord van de mogelijkheid om subsidie aan te vragen. De aanvragers geven aan dat het hen van tevoren niet duidelijk was of hun projectidee onder de regeling viel. Dit is misschien ook een verklaring voor het hoge aantal afwijzingen (60 %). De provincie geeft aan dat sommige aanvragen echt buiten de scope van het programma vielen (bv. aanvraag voor bewonersconsultatie voor een nieuwbouwlocatie of een aanleg van een speeltuin bij een particulier dagverblijf). Een van de geïnterviewden gaf ook aan dat het niet mogelijk was om de cofinanciering rond te krijgen van het ingediende initiatief. De succesvolle initiatieven geven aan dat hun initiatief door gemeenten is co-gefinancierd. Voor enkele initiatieven is het de enige subsidies die ze ontvangen hebben voor hun werk- anderen geven aan dat zij voor ander werk uitgevoerd door hun organisatie bij andere partijen ook subsidies gekregen hebben of krijgen. De gesubsidieerde initiatieven geven aan dat de subsidie bijgedragen heeft aan de uitvoer van hun activiteiten en dat zonder de bijdrage het hoogstwaarschijnlijk is dat de activiteiten niet of moeilijk uitgevoerd konden worden.

De tijd die men nodig had voor het indienen van de aanvraag wisselt aanzienlijk. Twee initiatieven gaven aan dat het relatief eenvoudig was, op enkele software problemen na, of onduidelijkheid over de gewenste status van de aanvrager na. De andere twee initiatieven geven aan dat het een aanzienlijke tijdsinspanning gekost heeft. De Stichting Landschapsbeheer Gelderland geeft aan dat zij veel tijd geïnvesteerd hebben in de aanvragen omdat men cofinanciering moest zoeken bij andere domeinen (sociale zaken/ werkgelegenheid) en dat dit ook niet gelukt is, waardoor uiteindelijk de subsidie niet verleend is.

Indien er problemen of vragen waren naar aanleiding van de subsidieaanvraag geven de respondenten aan dat er een goede begeleiding of hulp was vanuit de provincie om het op te lossen.

---

²² <https://geldersenatuurmakers.nl/>

5.3.4 Beleidstheorie

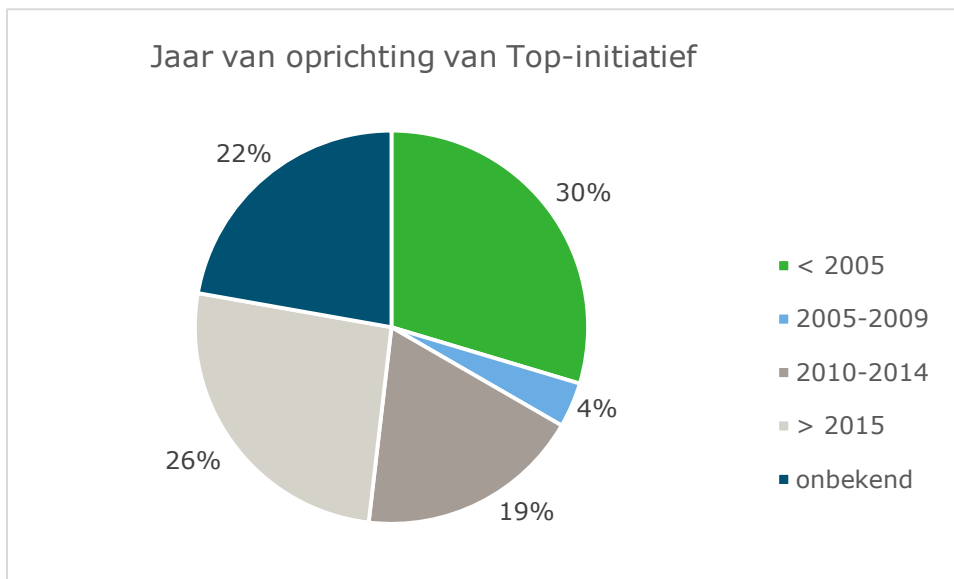
Op basis van de bovenstaande doelen en de voorgenomen aansturing en maatregelen, uit de interviews en documenten, komen we tot de volgende gedeelde verwachtingen van de actoren/betrokken partijen achter de regeling:

- *De subsidieregeling helpt om nieuwe initiatieven van burgers te stimuleren door hen direct of via intermediaire organisaties te ondersteunen*
- *De subsidieregeling leidt tot behoud en herstel van natuur en landschapskwaliteit in de directe omgeving van mensen*
- *De subsidieregeling leidt tot een toename van betrokkenheid van burgers bij natuur. De subsidieregeling is eenvoudig aan te vragen en laagdrempelig voor initiatieven*

5.3.5 Resultaten

In de periode 2016 – 2018 zijn er in totaal 86 aanvragen ingediend waarvan er 29 zijn goedgekeurd. Het budget is in geen van de jaren uitgeput. Uit een scan van de ingediende en goedgekeurde voorstellen blijkt dat ongeveer een kwart van de aanvragen van recent opgerichte initiatieven (opgericht na 2015) komen en 30 % van stichtingen en initiatieven die al bestonden voor 2005 (zie figuur 5.1). Er is een breed scala aan activiteiten gesubsidieerd op het gebied van:

- beheer (fruitbomen, invasieve exoot, oude bossen, plaatsen ooievaarsnest, gereedschap)
- inrichten gebied (aanplant bomen, akkerranden, bloemrijke akkers, heggen)
- natuurbeleving kinderen
- opleiding/ kennis/ natuurbeleving (onderhoud hoogstam, kennis aanleg landschapselementen, aanpassing klimaat, lokaliseren van nesten, inrichten infocentrum, voorlichtingsdagen, kennissysteem voorkomen Japanse duizendknoop)

Figuur 5.1. Jaar van oprichting van de initiatieven/stichtingen die een aanvraag hebben ingediend.

De provincie stelt geen eisen aan de rapportage van de groepen over het gebruik van de subsidie of de bereikte resultaten. Ook de succesvolle initiatieven houden (nog) niet systematisch bij wat de uitgevoerde werkzaamheden zijn voor de regeling zelf. Dit wordt vaak ook niet bijgehouden voor andere activiteiten die het initiatief neemt – dit komt deels omdat bepaalde activiteiten of plekken gewoon open zijn voor iedereen (bv. stadspark, Speulplek) maar ook omdat het geen prioriteit heeft voor de initiatieven. Uit de gesprekken blijkt ook dat het lastig is om onderscheid te maken tussen de resultaten die direct het gevolg zijn van de subsidie en de bredere resultaten die de initiatieven hebben bereikt. Bij de Speulplek en Emerpark is ook een nevendoeel van de gefinancierde activiteiten om mensen bekender te maken met de plek. De diverse initiatieven kennen vaak een kleinere kerngroep van een paar vrijwilligers (5-8) met daarom heen een grotere groep die zich specifiek inzet voor een bepaalde activiteit of op werkdagen (10-30 man).

Bij navraag naar de inschatting van de resultaten van het initiatief is iedereen enthousiast over de werkzaamheden en de bereikte resultaten van hun initiatief. Zelf scoren de respondenten de betrokkenheid van mensen hoog. Ze beoordelen de resultaten desgevraagd met een 8 of 9. Over de ecologische effecten is het beeld dat projecten lokaal zeker maatregelen nemen die bijdragen aan biodiversiteit en landschapskwaliteit (bv Vlindertuinaanleg, ecologisch beheer Emerpark, Duizendknoopbrigade Renkum) maar dit wordt nergens gemonitord.

5.3.6 Ervaringen

In deze paragraaf worden allereerst de ervaringen van de betrokkenen met de regeling besproken en daarna ook hun ervaringen als initiatief.

Wat werkt goed bij de regeling?

- Uit de interviews komt naar voren dat gemeenten vaak een sleutelrol spelen in de informatievoorziening over de regeling als ook voor de cofinanciering
- Initiatieven geven aan dat zij als ze om advies vragen bij de subsidieaanvraag goed geholpen zijn om de aanvraag (her) in te dienen
- Ze geven aan dat het voor vrijwilligers een vorm van erkenning is dat de provincie ook belang hecht aan hun werk. Ze zijn dus zijn enthousiast over het programma en de steun van de provincie.

Wat werkt minder bij de regeling?

- Het beschikbare subsidie budget is niet uitgegeven aan initiatieven of intermediaire organisaties door te weinig (goedgekeurde) aanvragen
- De aanvragers hebben geen goed beeld van of hun idee precies past in de subsidie. Dit komt deels doordat de informatie over de regeling moeilijk toegankelijk is of moeilijk te begrijpen – zo wordt op de website van de regeling verwezen naar de subsidieregelingstekst zelf die in juridische taal is opgesteld. Een deel van de aanvragers heeft daarbij weinig tijd om zich te verdiepen in de regeling omdat zij dit in hun vrije tijd doen. Dit leidt ertoe dat aanvragen opnieuw ingediend moeten worden. Men weet ook niet of men nogmaals een aanvraag mag doen (herhaalaanvragen).
- Verkrijgen van cofinanciering. Voor de provincie Gelderland is de eis tot cofinanciering een bewuste keuze om commitment te krijgen. Voor sommige initiatieven of ideeën ligt dit moeilijk, met name als ze domein overschrijdend of een gecombineerde aanpak vragen (bv sociale werkvoorziening). De provincie heeft recentelijk een middag over crowdfunding georganiseerd om initiatieven hierbij te ondersteunen.
- Bij het nieuwe onderdeel voor intermediairs is het risico voor het niet rond krijgen van de cofinanciering nu bij intermediair gelegd. SLG geeft aan dat dit voor hun een dilemma is en dat zij dus ook alleen initiatieven kunnen voordragen die hen eigen cofinanciering kunnen meebrengen.
- Het merendeel van de aanvragen komt van al beter georganiseerde groepen.
- Er is geen goed zicht op de resultaten omdat er geen eindrapportage nodig is van de ontvanger van de subsidie over de verrichte werkzaamheden. De respondenten geven aan dat dit gemakkelijk voor hen was. Desgevraagd geven een aantal initiatieven aan dat het rapporteren op resultaten voor hen niet eenvoudig is omdat zij dit niet structureel bijhouden.

Wat werkt goed bij de initiatieven zelf?

- Het is belangrijk dat het kernteam van een initiatief het gezellig heeft met elkaar en het goed met elkaar kan vinden
- Het kernteam moet over bepaalde vaardigheden en capaciteiten beschikken
- De initiatieven leiden tot een sociaal netwerk dat opgebouwd wordt in de lokale omgeving
- Een aantal initiatieven ontvangt waardering en steun vanuit de omgeving voor de initiatieven
- Goede communicatie met de gemeente en meebewegen met veranderingen in gemeentelijke plannen. Een deel van de initiatieven is afhankelijk voor hun werkzaamheden van de gemeente omdat zij de grondeigenaar zijn, een flexibele houding bij beide partijen is gewenst om burgerinitiatief te laten slagen (Emerpark, Speulplek Ooij)

Wat werkt minder?

- Continuïteit van de groepen. De meeste initiatieven zoeken extra vrijwilligers voor met name de kerngroep. Vrijwilligerswerk kost veel tijd. Ook zijn er voor grotere projecten ook mensen nodig die bepaalde capaciteiten en vaardigheden hebben om dit projectmatig uit te voeren
- Het blijft moeilijk om structureel geld voor natuurbeleving/educatie te vinden. Het lukt vaak wel om de opstart van het programma uit te voeren maar daarna is er weinig geld voor betaalde ondersteuning.

5.3.7 Conclusies Subsidieregeling Gelderland

In de conclusies toetsen we de verwachtingen. Per verwachting: in hoeverre worden verwachtingen behaald, op basis van de ervaringen en resultaten.

- *De subsidieregeling helpt om nieuwe burgerinitiatieven te stimuleren door hen te ondersteunen*

Uit de analyse van de gefinancierde aanvragen blijkt dat zowel recent opgerichte initiatieven maar met name al wat langer bestaande groepen de regeling gebruiken. De wens tot cofinanciering leidt ertoe dat initiatieven al redelijk ontwikkeld moeten zijn voordat ondersteuning verleend wordt. De respondenten geven aan dat zij zich gesteund voelen door de financiële bijdrage van de provincie.

- *De subsidieregeling leidt tot een toename van betrokkenheid van burgers bij natuur in hun directe omgeving.*

De onderzochte initiatieven kennen een kleine kerngroep met daarom heen een grotere groep die zich inzet voor specifieke activiteiten of werkdagen. Een aantal ondernomen activiteiten leiden ertoe dat mensen de plek en de natuur in hun buurt leren kennen. Voor enkele respondenten is dit een belangrijk doel maar ook hechten zij belang aan de toegankelijkheid van gebieden of de beleving van natuur in de eigen omgeving.

Doordat er geen rapportage wordt gevraagd door de provincie over de besteding van de gelden zijn er geen kwantitatieve gegevens beschikbaar. Voor kleine initiatieven is het rapporteren ook niet eenvoudig omdat de initiatieven vaak klein zijn, relatief weinig geld ontvangen, ze activiteiten niet structureel bijhouden en de rapportage eis dus in balans moet zijn met verstrekte subsidie.

- *De subsidieregeling leidt tot behoud en herstel van natuur en landschapskwaliteit buiten natuurplan.*

De regeling ondersteunt maatregelen die op kleine schaal bijdragen aan behoud/ herstel van natuurwaarden en landschapskwaliteit. Geen van de gesubsidieerde initiatieven doet een monitoring van het effect van de maatregelen op natuur/ landschapskwaliteit of op betrokkenheid.

- *De subsidieregeling is toegankelijk en eenvoudig aan te vragen voor initiatieven*

De meeste aanvragers geven aan dat ze geen goed beeld hadden over de subsidieregeling voordat zij de subsidie aanvroegen. Dit leidde er ook toe dat een deel van de aanvragen her ingediend moesten worden omdat er problemen waren rond de aanvraag. Voor de gefinancierde initiatieven was de cofinanciering geen probleem maar voor startende initiatieven of initiatieven die domein overschrijdend zijn kan dit wel problematisch zijn.

Tevens zijn er veel aanvragen die afgewezen worden wat leidt tot frustraties bij de indienende partij.

5.4 Inzichten uit de Groepsreview

Tijdens de groepsreview werden een aantal lessen en ervaringen genoemd van deelnemers die casus overschrijdend zijn en aanvullend op de casus. Deze zijn geclusterd op 6 onderwerpen:

- *Vergroten succespercentage van een open regeling door de provincie*

Om het succespercentage van een open subsidieregeling te vergroten, kun je gesprekken met initiatiefnemers voor indiening houden. Hierdoor kan de kwaliteit van een idee verbeterd worden, kunnen de bijdragen aan biodiversiteit of natuur vergroot worden en kan informatie over bronnen voor cofinanciering worden verstrekt (bv lokale fondsen). Omdat bij sommige provincies het belangrijk is om de onafhankelijkheid van de beoordeling te garanderen, kan de provincie na indiening meer mensen die niet betrokken waren bij het vooroverleg het voorstel laten beoordelen.

Het is ook belangrijk dat de provincie duidelijk communiceert over wat het doel van de regeling of het programma is en welke activiteiten zijn gewenst. Welke eisen stel je op het gebied van het betrekken van mensen bij natuur en zijn er eisen op het vlak van natuur? Duidelijkheid vooraf voorkomt dat voorstellen ingediend worden die niet passen in de regeling.

- *Aansluiten bij de motivatie van indieners.* De belangrijkste motivatie voor mensen om zich in te zetten is betrokkenheid bij hun eigen omgeving. Voor de meeste initiatiefnemers is zich samen met andere zich inzetten voor hun eigen omgeving ook een belangrijk op zichzelf staand doel. Voorkom dat je als provincie te veel alleen de doelen op natuurgebied benoemt maar erken ook de doelen op sociaal gebied. Daarnaast is het advies om te praten over natuur en landschap en de term biodiversiteit bij de regeling te vermijden.
- *Bijdrage aan natuurbehoud of ontwikkeling.* De ervaring uit de diverse projecten leert dat de projecten een lokale bijdrage leveren aan het behoud van biodiversiteit met name op het gebied van de meer algemenere soorten. In een aantal gevallen wordt ook natuur aangelegd zoals de Vlindertuin in de Speulplek of bloemenweides en natuurvriendelijke oevers in het Emerpark
- *Samenwerken met meerdere partijen.* Succesvol vergroten van maatschappelijke betrokkenheid doe je samen met andere partijen. De samenwerking tussen gemeenten, waterschappen en groene organisaties is hierbij belangrijk. Gebruik de netwerken van bestaande organisaties om de regeling te promoten (bv. vrijwilligers SBB, IVN, Landschapsbeheer e.a.). Faciliteer kansrijke initiatieven met kennis, ervaring, netwerk en geld. Het is belangrijk dat initiatieven met elkaar worden verbonden. Dit onderwerp heeft verschillende kanten – zorg dat mensen in contact komen met de provincie en groene organisaties tijdens de uitwerking van de ideeën, kijk waar kansen liggen en breng mensen via bv een servicepunt met elkaar in contact. Aan dit ‘netwerken’ moet de provincie maar ook de betrokken partijen dus ook tijd en aandacht aan geven.
- *Doe aan verwachtingsmanagement.* Vaak levert een programma of regeling een rijkheid van initiatieven op. Om te voorkomen dat initiatieven stranden, is het goed om helderheid te creëren over de investering die het vraagt van alle partijen. Ook indien er een organisatie is die de burgerinitiatieven ondersteunt, is het goed om na te denken over de tijd die je als provincie of als intermediaire organisaties investeert in het faciliteren van projecten die niet van de grond komen of die juist zeer succesvol zijn en daardoor een grote investering vragen.
- *Cofinanciering is essentieel maar soms ook een beperkende factor.* Cofinanciering is voor de meeste provincies een vereiste vanuit de filosofie dat er draagvlak bij andere partijen moet zijn voor een initiatief. Echter voor sommige partijen is het moeilijk om de cofinanciering rond te krijgen. Voor kleine bedragen kan je ook nadenken over een voucherregeling zonder cofinanciering (deze wordt al in Utrecht uitgevoerd voor kleine projecten en hier zijn goede ervaringen mee). In Drenthe heeft de provincie een afspraak met de gemeenten die budget reserveren om initiatieven te co-financieren zodat voorkomen kan worden dat ideeën stranden.
- *Monitoring.* Uit de discussie rondom de verantwoording van burgerinitiatieven: richt je niet alleen op cijfermatig monitoren – het gaat ook om het verhaal, dat is vaak veel krachtiger dan de cijfers. Het is vaak ook moeilijk om burgerinitiatieven aan te zetten tot het verzamelen van monitoringgegevens.

Tevens werd de bredere geldigheid van de conclusies getoetst die verwerkt zijn in de volgende paragraaf.

5.5 Conclusies

De twee bekeken casussen rondom burgerinitiatieven wijken af omdat in Groen aan de Buurt er voor gekozen is om via een intermediaire organisatie actief bijeenkomsten te organiseren op gemeente niveau om bewonersinitiatieven te faciliteren – bij de subsidieregeling in Gelderland is de wat meer afwachtend. Wel heeft men in het kader van de subsidieregeling het netwerk Gelderse Natuurmakers

---

opgericht waarbij initiatiefnemers ervaringen kunnen uitwisselen en informatie aangeboden krijgen over hoe ze bijvoorbeeld crowdfunding kunnen organiseren. Hoewel de casussen dus een andere aanpak kennen komen uit de casussen en de groepsreview wel een aantal conclusies naar voren:

- De doelen van de betrokken organisaties en initiatiefnemers zijn zowel ecologisch als sociaal van aard. Voor initiatiefnemers van bewoners en burgerinitiatieven speelt het jezelf actief inzetten voor natuur of groen in je eigen omgeving een belangrijker rol. Voor de provincies en betrokken maatschappelijke organisaties is dit ook het belangrijkste doel, naast de bijdrage aan natuur die de projecten leveren.
- Het starten van geheel nieuwe bewoners en burgerinitiatieven vergt relatief veel begeleiding vanuit de betrokken organisaties. Er is maatschappelijk initiatief en er zijn mensen die enthousiast aan de slag willen. Echter voor grotere of meer complexere projecten waar meer geld, kennis of grond voor nodig is, is begeleiding of advies vanuit een netwerk of direct vanuit de provincie of gemeente vaak gewenst wil het initiatief slagen. Waar men in de casus Utrecht zich met name richt op het starten en faciliteren van nieuwe initiatieven lijkt de casus Gelderland zich meer te richten op initiatieven die al wat verder ontwikkeld zijn.
- Wat betreft de geboekte resultaten komen met name de resultaten op sociaal en ecologisch vlak naar voren. In de interviews geven de betrokkenen aan dat de programma's er in slagen om betrokkenheid te realiseren van de bewoners – veelal zijn dit wel bewoners die zich al betrokken voelen bij groen, maar nog niet actief waren. Door de activiteiten van de initiatieven natuur beheerd wordt of de kwaliteit verbeterd wordt (bv. bloemenweides). Wel is het algemene beeld dat de ecologische bijdrage met name belangrijk is voor de meer algemene soorten
- Zowel Groen aan de Buurt en de Subsidieregeling Gelderland zorgen ervoor dat burgers hun ideeën kunnen realiseren – hierbij komt naar voren dat naast het geld met name ook het netwerk dat ontstaat tussen initiatieven, gemeenten, maatschappelijke partners en de provincie belangrijk is om kennis uit te wisselen en om te inspireren. Dit netwerk kan zowel bewust georganiseerd zijn (Gelderse Natuurmakers) als meer informeel (Groen aan de Buurt).
- Bekendheid en goede communicatie over de aanwezige financiële ondersteuningsmogelijkheden zoals subsidieregelingen of vouchers is belangrijk om te zorgen dat er succesvolle aanvragen komen. Hierbij speelt het netwerk van gemeenten, maatschappelijke organisaties en bestaande initiatieven een belangrijke rol.

---

6 De casussen rondom zorg

6.1 Introductie

In dit hoofdstuk komen twee casussen aan bod van provinciale strategieën rondom het thema natuur en zorg. De eerste is de subsidieregeling Natuur en Samenleving en zorgnetwerk in de provincie Overijssel (paragraaf 6.2). Met de subsidieregeling Natuur en Samenleving financiert de provincie Overijssel projecten die bijdragen aan de versterken van de relatie tussen natuur en samenleving. Zorg en Groen projecten – activiteiten die bijdragen aan de beleving van groen bij doelgroepen die bijzondere zorg nodig hebben – vallen hier ook onder. De projecten gestart in het kader van deze regeling zijn ook gelieerd aan het zorgnetwerk dat door de provincie is geïnitieerd met als doel initiatiefnemers inspiratie te bieden en te ondersteunen. De tweede casus is een verkennende casus groen en gezondheid Noord-Brabant (paragraaf 6.3). Ondanks dat de provincie Noord-Brabant geen specifiek programma heeft voor groen en gezondheid, zijn de ervaringen van de provincie met het opzetten van projecten rondom zorg leerzaam. De casus focust op kansen en belemmeringen in de provincie Noord-Brabant om het thema Groen en gezondheid verder te brengen. We sluiten af met inzichten uit de groepsreview (paragraaf 6.4) en een concluderend paragraaf met reflecties op provinciaal beleid rondom het thema zorg en natuur.

6.2 Subsidieregeling Natuur en Samenleving en Zorgnetwerk Overijssel

6.2.1 Inleiding

Eind 2017 heeft de provincie Overijssel haar Natuurvisie 'Natuur voor elkaar' vastgesteld (Provincie Overijssel, 2017; Provincie Overijssel, 2018). Binnen deze visie is de betekenis van natuur voor mensen meer centraal gesteld en werd het accent verlegd van eenzijdige bescherming van natuur naar beleven, benutten en beschermen van natuur. Om deze visie te realiseren worden naast al bestaande instrumenten zoals de regeling Natuur & Samenleving²³ ook nieuwe instrumenten ingezet vanuit het uitvoeringsprogramma Natuur voor Elkaar.

Het thema Zorg en Groen is een lopend beleidsthema. Het is ook een categorie onder de subsidieregeling 'Natuur en Samenleving.' Met deze regeling worden sinds 2016 projecten gefinancierd die bijdragen aan de versterken van de relatie tussen natuur en samenleving. Zorg en Groen projecten – activiteiten die bijdragen aan de beleving van groen bij doelgroepen die bijzondere zorg nodig hebben – vallen hier ook onder. In 2016 zijn 4 projecten rondom zorg en groen opgestart, in 2017 en 2018 elk vijf en twee in 2019. Daarnaast lopen er nog gesprekken om zorg en groenprojecten op te starten. Voor deze casus hebben we interviews gehouden met betrokkenen van de provincie Overijssel en betrokkenen van vier projecten op het gebied van Zorg en Groen: 't Groene Hart van Salland (2016), Beleeftuin Vogellanden (2016), Groene speurroute ziekenhuis Isala (2017) en Zorgend Landschap (2016). De initiatiefnemers van de projecten gefinancierd via subsidieregeling Natuur en Samenleving worden betrokken bij het zorgnetwerk dat door de provincie is geïnitieerd.

't Groene Hart van Salland (locatie ZGR Angeli Custodes) is een project van ZGR voor vergroening van woonzorglocaties. Het gaat om buiten- en binnen vergroening²⁴ en groene activiteiten voor alle bewoners, deels mensen met dementie, en voor cliënten van de dagbesteding. In het kader van de buitenvergroening is de tuin bij dit complex meer beleefbaar en toegankelijk voor ouderen gemaakt door middel van o.a. bankjes, bloeiende planten voor vlinders en bijen, een overdekt terras. In het

---

²³ <https://www.overijssel.nl/loket/subsidie/vitaal-platteland/natuur-en/>

²⁴ Binnen vergroening valt niet onder de subsidieregeling Natuur en Samenleving

---

kader van de binnen vergroening zijn o.a. planten en natuurfoto's opgehangen, is een natuurkamer ingericht, is de ontmoetingsruimte aangekleed met planten en echte bloemen op tafel. Er worden groene activiteiten voor de bewoners georganiseerd zoals wandelen in en buiten de tuin, natuurmemory spelen en vertelbijeenkomsten met vogelaar en imker. Niet alle bovenstaande activiteiten zijn subsidiabel vanuit de regeling Natuur en Samenleving.

Beleeftuin Vogellanden is een ontmoetings- en beleeftuin bij revalidatiecentrum Vogellanden. Vogellanden biedt klinische en poliklinische revalidatie; een team van professionals coachen revalidanten o.a. bij het revalidatieproces na ziekte, CVA, trauma of aangeboren afwijking naar een zo goed en zelfstandig mogelijk leven. Het voormalige braakliggende terrein van de organisatie is sinds 2016 door medewerkers, cliënten en vrijwilligers uit de buurt gezamenlijk ingericht. Er is o.a. een groenten- en bloementuin, een kas, een natuurspeelplaats, een heuvel met prieeltje en een blotevoeten pad. In deze tuin kunnen cliënten van het revalidatiecentrum, medewerkers en buurtbewoners wandelen, ontspannen en tuinieren. Behandelaars zoals fysiotherapeuten en logopedisten gebruiken de tuin om te oefenen met hun cliënten. De tuin wordt onderhouden door vrijwilligers waaronder ook oud-clieënten en mensen uit de buurt.

De Groene speurroute in ziekenhuis Isala is een groene speurroute, met ook aandacht voor kunst en tellen. Met behulp van een app lopen kinderen een speurroute in het ziekenhuis waarbij zij vragen moeten beantwoorden over het groen wat ze zien. Het project was oorspronkelijk gericht op kinderpatiënten die op de kinderafdeling verblijven, maar is nu ook gericht op bezoekende kinderen. De speurroute bevat een spelelement, is educatief omdat het kinderen leert over het belang van groen en bewegen voor de gezondheid en is verantwoord omdat het kinderen aanzet tot beweging.

Zorgend Landschap is een project van Landschap Overijssel en in 2015 gestart. In dit project werken bijzondere doelgroepen als asielzoekers, jong dementerenden en jongeren met leer- en gedragsproblemen in het landschapsbeheer. In dit casusonderzoek richten we ons op het project gericht op jong dementerenden, een groep bestaande uit mensen met leeftijd 50-70 die in het begin van het dementieproces zitten.

6.2.2 Doelen van betrokkenen bij projecten Zorg en Groen

Tijdens de interviews zijn door de betrokkenen verschillende doelen genoemd voor de projecten op het gebied van Zorg en Groen. We maken hierbij een onderscheid tussen sociale, ecologische en economische doelen. Hieronder een overzicht per respondent:

Provincie: De koers Natuur voor Elkaar stelt het beleven, benutten en beschermen van natuur centraal. Binnen het thema Zorg en Groen ligt de nadruk op het beleven en benutten van natuur. Bij de zorg en groenprojecten staan sociale doelen voorop, maar er zijn ook ecologische en economische doelen.

Bij sociale doelen gaat het om het verbeteren van het welzijn en de gezondheid van bijzondere doelgroepen zoals ouderen, revalidatie patiënten, dementerenden en andere zorgbehoevenden, door hen in contact met groen te brengen en dat zij hiervan kunnen genieten. Er wordt uitgegaan van de positieve kracht van de natuur en dat groen een voorwaarde is voor lichamelijke en geestelijke gezondheid. De hypothese is dat door het beleven en benutten van natuur, de gezondheid en het welbevinden van betrokkenen wordt vergroot. Ook de buurt moet profiteren van het groen en is daarom belangrijk dat de projecten een bredere uitstraling hebben en verbinding zoeken met de buurt. De provincie hoopt hiermee een groene beweging op gang te brengen.

Wat betreft ecologische doelen is het zo dat de projecten moeten bijdragen aan het beleven en benutten van groen. Er dient meer *beleefbaar* groen gecreëerd te worden. Er worden geen harde ecologische voorwaarden gesteld aan het groen. De provincie subsidieert vooral groen (geen stenen, bankjes, verharding, wel insectenhôtels, nestkastjes) De provincie stuurt wel actief op het vergroten van de ecologische meerwaarde van groen en het ecologisch verrijken van de projecten door kennis en door advies te geven over bijv. het gebruik van inheemse soorten, die ook voor bijen, vlinders, vogels etc. interessant zijn, variatie in kleur en bloeitijden, seizoensvariatie. Daarnaast wordt gestuurd op zo veel mogelijk groen. Het gaat met name om de kwaliteit en de beleving van het groen. De provincie verwacht dat de projecten ook indirect kunnen bijdragen aan ecologische doelen, omdat wordt verwacht dat de projecten leiden tot draagvlak voor natuur en natuurbeleid bij betrokkenen en de buurt. De provincie

---

verwacht dat door de natuur te beleven en ervan te genieten, mensen inzien dat de natuur voorziet in onze basisbehoeften en daardoor urgentie voelen om haar duurzaam te benutten en te beschermen. Een economisch doel is dat de projecten niet beperkt blijven tot de locatie maar opschalen en gemeengoed worden (bv. standaard in zorgprogramma's worden opgenomen). De respondenten van de provincie: *"Je wilt goede voorbeelden laten zien waardoor het besef groeit dat het waarde heeft en niet subsidieafhankelijk zou moeten zijn, maar een plek hoort te krijgen in de reguliere aanpak."* [...] *Het doel dat je voor ogen hebt is dat dit gemeengoed wordt. Het wordt alleen gemeengoed als het als het intrinsieke meerwaarde heeft en als rendabel wordt gezien"* (respondent provincie Overijssel). De provincie noemt dat subdoelen per project verschillen en tot stand komen middels een lerend proces omdat elke situatie anders is en eigen kansen biedt. Tijdens de gesprekken met de initiatiefnemers wordt er actief gezocht naar de meerwaarde die de projecten kunnen hebben voor andere doelen, zoals klimaatadaptatie.

't Groene Hart van Salland (locatie ZGR Angeli Custodes): Het project heeft als doel het welzijn van de bewoners te verbeteren. Het is een uitwerking van het speerpunt 'Groen en buiten' van het welzijnsprogramma van ZGR. Natuur en natuurbeleving zijn middelen om contact te maken, zowel bewoners onderling als met zorgmedewerkers, en met familie. Er zijn geen doelen ten aanzien van ecologie of economie. Er zijn geen doelen t.a.v. ecologie omdat middelen beperkt zijn en het ook op lange termijn haalbaar moet zijn om de tuin te onderhouden.

Beleeftuin Vogellanden: Het project heeft als doel het welzijn van cliënten, medewerkers en burens te vergroten. De respondent van Vogellanden: *"We willen dat mensen zich hier fijn voelen en daar kan de natuur aan bijdragen."* Men wil dat cliënten tijdens en na hun revalidatie de natuur blijven opzoeken of de kracht daarvan ervaren en dat mensen weten wat hun (on)mogelijkheden zijn. De tuin levert ook een groene plek voor de buurt en Vogellanden hoopt daarmee bij te dragen aan preventieve gezondheidszorg. Het welbevinden van medewerkers is een doel dat gaandeweg is ontstaan. In de lunchpauze maken veel medewerkers gebruik van de tuin. Daarnaast heeft de tuin ook een sociaal doel: cliënten en burens ontmoeten elkaar in de tuin op (on)georganiseerde basis, waardoor cliënten zich voor kunnen bereiden op een terugkeer in de maatschappij. Daarnaast hoopt men dat door het contact het stigma op mensen met een beperking verminderd. Er zijn geen ecologische doelen, maar door de betrokkenheid van Landschap Overijssel en een vrijwilliger die bioloog is, heeft men de tuin zo natuurlijk mogelijk ingericht (geen exoten, geen bodemverbeteraars, insectenhotel, biologisch tuinieren). Er zijn geen doelen op economisch gebied.

Groene speurroute ziekenhuis Isala: Doelen zijn primair gericht op gezondheid en welbevinden van patiënten. Vanuit de wens om een *healing environment* en een goede verblijfplek voor patiënten te creëren is het Isala ziekenhuis gebouwd met een organische bouwstijl en heeft het gebouw meer dan 13.000 planten. In het ziekenhuis is een speurroute uitgezet die kinderen met behulp van een app kunnen bewandelen. De speurroute bevat een spelelement, is educatief omdat het kinderen leert over het belang van groen en bewegen voor de gezondheid en is verantwoord omdat het kinderen aanzet tot beweging. Het is opgezet om meer gebruik te maken van het groen in het ziekenhuis en kinderen een beleving te bieden die zorgt voor (actieve) afleiding. Er wordt verwacht dat dit het genezingsproces bevordert en een bijdrage levert aan de kwaliteit van het verblijf en het leven van de jonge patiënten en bezoekers. Er zijn geen ecologische en economische doelen, o.a. omdat het lastig is om voor economische opbrengsten bewijslast aan te dragen en het ziekenhuis niet het primaire zorggeld kan uitgeven aan onderzoek hierover. Wel wordt verwacht dat verblijf in een groene omgeving economische effecten zal hebben omdat het bijdraagt aan het welzijn van patiënten en daardoor minder pijnmedicatie en eerder ontslag uit het ziekenhuis.

Zorgend Landschap: Landschap Overijssel heeft als organisatie de ambitie dat de natuur zich verder ontwikkelt; dat landschap verstevigt en kwalitatief beter wordt. Naast natuurontwikkeling, vindt de organisatie het belangrijk dat zo veel mogelijk mensen meedoen in het groen, omdat dit het draagvlak voor natuur en het werk van Landschap Overijssel versterkt. De projecten uitgevoerd binnen Zorgend Landschap zijn gericht op het verzilveren van de waarde voor het landschap, voor natuur en mens. Gedurende het verloop van het project is Landschap Overijssel de menselijke factor steeds meer gaan waarderen en benadrukken als doelstelling. *"Dat je als mens beter voelt, beter in je vel zit en geluksbeleving hebt. Dat is een waarde die we als Landschap Overijssel misschien wel onderschat"*

hadden: we kunnen ook bijdragen aan het geluk van mensen. Ik merk dat dat stukje belangrijker is geworden dan van tevoren gedacht. [...] Het hoeft niet alleen maar groen of landschap te zijn, het mag ook een menselijke factor zijn" (respondent Zorgend Landschap). Voor de doelgroep jong dementerenden wordt verwacht dat werken in het groen bijdraagt aan het vertragen van het ziekteproces. *"Het kun je mensen activeren en een zinvolle bezigheid geven die in het dementieproces zorgt voor vertraging? Je kunt het helaas niet oplossen of genezen, maar je kunt wel zorgen dat mensen zich beter voelen"* (respondent Zorgend Landschap). Het was de verwachting dat het project met jong dementerenden zou kunnen bijdragen aan ecologie en landschapsbeheer, maar dat deze bijdrage wel beperkt zou zijn omdat het een kwetsbare doelgroep is. Het project heeft geen (grote) concrete economische doelstellingen, maar er wordt verwacht dat het zal leiden tot een vermindering van zorgkosten en een (kleine) bijdrage levert aan de beheerlasten van natuurterreinen. Deze verwachting is echter niet als concrete doelstelling opgenomen, o.a. door gebrek aan bewijslast. Het project had verder de ambitie om binnen twee jaar financieel zelfstandig te worden.

Samengevat: De belangrijkste doelen van de projecten Zorg en Groen zijn sociaal van aard en gericht op welzijn en gezondheid. De respondenten van alle projecten gaan ervan uit dat de maatregelen voor vergroening effect hebben op het welzijn en de gezondheid van bewoners/cliënten/deelnemers, o.a. omdat bestaand onderzoek heeft aangetoond dat mensen baat hebben bij natuur in de woon- werkomgeving. De provincie en initiatiefnemers hebben hier wel verschillende subdoelen bij. Grofweg kan een onderscheid worden gemaakt tussen doelen gericht op cure en care. Zo is een woonzorglocatie ZGR Angeli Custodes gericht op care en hoopt zij met groen het welzijn van haar cliënten te verbeteren. Projecten zoals de beleefstuin Vogellanden, de Groene speurroute van Isala en het project Zorgend Landschap van Landschap Overijssel zijn weer meer gericht op cure: zij hopen met groen het genezingsproces van patiënten te versnellen en het ziekteproces te vertragen. Daarnaast zien we bij de organisaties nog verschillende accenten in doelen, gelinkt aan het ziektebeeld van de doelgroepen waarmee zij werken (bijv. jongeren activeren middels een speurroute, vertragen ziekteproces jong dementerenden, bijv. versterken revalidatie revalidanten). Naast het vergroten van het welzijn en gezondheid van cliënten, hebben de provincie en projecten ook als doel om de buurt te betrekken en zodoende het welzijn en gezondheid van de buurt (preventief) te versterken en het contact tussen cliënten/patiënten en buurt te vergroten. De meeste projecten hebben geen concrete ecologische doelstellingen, maar wel de verwachting dat betrokkenheid bij natuur indirect leidt tot draagvlak voor natuur. Zorgend Landschap verwacht dat het project bijdraagt aan draagvlak voor natuur en ook een beperkte bijdrage kan leveren aan landschapsbeheer. Economische doelen zijn nauwelijks uitgewerkt en niet geconcretiseerd, o.a. door gebrek aan bewijslast. Wel wordt verwacht dat projecten zullen bijdragen aan een verlaging van zorgkosten door het vertragen van het ziekteproces en versnellen van het genezingsproces. Het benutten van groen door de zorgsector en het gemeengoed laten zijn van het project/aanpak (bv. als vast zorgaanbod) is bij alle projecten een ambitie, maar is slechts bij een enkele- Zorgend Landschap- expliciet benoemd als doelstelling aan de voorkant. Tabel 6.1 vat de doelen samen van de diverse projecten.

Tabel 6.1 *Sociale, ecologische en economische doelen t.a.v. groen en zorgprojecten in Overijssel.*

Actor	Sociaal	Ecologie	Economie
Provincie	Door het beleven en benutten van natuur, de gezondheid en het welbevinden van bijzondere doelgroepen verbeteren. Versterken gezondheid en welbevinden buurt	Projecten kunnen indirect bijdragen aan ecologische doelen, omdat betrokkenheid doelgroepen en buurt bijdraagt aan draagvlak voor natuur(beleid)	Groen en zorgprojecten worden gemeengoed in zorgprogramma's, omdat het als meerwaarde voor gezondheid en als rendabel wordt gezien
't Groene Hart van Salland (locatie ZGR Angeli Custodes)	Met groen welzijn cliënten vergroten. Natuur en natuurbeleving zijn middelen om contact te maken, zowel bewoners onderling als met zorgmedewerkers, en met familie	Geen concrete doelstelling genoemd, maar de verwachting is wel dat de betrokkenheid indirect leidt tot draagvlak voor natuur	Geen concrete doelstelling genoemd, maar ambitie dat zorgsector meerwaarde van groen voor gezondheid benut

Beleeftuin Vogellanden	Met groen het welzijn van cliënten, medewerkers en burens vergroten bewoners; Groen is gezond en draagt bij aan duurzaam herstel van patiënt. Door openstelling voor buurt bijdragen aan contacten tussen buurt en cliënten (en daarmee verminderen stigma van mensen met een beperking) en preventieve gezondheidszorg voor buurt.	Geen concrete doelstelling genoemd, maar de verwachting is dat de betrokkenheid indirect leidt tot draagvlak voor natuur	Geen concrete doelstelling genoemd, maar ambitie dat zorgsector meerwaarde van groen voor gezondheid benut
Groene Speurroute	Gezondheid en welbevinden; actieve afleiding in het groen dat genezingsproces en welzijn bevordert	Geen concrete doelstelling genoemd, maar de verwachting is wel dat de betrokkenheid indirect leidt tot draagvlak voor natuur	Geen concrete doelstelling genoemd, maar ambitie dat zorgsector meerwaarde van groen voor gezondheid benut
Zorgend Landschap	Welzijn, geluksbeleving en daardoor vertraging ziekteproces bij jong dementerenden	Betrokkenheid draagt bij aan draagvlak voor beschermen natuur Kleine bijdrage aan landschapsbeheer en daarmee versterking landschapskwaliteit en ecologie	Verzelfstandigen project; Gemeengoed laten zijn van aanpak in zorgpallet Geen concrete doelstelling, maar wel verwachtingen: Verhoging zorgkosten door vertraging ziekteproces; Kleine bijdrage aan beheer terreinen en daardoor verlaging van beheerkosten

6.2.3 Aansturing en maatregelen/activiteiten vallend onder programma

De provincie ondersteunt groen en zorg projecten middels drie maatregelen/activiteiten: (1) subsidieregeling Natuur en Samenleving, (2) procesondersteuning en (3) het organiseren van het netwerk Natuur en Zorg.

De provincie Overijssel heeft een initiërende en ondersteunende rol door subsidie beschikbaar te stellen via de regeling Natuur en Samenleving. Met deze regeling worden sinds 2016 projecten op het gebied van Zorg en Groen gefinancierd. Het is een 50% regeling en dat betekent dat er ook 50% cofinanciering nodig is bijvoorbeeld via fondsen zoals het Oranjefonds, bijdragen van gemeenten, sponsoring of eigen financiering en uren. Vrijwilligersuren kunnen ook als cofinanciering gelden (tot maximaal 25% van de subsidiabele kosten). De provincie kiest bewust voor een 50% regeling (voorheen was het meer) omdat je daarmee partijen met commitment krijgt, die ook bereid zijn andere vormen van financiering te zoeken. De subsidie mag worden gebruikt voor vergroening, scholing medewerkers en groene activiteiten, maar niet voor niet-groene zaken zoals de aanleg van terrassen, verlichting of dierenweides. De provincie stuurt actief op betrokkenheid van de buurt bij de projecten door het betrekken van de buurt en/of door het openbaar beschikbaar maken van het groen. Dit is een voorwaarde voor het verkrijgen van subsidie. Om ervoor te zorgen dat het project in de buurt gedragen wordt, vraagt de provincie initiatiefnemers om met minimaal twee partijen samen te werken. Het verschilt per initiatief welk type partij dat is, bijvoorbeeld een kinderboerderij, een zorginstelling of een groene opleiding.

Daarnaast heeft de provincie er bewust voor gekozen om ook een ondersteunende rol in het proces te hebben en projecten met kennis en een netwerk te ondersteunen. Om dit al vanaf het begin in een

proces te kunnen doen, is de regeling Natuur en Samenleving in 2017 overgegaan van een tenderregeling in een 'volgorde van binnenkomst regeling'. Hier is voor gekozen omdat bij een tenderregeling geen gesprekken met initiatiefnemers aan de voorkant van het proces gevoerd mogen worden en dus niet kunt meedenken over de vormgeving en doelen van het project. "Je bent heel erg op zoek naar de meerwaarde die je als provincie kunt hebben. Je merkt in de praktijk dat het niet alleen om geld gaat. Juist als het om zorg en groen gaat is het een nieuwe tak van sport waar ze ervaring en netwerk missen op dat onderdeel. En dat kan je als provincie heel goed aanreiken. Samen met wat geld. Maar ook heel duidelijk de gesprekken voeren, voorbeelden laten zien van anderen, in verbinding brengen met ervaringen van andere zorginstanties. Je kunt heel veel meer doen dan alleen subsidieverstrekking" (respondent provincie Overijssel). Tijdens de vormgeving van het project probeert de provincie het project ook ecologisch te verrijken (bijv. door andere hovenier te vragen, nestkastjes op te hangen, seizoenvariatie aan te brengen). Gedurende de uitvoering zijn er genoeg contactmomenten, er zijn korte lijntjes tussen provincie en initiatiefnemers waardoor provincie vinger aan de pols kan houden. In februari 2017 heeft de provincie een gezamenlijk startgesprek georganiseerd met de initiatiefnemers en stakeholders van de gesubsidieerde projecten Zorg en Natuur. Dit vanuit de behoefte om meer zicht te krijgen op de projecten, om laagdrempelige contacten met de initiatieven te organiseren en om te kunnen leren van de ervaringen uit deze projecten. Daarnaast kon de provincie ook kennis en tips aan de projecten meegeven. Naar aanleiding van de startbijeenkomst is het netwerk Natuur en Zorg ontstaan, omdat de betrokkenen het startgesprek als waardevol ervoeren en de wens hadden om ook gedurende de uitvoering met andere initiatiefnemers in gesprek te gaan en ervaringen te delen. In het netwerk zitten vertegenwoordigers van de projecten en de landelijke projectleider Grijs, groen gelukkig van het IVN. Het netwerk is in eerste instantie opgezet met 4 projecten en later zijn nieuwe projecten aangehaakt en bestond uit ca. 12 deelnemers. Nieuwe initiatieven die zich voor regeling Natuur en Samenleving aandienen worden uitgenodigd om zich aan te sluiten bij het netwerk. Omdat het netwerk nu te omvangrijk wordt, wil de provincie een tweede netwerk op te zetten. Het bestaande netwerk blijft bestaan, ook als projecten zijn afgerond omdat iedereen steeds weer nieuwe ideeën heeft. De activiteiten van het netwerk bestaan o.a. uit het uitwisselen van ervaringen, bezichtiging van zorglocaties, organisatie symposium.

Op projectniveau worden verschillende maatregelen ingezet om doelen te bereiken (zie tabel 6.2), zoals scholing van zorgverleners, vergroening binnenruimte (planten, foto's met groen, kamer voor natuurbeleving), vergroening buitenruimte (bloemballen, groenstroken, bankjes om gebruik te maken van groen), vergroening van activiteiten (bijv. bezoek imker, natuurschilderijtjes, groene speurroute) en vrijwilligerswerk in het groen.

Tabel 6.2 *Maatregelen door provincie en initiatiefnemers om doelen te bereiken.*

Actor	Maatregelen
Provincie	Subsidieregeling Natuur en Samenleving (50%, volgorde van binnenkomst); procesondersteuning en begeleiding bij opzet project; zorgnetwerk
't Groene hart van Salland	Vergroening buiten (tuinen, terras, groenstrook, bloembakken; bankjes); vergroening binnen (bloemen op tafel en groen in gang, foto's met groen, kamer voor natuurbeleving)*; groene activiteiten (vertelbijeenkomst imker vogelaar; natuurschilderijtjes maken, natuurmemory)
Beleeftuin Vogellanden	Maken van tuin samen met burenen; organiseren van groene activiteiten voor cliënten en burenen; communicatie*
Groene speurroute Isala	Ontwikkelen en uitzetten groene speurroute voor kinderen (patiënten en bezoekers); ontwikkelen app*; cursus groen voor medewerkers
Zorgend landschap	Vrijwilligerswerk met kwetsbare doelgroepen gericht op versterken landschapskwaliteit en ecologie; communicatie over project*

* Niet gesubsidieerd

6.2.4 Beleidsstheorie

Op basis van de doelen van de betrokkenen en de voorgenomen aansturing en maatregelen bij de projecten Zorg en Groen, komen we tot vijf gezamenlijke verwachtingen van het beleid van de provincie en de projecten Zorg en Groen. In paragraaf 6.2.8 bieden we een reflectie op deze verwachtingen op basis van de resultaten (paragraaf 6.2.5) en ervaringen (paragraaf 6.2.6).

- *Projecten voor Zorg en Groen bevorderen het welbevinden en de gezondheid van cliënten/patiënten/deelnemers en hebben meerwaarde voor de gezondheidszorg door de preventieve werking van natuur, het versnellen van genezing en het vertragen van ziekteprocessen.*

Provincie en initiatiefnemers zijn deze projecten gestart vanuit de gedachte dat groen goed is voor het welbevinden en de gezondheid van mensen. Dit kan vervolgens weer leiden tot preventie van ziekten, het versnellen van het genezingsproces en het vertragen van het ziekteproces en heeft daardoor meerwaarde voor de gezondheidszorg.

- *Projecten voor Zorg en Groen vergroten de betrokkenheid van de buurt/maatschappij bij zorginstellingen.*

Het betrekken van de buurt/lokale partijen en het openbaar toegankelijk maken van het groen zijn voorwaarden voor de financiering van de projecten op het gebied van Zorg en Groen. Er wordt verwacht dat hierdoor verbindingen worden gelegd tussen de bewoners/cliënten/deelnemers ook door contacten met buurtbewoners, maar ook met de maatschappij door samenwerking met lokale, maatschappelijke partijen. De provincie hoopt hiermee een groene beweging op gang te brengen.

- *Projecten voor Zorg en Groen leiden tot groter draagvlak voor natuur en natuurbeleid bij betrokkenen en de buurt en verhoogt het gevoel van urgentie bij mensen om de natuur te beschermen.*

Met projecten Zorg en groen kunnen bewoners/cliënten/deelnemers en buurtbewoners genieten en profiteren van natuur. De provincie verwacht dat deze betrokkenheid zal leiden tot meer urgentie om natuur te beschermen, en daardoor zal resulteren in groeiend draagvlak voor natuur en natuurbeleid.

- *Het netwerk Natuur en Zorg stimuleert en ondersteunt betrokkenen op het gebied van vergroening van zorglocaties.*

Het netwerk is door de provincie opgezet om meer zicht te krijgen op de projecten op, daarvan te leren en initiatiefnemers met elkaar te verbinden. De provincie verwacht dat deelnemers leren van elkaar door ervaringen te delen.

- *De financiële ondersteuning van de provincie heeft projecten op het gebied van Zorg en Groen mogelijk gemaakt.*

De provincie biedt financiële ondersteuning aan de projecten middels de regeling Natuur en Samenleving. Het is de verwachting dat Zorg en Groen projecten niet van de grond komen zonder deze ondersteuning, omdat de gezondheidszorg dergelijke projecten niet ondersteunt door onvoldoende budget en het gebrek aan voldoende wetenschappelijk bewijs voor de positieve relatie tussen groen, welbevinden en gezondheid.

6.2.5 Resultaten

In onderstaande paragraaf worden de sociale, ecologische en economische resultaten van de projecten vallend onder het programma, voor zover bekend, besproken.

Sociaal: Resultaten op het gebied van het vergroten van het welbevinden en gezondheid

Provincie en initiatiefnemers verwachten dat de maatregelen voor vergroening effect hebben op het welzijn van bewoners, o.a. omdat bestaand onderzoek heeft aangetoond dat mensen baat hebben bij natuur in de woon-werkomgeving (bv. verminderen slaapklachten en medicijngebruik en versnellen genezing). De effecten van de vergroening op het vergroten van het welzijn van cliënten worden echter niet gemeten in het kader van de projecten, maar de gezondheid van patiënten wordt wel met reguliere zorgsystemen bijgehouden. Zo heeft zorgverlener Carintreggeland, betrokken bij het Zorgend Landschap, een volgsysteem voor de jong dementerenden waarbij ze scoren hoe de patiënt eraan toe is. Maar de gezondheidsvoortgang bij deelnemers blijkt met name uit ervaringen. Zorgmedewerkers merken dat de jong dementerenden fysiek sterker worden, beter in hun vel zitten, beter slapen, een beter dag-nachtritme hebben, en trots zijn op het werk wat zij verrichten. *“Vanuit het systeem zijn er resultaten, maar ik merk dat het als het over verhalen gaat, het meer doet. Je kunt het heel klinisch oppakken, naar het medisch dossier kijken, dat geeft resultaten, maar de storytelling (narratieve metingen), de kwinkslag die je bij mensen ziet, ik denk dat dat meer doet. [...] Het gaat over vertellen i.p.v. meten. Een voorbeeld: als de meting aangeeft dat de psychische gesteldheid van een cliënt*

---

voortuitgegaan is van score C naar B zegt dat minder dan "deze cliënt denkt nu minder aan de dood dan voorheen" (respondent Zorgend Landschap). De waarde van storytelling t.o.v. reguliere zorgsystemen heeft ook te maken met uitdagingen met het vaststellen van attributie. Zijn de verbeteringen een direct gevolg van het project of het effect van andere factoren? Verhalen bieden de mogelijkheid om inzicht te bieden in het proces en ervaringen van cliënten, medewerkers en buurtbewoners waaruit blijkt dat men de maatregelen waardeert. Zo noemt de respondent van Zorgend Landschap dat een deelnemer bij aanvang van het project een wandelstok had en depressief was, maar na enkele weken werken zijn stok thuis liet liggen en niet meer aan de dood dacht. De respondent van ZGR Angeli Custodes benoemt de positieve feedback van bewoners: *"Wij merken dat heel veel mensen benoemen dat ze het fijn vinden dat er echte plantjes staan in de ontmoetingsruimte, dat ze het fijn vinden om buiten te kunnen zitten onder de veranda, dat ze de tuin mooi vinden. Maar dat er minder slaapproblematiek of minder medicatie of minder beroep op de zorgmedewerkers is, dat kan ik op dit moment niet beweren, wat niet wil zeggen dat het niet zo is. Het is niet zo significant dat we een duidelijk effect zien. We merken wel dat mensen er blij mee zijn. En dat is eigenlijk voor ons voldoende."* Volgens de respondent van Vogellanden vinden cliënten de tuin fijn en heeft het buiten kunnen oefenen veel toegevoegd: *"Van cliënten hoor je 'we vinden het zo fijn hier – het heeft zo veel toegevoegd dat ik buiten kan oefenen."* Isala heeft positieve reacties ontvangen van de ouders van de kinderen die de groene speurroute hebben bewandeld. De respondenten zijn wel geïnteresseerd in het meten van effecten op het welbevinden en gezondheid, maar tijd en geld ontbreken om dit op te pakken. Sommige respondenten noemen dat het belangrijk is onderzoek niet op projectniveau te verrichten, maar op een systematische en grootschalige wijze. Er is behoefte aan resultaten van wetenschappelijk onderzoek. Bewijslast betreffende de positieve werking van groen op welbevinden en gezondheid voor van belang geacht het betrekken van grote zorgpartijen en opschaling.

Sociaal: Resultaten rondom betrokkenheid van de buurt en maatschappij bij Zorg en Groen projecten.

De projecten dragen bij aan betrokkenheid van de buurt en lokale partners, waaronder zorgprofessionals en scholen. Alle projecten zijn gerealiseerd in samenwerking met lokale partijen, zoals zorginstellingen, natuurorganisaties of scholen. Daarnaast ontvangen de initiatiefnemers ook positieve reacties van collega's, vrijwilligers of mensen die op andere manieren indirect betrokken zijn. Hierdoor wordt kennis en bewustzijn over de relatie groen en zorg verspreid binnen de maatschappij. Natuur is voor bewoners van ZGR Angeli Custodes een middel om contact te maken, zowel onderling als met zorgmedewerkers, maar ook met familie en de buurtbewoners. Natuur is een middel om samen dingen te doen en het verbindt jong en oud. De tuin is ook opengesteld voor de buurt. *"Het geeft meer beleving, als er mensen in de tuin zijn, gaan onze bewoners ook makkelijker in de tuin, je praat met elkaar over het groen."* Om de buurt te betrekken bij de tuin en ZGR Angeli Custodes organiseert men verschillende activiteiten zoals NL doet, oude ambachtenmarkt, fototentoonstelling. Er wordt samengewerkt met diverse partijen zoals fotoclub Salland, bijenvereniging Raalte, diverse scholen, IVN Raalte, hengelsportvereniging. Door deze activiteiten zijn twee nieuwe vrijwilligers betrokken geraakt bij ZGR Angeli Custodes. Voor cliënten van Vogellanden is de tuin ook een middel om zich voor te bereiden op een terugkeer in de maatschappij omdat ze in contact komen met buurtbewoners. Andersom hoopt men dat hierdoor ook het stigma van mensen met een beperking wat verminderd. *"Buren en cliënten ontmoeten elkaar in de tuin op (on)georganiseerde basis. We hopen dat we daarmee de maatschappij een beetje Vogellanden inbrengen. Door de tuin kunnen cliënten zich ook voorbereiden op een terugkeer in de maatschappij omdat ze in aanraking komen met 'vreemde' mensen en leren hoe daar mee om te gaan bijv. hoe communiceer ik nu als ik niet kan praten, wat vindt iemand ervan als ik geen benen meer heb. Door ontmoeting met de buren wordt het voor revalidanten makkelijker en ik hoop dat op die manier ook het stigma op mensen met een beperking wat verminderd. Het werkt ook zo; we zien het zo werken"* (respondent Vogellanden). Vogellanden organiseert ook activiteiten voor cliënten en buren, zoals zingen, bloemschikken, nestkastjes pimpen. De deelnemers worden vooral bereikt via Facebook, maar ook door mond tot mondreclame, 'warm' flyer (mensen die al betrokken zijn geven een flyer aan bekenden), nieuwsbrieven. Om de tuin bekendheid heeft men ook een aantal keren in de buurt gecollecteerd voor het Oranjefonds. Er wordt ook samengewerkt met het sociale netwerk van de buurt Pierik waarin Vogellanden ligt zoals speeltuinvereniging, dierenweide, kerken, scholen, welzijnsorganisatie Traverse. Het sportpark in de buurt gaat in samenwerking met studenten van Hogeschool Windesheim een beweegroute maken. De tuin wordt onderhouden door een vrijwilligersgroep uit de buurt en Zwolle, oud-clieënten en medewerkers. De wekelijksse groep bestaat uit 10-15 mensen, de maandelijkse groep

---

uit ca. 50 vrijwilligers. Er is 1 betaalde kracht (door Vogellanden) voor 8 uur per week. Zij is aanspreekpunt voor de vrijwilligers, het sociale netwerk en doet ook onderhoud. Bij het project Zorgend Landschap is een intensieve en succesvolle samenwerking ontstaan tussen beheerder Landschap Overijssel en een zorgverlener. Carintreggeland is de zorgpartij die zorgt voor de werving van deelnemers en hen begeleidt tijdens het vrijwilligerswerk, naast de vrijwilligers en werknemers van Landschap Overijssel. De respondent Zorgend Landschap: *"We doen het niet alleen. We willen dat er professionals bij zijn. Jong dementerenden zijn een kwetsbare groep. Er moet een zorgprofessional van Carintreggeland mee. We willen onze vrijwilligers niet verantwoordelijk maken voor het zorgen."* Daarnaast ervaart de respondent van Zorgend Landschap dat vrijwilligers bij Landschap Overijssel ook veel voldoening krijgen van de projecten. *"Je ziet dat zij veel voldoening hebben aan de projecten die ze met zorg doen. Ze vinden het gaaf. Dit is een bijeffect wat we van tevoren onvoldoende bedacht hadden. Het heeft een ander effect op onze organisatie."* Ook wordt vanuit Zorgend Landschap werk verricht op particuliere terreinen, waarbij particulieren deze bijzondere samenwerking met een zorggroep leren kennen en waarderen. De Groene Speurroute is ontstaan in samenwerking met Natuur & Milieu Overijssel (NMO). De ideeën van Isala om het groen in het ziekenhuis beter te benutten sprak NMO aan en zodoende zijn de partijen een samenwerking aangegaan. NMO heeft de initiatiefnemers ondersteund met denkkraft en organisatie. De organisatie beschikt over kennis van natuur en mogelijkheden om mensen bij groen te betrekken. NMO heeft o.a. een creatieve sessie georganiseerd waarin kinderen werden gevraagd mee te denken in het ontwikkelen van de speurroute. Naast de samenwerking tussen een zorgpartij en natuurorganisatie, heeft het project ook geresulteerd in betrokkenheid van patiënten, bezoekers en werknemers. De respondent van Isala noemt dat hij veel enthousiaste reacties van de ouders van kinderen heeft ontvangen en er zelfs vraag is naar een app voor volwassenen.

Ecologie: Resultaten rondom realisatie en beheer van groen

De projecten dragen bij aan een toename van *beleefbaar* groen, door de aanleg van nieuw groen of het beter benutten van bestaand groen. Bij Zorgend Landschap draagt het project ook bij aan het beheer van groen. De ecologische meerwaarde van het groen voor biodiversiteit (bv. door seizoensvariatie, inheemse soorten) wordt bij alle projecten gestimuleerd, maar resultaten op het gebied van natuurbescherming zijn een bijvangst omdat de projecten primair gericht zijn op het beleven en benutten van groen. De tuin van Vogellanden is door betrokkenheid van Landschap Overijssel en een vrijwilliger die bioloog is, zo natuurlijk mogelijk aangelegd. Er zijn geen exoten geplant en geen bodemverbeteraars gebruikt. Er wordt biologisch getuinierd. De tuin is aan de slootkant zo natuurlijk mogelijk gehouden en naar het gebouw toe wordt het wat meer cultuur. Op locatie ZGR Angeli Custodes heeft men in de voormalige parkachtige kloostertuin plantstroken aangelegd met bloeiende planten. Op de boerderij waar de dagbesteding plaats vindt is een tuin aangelegd en zijn haagplanten bijgeplaatst. Op het terras staan moestuinbakken. Bij het gebouw zijn vuurdorens geplant tegen een kale muur en een plantstrook met bloeiende planten. Er is ook een nieuwe binnentuin aangelegd. Bij Zorgend Landschap was het de verwachting dat het project (beperkt) zou bijdragen aan landschapsbeheer, maar blijkt in de praktijk dat de groep veel werk kunnen verzetten op het gebied van natuurbeheer. *"We zijn heel voorzichtig begonnen als het gaat om verwachtingen. We hebben een kwetsbare doelgroep die misschien niet zo veel kan. Maar wat bleek is dat ze veel meer productie maken en veel fysieker werk kunnen doen dan van tevoren bedacht. Zo hadden we bv. in de planning iets voor twee weken gezet, en waren al na twee dagen klaar"* (respondent Zorgend Landschap). Zorgend Landschap leverde bijvoorbeeld een concrete bijdrage aan een Vlindercorridor. Er is geen nieuw groen aangelegd voor de Groene speurroute van Isala, omdat het project was opgezet om beter gebruik te maken van het vele groen in het ziekenhuis. Dankzij de groene speurroute wordt het groen binnen het ziekenhuis beter benut.

Economisch: resultaten rondom vermindering zorgkosten en opschaling

Alhoewel betrokkenen ervaren dat de projecten bijdragen aan het verbeteren van welzijn en gezondheid van deelnemers/cliënten, is het nu nog onmogelijk om dit te vertalen in verlaging van zorgkosten. Dit vereist wetenschappelijk onderzoek, waarbij de cliënten/deelnemers over langere termijn en binnen verschillende projecten worden gevolgd. Ook is het zo dat de partijen betrokken bij de zorg en groenprojecten niet per se financieel profiteren van de verlaging in zorgkosten omdat het voor hun bijvoorbeeld leidt tot een verschuiving van kosten (andere vormen van zorg nodig) of omdat het voor de partij juist economisch gunstig is als mensen langer blijven. *"Ik denk dat de grootste winstbehaler*

---

de zorgverzekeraar is, die voor het complete plaatje aan de lat staat". [...] Alleen zal een zorgverzekeraar kijken naar massa en nu gaat het maar om een klein splintertje" (respondent Zorgend Landschap). Het is Landschap Overijssel gelukt om het project Zorgend Landschap te verzelfstandigen. In het voorjaar van 2019 is een samenwerkingsovereenkomst gesloten tussen Landschap Overijssel en Carintreggeland waarin afgesproken is dat het landschapsbeheer nu in het reguliere aanbod van de zorgverlener opgenomen wordt, zonder subsidie. Jong dementerenden die meedoen hebben een Wmo-indicatie nodig waarmee het project voor een groot deel kan worden gefinancierd. De continuïteit hiervan blijft echter wel een uitdaging (zie hieronder). Beide organisaties nemen een klein financieel risico voor lief. De betrokkenen noemen dat de projecten nog niches zijn, maar dat het onderwerp wel steeds meer bekendheid en aandacht krijgt binnen de zorg. Dit komt o.a. omdat er "in de maatschappij een omslag [plaatsvindt] van genezen naar preventie en een systeem dat primair gericht is op behandelen naar voorkomen. Groen speelt dan een belangrijke rol" (respondent van de Groene speurroute). Zo heeft beleeftuin Vogellanden heeft een voorbeeldfunctie voor revalidatieklinieken in Nederland, komen er veel mensen kijken en is er onlangs een artikel over het project verschenen in het tijdschrift Revalidatie Nederland. De zorggroep Raalte wil de aanpak van ZGR Angeli Custodes ook op andere locaties toepassen. Respondenten van de provincie zijn zelf ook zeer positief over de bredere beweging die de projecten teweeg hebben gebracht. "Ik zie het als een groeibriljantje waar nu de basis voor gelegd is, maar waar steeds nieuwe stukjes aankomen [...] De groene beweging is goed op gang gekomen. Wel gehoopt, maar niet verwacht dat het zo omarmd zou worden" (respondent provincie Overijssel).

Overige resultaten en onbedoelde effecten

Onbedoelde effecten die zijn genoemd door betrokkenen betreffen de waardering van het project door partijen anders dan de doelgroep. Zo noemt de respondent van Vogellanden de voorbeeldfunctie die het heeft voor revalidatieklinieken in Nederland en de respondent van Isala de enthousiaste reacties die zij ontvangen van de werknemers en ouders (er is zelfs vraag naar een app voor volwassenen). Bij Zorgend Landschap blijkt dat het werken met bijzondere doelgroepen de vrijwilligers van Landschap Overijssel veel voldoening geeft. De organisatie erkent hierdoor ook het belang van dergelijke projecten voor de dekking van medewerkers omdat je als organisatie aantrekkelijker wordt als werkgever wanneer je doet aan maatschappelijk verantwoord ondernemen. Ook is genoemd dat de mogelijke verlaging in beheerkosten een onbedoeld effect is omdat deelnemers meer beheerwerk kunnen verzetten dan aan de voorkant bedacht (zie boven).

6.2.6 Ervaringen

In onderstaande paragraaf bieden we een overzicht van de ervaringen van de initiatiefnemers betreffende financiering van de projecten, succesfactoren, uitdagingen en leren. De succesfactoren en uitdagingen zijn nauw met elkaar verbonden maar worden apart behandeld.

Financiering van de projecten

Voor de aanleg van vergroening van ZGR Angeli Custodes is subsidiegeld en eigen geld gebruikt. Voor het onderhoud is geen subsidie, terwijl langdurige instandhouding heel belangrijk is. "Dat kan een spanning opleveren, het moet wel op langere termijn voor ons haalbaar zijn om de tuin te onderhouden. Het mag niet te veel gaan kosten. We zijn ons voortdurend bewust van dat aspect, waardoor je in zekere zin ook wat beperkt wordt." Beleeftuin Vogellanden is gerealiseerd met behulp van subsidie Oranjefonds en provincie Overijssel en uren van medewerkers Vogellanden en vrijwilligers. Het onderhoud van de tuin is geregeld door betaalde kracht en vrijwilligers. Er is een klein onderhoudsbudget (zaden, gereedschap), dat wordt betaald door Vogellanden. Ander inkomstenbronnen zijn NL Doet (500 euro) en collecte Oranjefonds (300 euro). Voor deelname aan activiteiten wordt 3-4 euro gevraagd. De Groene speurroute is gerealiseerd dankzij financiering van de provincie. Het subsidiegeld is gebruikt om Natuur & Milieu Overijssel van te betalen. De respondent noemt dat het moeilijk zou zijn geweest om het project te realiseren zonder de ondersteuning van de provincie. Isala heeft eigen uren ingezet om de route uit te zetten en de app te ontwikkelen. Zorgend Landschap is in de eerste fase voor 95% gefinancierd door subsidie van de provincie. Landschap Overijssel heeft via *regeling Natuur en Samenleving 140.000 euro ontvangen voor de 3 pilots en 45.000 euro (50%) voor vervolgfianciering, die nu nog loopt, om het verder zelfstandig te laten maken. Dit was een bewuste keuze, ook door onszelf, want we willen dat we gedwongen worden om meer extra financiering voor elkaar te krijgen"* (respondent Landschap Overijssel). Landschap

---

Overijssel heeft er bewust voor gekozen de financiering door de provincie af te schalen, omdat zij als doel heeft het project financieel zelfstandig te maken en er zo op aangewezen was ook andere vormen van financiering te zoeken. De begeleiding van jong dementerenden in het groenbeheer kan sinds dit jaar worden gefinancierd met de Wmo-vergoeding van cliënten en het project is daardoor financieel zelfstandig geworden

Succesfactoren

Betrokkenheid (zorg)medewerkers en vrijwilligers

Volgens de respondent van ZGR Angeli Custodes is het belangrijk om medewerkers van een locatie vanaf het allereerste begin te betrekken bij de vergroening en de verantwoordelijkheid voor het proces zoveel mogelijk bij hen neer te leggen. De projectleiding moet bij de locatie liggen. Ook is een goede communicatie naar medewerkers en de bewoners van belang. Bewoners kunnen ook in de weerstand gaan, omdat er een verandering is. Je moet mensen meenemen in het verhaal. De betrokkenheid van (zorg)medewerkers is ook essentieel om het project een zekere mate van bestendigheid te geven. *"Dat is hier nog steeds een uitdaging. Je hebt dragers in organisatie nodig om de groene gedachte, dat meer is dan groen buiten of binnen of groene activiteiten, om dat gestalte te geven. De aandacht gaat al snel naar zorg toe, dat vraagt ook veel. Het groene hart dat moet kloppen, dat we met elkaar weten dat we met groen het welzijn van bewoners verbeteren."* Het vereist dat medewerkers groen verinnerlijken, dat groen erbij hoort en dat ze ook handvatten nodig hebben hoe ze dat kunnen doen. Daarom heeft het IVN twee keer een training gegeven aan vrijwilligers en medewerkers op locatie ZGR Angeli Custodis. Ook is het boek van het IVN *'Alle ouderen naar buiten. Het groene medicijn'* uitgedeeld.

Vanuit Zorgend Landschap wordt aangegeven dat vrijwilligers essentieel zijn. *"Onze mentoren zijn goud waard in dit project en maken echt het verschil. Zonder hen zou het project niet kunnen draaien. Daarnaast is de zorgmedewerker van Carintreggeland zeer betrokken en bevlogen met de doelgroep, ook dat is een belangrijke randvoorwaarde"* (respondent Zorgend Landschap).

Betrokkenheid bij en afstemming met medewerkers was ook voor de realisatie van de Groene speurroute van groot belang. Het betrekken van de kinderafdeling en pedagogisch medewerkers was belangrijk voor draagvlak. Ook is heel bewust gekozen om een kinderarts en voorzitter kwaliteit en veiligheid te betrekken tijdens de start van het project om te waarborgen dat kinderen geen risico zouden lopen door het bewandelen van de Groene speurroute. Ook de respondent van Vogellanden noemt dat het belangrijk is het project van onderaf op te bouwen en dat het gedragen wordt door de mensen die het gaan doen.

Netwerk(en) en samenwerking tussen groene en sociale partners

De respondenten van alle projecten benoemen het belang van netwerken en samenwerking tussen groene en sociale partners. Volgens de respondent van Vogellanden is netwerken het allerbelangrijkste om het project te laten slagen, niet alleen met groene partners maar ook met sociale partners. Ook de respondent van Zorgend Landschap benadrukt het belang van een samenwerking met zorgprofessionals. Samenwerking met Carintreggeland was van belang voor toegang tot doelgroep en is belangrijk omdat je met een kwetsbare groep werkt en je als natuurorganisatie niet de kennis hebt om deze groep zorgvuldig te begeleiden. *"We hebben veel verstand van natuur. Maar we hebben andere partners nodig voor het sociale aspect"* (respondent Zorgend Landschap). Voor Isala was samenwerking met Natuur & Milieu Overijssel van belang voor toegang kennis natuur en manieren op samenleving te betrekken bij groen.

Betrokkenen ervaren het zorgnetwerk, geïnitieerd door de provincie, ook als waardevol daar het hen in verbinding brengt met andere initiatieven (zie onder bij leren en het zorgnetwerk).

Het betrekken van de doelgroep bij opzetten project

Initiatiefnemers van de Groene speurroute en Zorgend Landschap onderschrijven het belang van het betrekken van en zoeken naar de doelgroep in een vroeg stadium om behoefte te peilen en deelnemers te werven. Omdat kinderen de primaire doelgroep zijn van de Groene speurroute, zijn kinderen van personeelsleden gevraagd om mee te denken in het ontwikkelen van de speurroute gedurende een creatieve sessie, begeleid door Natuur & Milieu Overijssel. Daarna is een eerste versie van de app ontwikkeld en deze is getest door dezelfde kinderen. De respondent van Zorgend Landschap noemt dat het zeer belangrijk is de doelgroep in een vroeg stadium te benaderen voor de werving van deelnemers maar dat zij dit zelf onvoldoende hadden gedaan.

Pioniersgeest en doorzettingsvermogen bij initiatiefnemers en partners

Verschillende respondenten noemen het belang van een pioniersgeest en doorzettingsvermogen, zowel bij de eigen organisatie als bij partners. *"De grootste les: ga het gewoon doen. Niet te lang praten aan de voorkant regelen en nadenken over rendement. Je bent vaak te bang om te beginnen. Je moet ook lef hebben om te gaan starten. [...] Je gaat een bepaald risico aan dus zullen de organisaties die meedoen een bepaalde pioniersgeest moeten hebben* (respondent Zorgend Landschap).

Ondersteuning en flexibele houding van de provincie

De provincie ondersteunt met geld kennis en netwerk. Alle initiatiefnemers waarderen deze verschillende vormen van ondersteuning door de provincie. *"Ze hebben ons met raad en daad bijgestaan"* (respondent Vogellanden). De respondent van Zorgend Landschap noemt dat de flexibele houding en betrokkenheid van de provincie ontzettend heeft geholpen. *"De provincie is belangrijk geweest door te zeggen: wij hebben het lef om met jullie mee te denken en te financieren. Anders waren we denk ik niet begonnen."* Isala heeft veel gehad aan het netwerk van de provincie, o.a. door betrokkenheid van de Natuurvisie, en de financiële ondersteuning. *"De subsidie van de provincie heeft ons net dat steuntje gegeven dat je nodig hebt om dit te kunnen bewerkstelligen"* (respondent van de Groene speurroute). De respondent van Vogellanden heeft de ondersteuning van de provincie als heel betrokken ervaren, alsmede de hulp bij o.a. het subsidietraject.

Uitdagingen

Capaciteit en continuïteit zorg en groenprojecten door onvoldoende structurele inbedding onderwerp binnen zorgsector

Er is binnen de sector toenemende aandacht voor groen maar nog niet voldoende. Er is binnen het huidige zorgsysteem geen tot weinig tijd en geld voor aanvullende projecten gericht op zorg en groen. Het vergt daarom veel energie, een lang proces en doorzettingsvermogen om dergelijke projecten te realiseren. De respondent van ZGR Angeli Custodis noemt de tijds- en werkdruk die op medewerkers staat als sterk belemmerende factor. Alhoewel projecten kunnen worden gerealiseerd dankzij het doorzettingsvermogen van de initiatiefnemers en tijdelijke middelen zoals een subsidie, is het een uitdaging om projecten structureel in de organisatie ingebed te krijgen en een continue geldstroom te hebben. *"Dat is een leerpunt en minder makkelijk dan we dachten. De structuur is nu nog afhankelijk van 1 of 2 personen. [...] Maar om het te verduurzamen is lastiger, maar wel heel belangrijk"* (respondent ZGR Angeli Custodis). Volgens de respondent van Zorgend Landschap is het een uitdaging om het project structureel onderdeel te laten zijn van het zorgpallet. Ter illustratie, de indicatiestelling van jong dementerenden – noodzakelijk voor financiering van het project - vindt plaats op gemeenteniveau. De indicatorsteller moet het dus waardevol vinden. *"Het is continue trek en sleurwerk [...] Financiering blijft altijd iets dat wankel is. We kunnen niet van provincie verwachten dat ze dit jaar in jaar uit financieren. Provincie wil pilots doen. We zijn continue aan het kijken: hoe kunnen we structurele financiering krijgen?"* (respondent Zorgend Landschap). Volgens de respondent van de Groene speurroute zou het onderwerp breder kunnen worden uitgedragen door een BIG-registratie²⁵ aan te vragen voor een cursus over groen en gezondheid. Omdat er binnen de zorg nog onvoldoende aandacht is voor de meerwaarde van groen, is het voor sommige projecten ook een uitdaging om structureel cliënten/deelnemers te hebben. De respondent van Zorgend Landschap benoemt dat voldoende deelnemers een zorgpunt blijft voor de continuïteit van het project.

Onvoldoende bewijslast vertaling zorg en groene projecten in besparing zorgkosten

Respondenten noemen dat er meer kennis nodig is over wat groen kan betekenen voor gezondheid en welbevinden en zouden graag meer onderzoek zien. Alhoewel financiële opbrengsten niet het hoofdmotief is voor de initiatiefnemers is het volgens hun wel van belang om hier onderzoek naar te kijken, zeker gezien de vergrijzende bevolking en continue stijgende zorgkosten. *"Het is verstandig om hier als maatschappij naar te kijken. Als je meer van dit soort dingen [projecten] hebt, kan het besparen in daar waar we met z'n allen kopzorgen over hebben: hoe betalen we de zorg op termijn?"* (respondent Zorgend Landschap).

---

²⁵ Het BIG-register (Beroepen in de Individuele Gezondheidszorg) is een wettelijk, online en openbaar register. Alleen wie in het BIG-register staat, mag een beschermde beroepstitel voeren en mag de bij het beroep horende voorbehouden handelingen zelfstandig uitvoeren.

Het betrekken van de buurt en maatschappelijke organisaties

Het betrekken van lokale partners is een belangrijke succesfactor (zie boven), maar het betrekken van de buurt blijkt voor sommige projecten, zoals ZGR Angeli Custodes, meer te vragen dan verwacht. Uit interviews met buurtbewoners blijkt dat wat oudere buurtbewoners regelmatig op het terrein komen om te wandelen of als vrijwilliger. De behoeftepeiling naar tuinactiviteiten leverde weinig respons op. Ook is men zoekende naar een duurzame structuur om samen te werken met maatschappelijke organisaties. *“Het vraagt veel tijd om organisaties langdurig te betrekken, maar dat is wel het streven. Het blijft veel vragen van ons uit, wij zijn de kern”* (respondent ZGR Angeli Custodes). Mogelijkheden om de lokale buurt te betrekken zijn afhankelijk van de locatie van een project (zo vindt Zorgend Landschap bijvoorbeeld niet in de buurt van wijken plaats).

6.2.7 Het Zorgnetwerk en leren

De respondenten vinden het netwerk inspirerend en behulpzaam. Men leert van het uitwisselen van ideeën en ervaringen van anderen in het Zorgnetwerk. Ook helpt het de initiatiefnemers met de communicatie van hun project. Respondenten vinden het een prettige omgeving en waarderen de hoge participatiegraad en betrokkenheid van deelnemers. Het netwerk motiveert en biedt de deelnemers morele steun in het realiseren van hun ambitie. *“Door erover te praten helpt het dat je de moed erin houdt en ontdekt dat je meer geduld moet hebben”* (respondent ZGR Angeli Custodes). *“Wat ik daar vooral heb opgedaan is inspiratie, ideeën- dat houdt het vuurtje brandend”* (respondent Vogellanden). Ook wordt de variatie aan deelnemers gewaardeerd, omdat het deelnemers in staat stelt partijen te leren kennen waar zij normaliter niet mee samenwerken. De groei van het netwerk - door de toename in zorg en groenprojecten - ervaren zij als positief, maar noemen ook dat het niet moet veralgemeniseren. *“De groep wordt groter door startende initiatieven als iedereen zijn verhaal doet, dan is er ter weinig tijd om de diepte in te gaan”* (respondent Vogellanden). De groep moet dus niet al te groot moet worden omdat dat ten koste kan gaan van de relevantie, interactie en participatie. *“Je moet wel oppassen dat groep te groot wordt want als het te groot wordt is het meer consumeren dan leren. Daar moet je voor oppassen. Want als je consumeren hebt bereikt kunnen mensen weer afhaken. Je moet elkaar om de tafel nog kunnen horen - dat is de ideale groepsomvang”* (respondent Groene speurroute). Hoewel het netwerk deelnemers inspireert en motiveert, maken sommigen zich ook zorgen over het rendement. *“Tegelijkertijd denk ik wat een tijd gaat hierin zitten van iedereen en wat levert het op”* (respondent ZGR Angeli Custodes). Sommigen vinden dat het niveau te algemeen is en noemen dat het leren beperkt is. Leren zou volgens hen meer expliciet vorm krijgen door onderwerpen en uitdagingen rondom de realisatie van projecten thematisch te behandelen en deelnemers te vragen zich hierop voor te bereiden. Voorbeelden van onderwerpen zijn het vinden van fondsen, inzet social media en de werving en continuïteit van vrijwilligers. Door het thematisch behandelen van onderwerpen en ruimte te bieden voor intervisie kunnen deelnemers de stof direct toepassen binnen hun eigen project. Een respondent doet ook de suggestie om projecten te ondersteunen met een scholingsaanbod zoals bij het Oranjefonds ook gebeurt, bv. begeleiding door coach. Gezien bovenstaande zou het waardevol zijn om na te denken over hoe de potentie van het netwerk volledig kan worden benut. Meer informatie over leren binnen en door het zorgnetwerk kan worden gevonden in de casus Leervermogen van de provincies.

6.2.8 Conclusies

In de conclusies toetsen we de verwachtingen die zijn opgesteld voor de casus Overijssel. Op basis van de bovenbeschreven resultaten en ervaringen reflecteren we op in hoeverre worden verwachtingen worden behaald.

- *Projecten voor Zorg en Groen bevorderen welbevinden en gezondheid van cliënten, patiënten en/of deelnemers en hebben meerwaarde voor de gezondheidszorg door de preventieve werking van natuur, het versnellen van het genezingsproces en het vertragen van ziekteprocessen.*

De projecten voor Zorg en Groen dragen volgens betrokkenen bij aan het welbevinden en de gezondheid van cliënten, patiënten en/of deelnemers. De causale relatie tussen groen en gezondheid is in de projecten echter lastig aan te tonen. Uit de verhalen en ervaringen van betrokkenen komt een positief beeld naar voren over de werking van groen op het welbevinden en gezondheid, maar de effecten op

---

bijv. medicijngebruik, slaapklasten, beroep op zorgmedewerkers worden niet gemeten. Er is behoefte aan meer wetenschappelijke onderzoek en bewijslast om het management van zorginstellingen te kunnen overtuigen van het nut en te bevorderen dat groene projecten een structureel karakter krijgen in de gezondheidszorg.

- *Projecten voor Zorg en Groen vergroten de betrokkenheid van de buurt/maatschappij bij zorginstellingen.*

Het betrekken van de buurt/lokale partijen en het openbaar toegankelijk maken van het groen zijn voorwaarden voor de financiering van de projecten op het gebied van Zorg en Groen. Er wordt verwacht dat hierdoor verbindingen worden gelegd tussen de bewoners/cliënten/deelnemers ook door contacten met buurtbewoners, maar ook met de maatschappij door samenwerking met lokale, maatschappelijke partijen. De meeste projecten dragen bij aan betrokkenheid van de buurt. Deze mate van buurtbetrokkenheid verschilt echter per project, en is ook afhankelijk van de nabijheid van het project bij een buurt. Het vraagt in ieder geval voortdurend actieve inzet van om burens daadwerkelijk te betrekken, en het is voor sommige projecten een uitdaging om hier capaciteit voor vrij te maken. Communicatie is daarbij van groot belang, zodat de buurt weet heeft van het project en de mogelijkheid om bij te dragen. Bij het opzetten van een project is het van belang om al in een vroeg stadium verbinding te zoeken, zowel voor draagvlak, het verkrijgen van vrijwilligers en deelnemers. Er wordt door de meeste projecten dan ook actief naar verbinding gezocht met sociale, groene en educatieve partners uit de naaste omgeving om elkaar te versterken. Dit wordt gezien als een belangrijke succesfactor door initiatiefnemers. Initiatiefnemers uit de zorg hebben behoefte aan de kennis van groene, lokale partners; visa versa hebben initiatiefnemers uit de natuursector de kennis nodig over de zorgsector en de zorg voor deelnemers om een project te doen slagen. Ook samenwerking met andere lokale partijen, zoals scholen, is van belang voor het verkrijgen van mankracht, kennis en/of geld en het genereren van bekendheid en betrokkenheid.

- *Projecten voor Zorg en Groen leiden tot groter draagvlak voor natuur en natuurbeleid bij betrokkenen en de buurt en verhoogt het gevoel van urgentie bij mensen om de natuur te beschermen.*

Betrokkenheid bij natuur van, en het creëren van toegankelijk groen voor, kwetsbare doelgroepen is een doel van de projecten. Het gaat om inclusiviteit van natuur: iedereen moet kunnen genieten van groen (bv. ZGR Angeli Custodis, Vogellanden), meedoen in het groen (bv. Zorgend Landschap), en bewust worden van de voordelen die het brengt (bv. Groene route). Uit de ervaringen van betrokkenen blijkt dat de betreffende doelgroepen dankzij het project groen kunnen beleven en dit waarderen. Het is in dit casuonderzoek niet gemeten of deze waardering ook invloed heeft op draagvlak voor natuurbeleid en bij betrokkenen het gevoel van urgentie voor bescherming van natuur verhoogt. De projecten hebben bijgedragen aan meer toegankelijk en beleefbaar groen in de buurt. Hierdoor kunnen ook anderen genieten van de natuur en dit kan het draagvlak voor natuur bevorderen. Betrokkenheid van de buurt is echter kleinschalig van aard en heeft niet de prioriteit van de projecten. Het is niet onderzocht of de projecten leiden tot een groter draagvlak voor natuur en natuurbeleid bij betrokkenen uit de buurt.

- *Het netwerk Natuur en Zorg stimuleert en ondersteunt betrokkenen op het gebied van vergroening van zorglocaties.*

Het netwerk is een morele steun voor initiatiefnemers van projecten. Door de informatie, inspiratie en motivatie die het netwerk biedt komen projecten beter van de grond en draagt het bij aan een betere kwaliteit van de uitvoering. Het netwerk is vooral gericht op het uitwisselen van ervaringen en opdoen van inspiratie. Het leren zou meer expliciet aandacht kunnen krijgen, o.a. door thematische kennisuitwisseling en/of scholing op het gebied van onderwerpen zoals projectleiderschap, fondsen, social media en vrijwilligers.

- *De financiële ondersteuning van de provincie heeft projecten op het gebied van Zorg en Groen mogelijk gemaakt.*

Initiatiefnemers noemen dat de financiële ondersteuning van de provincie Overijssel erg belangrijk is voor de initiatie en/of realisatie van het project. Gezien er nog onvoldoende bewijslast is voor de meerwaarde van groen voor de gezondheidszorg is het thema nog niet ingebed in de structuren van de

---

zorgsector en is er weinig financiële ruimte voor groen en zorg projecten. Initiatiefnemers uit de zorg kunnen niet het primaire zorggeld uitgeven aan dergelijke projecten en moeten dus zoeken naar andere vormen van financiering.

6.3 Zorginitiatieven in Noord-Brabant

6.3.1 Inleiding

De provincie Noord-Brabant is sinds enige jaren bezig met vermaatschappelijking van natuur. De provincie staat voor "natuur en landschap die bijdraagt aan het welzijn van de inwoners en de ontwikkeling van Brabant als aantrekkelijke kennis- en innovatieregio" (www.brabant.nl). De provincie nodigt andere partijen uit om actief bij te dragen aan natuur en landschap. Het provinciale natuurbeleid voor de periode 2012-2022 is weergegeven in de nota Brabant Uitnodigend Groen (BrUG). De nota Brabant: uitnodigend groen is bedoeld om richting te geven aan de manier van handelen van de provincie. Dit is "nadrukkelijk een richting en geen uitgestippelde route. De precieze route (...) wordt samen met partners vormgegeven" (Provincie Noord-Brabant, 2012, p. 5). Eén van de thema's in het BrUG is 'Natuur verankerd in de samenleving': met deze pijler beoogt de provincie om investeringen vanuit de samenleving (burgers, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven) tot stand te brengen. De provincie werkt hier op verschillende manieren aan. De provincie zoekt samenwerking met "vrijwilligers, burgerinitiatieven, gemeenten en sociaal ondernemers en beweegt mee met de energie en veerkracht van deze partijen als ze bijdragen aan het provinciale beleid. Van geval tot geval wordt bekeken hoe de provincie het beste kan ondersteunen. Soms kan dat een startsubsidie zijn, kennisuitwisseling, uitvoering van onderzoek of de opbouw en ondersteuning van structurele samenwerkingsverbanden (www.brabant.nl).

Groen en gezondheid is één van de thema's waaraan wordt gewerkt. De provincie Noord-Brabant heeft geen specifiek programma voor Zorg en natuur. Op het moment dat de provincie de regeling Natuur en samenleving²⁶ openstelde werden er wel gezondheids-projecten ingediend, die de provincie heeft ondersteund (bijvoorbeeld burgerinitiatieven in de gemeente Cuijk en Deurne, waar respectievelijk een beweegtuintuin en moestuintuin werden aangelegd in samenwerking met wijkbewoners). Ondanks dat er geen speciaal programma is voor groen en gezondheid, gebeurt er wel veel in het bredere programma Natuur en Samenleving (Provincie Noord-Brabant, 2014). dat een relatie heeft met groen en gezondheid, en zijn er allerlei initiatieven en samenwerkingsverbanden waarbij de provincie een rol speelt. Op het gebied van Natuur en gezondheid ondersteunt de provincie bijvoorbeeld een netwerk en specifieke projecten. De provincie opereert in verschillende samenwerkingsverbanden, bijvoorbeeld met de GGD, IVN en gemeenten. Er zijn grote stappen gezet bij het thema groene schoolpleinen in samenwerking met het prins Bernard Cultuurfonds. Daarnaast zijn er initiatieven van (zorg)instellingen en organisaties in Noord-Brabant, waarbij de relatie tussen groen en welzijn een rol speelt. Een voorbeeld daarvan zijn groen en (beweeg)tuinen bij zorginstellingen in Noord-Brabant, bij verschillende locaties van de ouderenzorg organisatie BrabantZorg.

Naast een bredere verkenning van kansen en belemmeringen betreffende provinciaal beleid rondom het thema Zorg en Natuur in een verkennend gesprek met medewerkers van de provincie en het IVN, zijn interviews gehouden bij BrabantZorg en bij twee zorglocaties: verzorghuis 'De Nieuwe Hoeven' in Schaijk, en Dagopvang 'Ons Stekkie' in Herpen, beide van de Zorg en Welzijn organisatie Brabant Zorg.

De Nieuwe Hoeven, in Schaik

De Nieuwe Hoeven is een verpleeghuis met een woonfunctie voor mensen met geheugenproblemen, dat zich bevindt in een bosrijke omgeving (Natuurnetwerk) op een groot eigen terrein van 11 ha. De Nieuwe Hoeven wilde meer bieden dan alleen verpleeghuiszorg. Het streven is om de leefbaarheid en beleving van de bewoners van het zorgcentrum te verhogen, waarbij het betrekken van de natuur een

---

²⁶ De subsidieregeling Natuur en samenleving is opgevolgd door de regeling Ondernemen met natuur (2017-2019).

---

voorwaarde is. Enkele jaren geleden is gestart met het integreren van groen in de zorg. Hiervoor is vanaf 2019 het terrein heringericht, met behulp van subsidie van de provincie uit het programma Landschappen van Allure: met o.a. plukroutes, moestuinen en fruittuinen, met als doel dat de bewoners van de Nieuwe Hoeven buiten veel activiteiten hebben, die hun zelfredzaamheid vergroot. Daarnaast is in samenwerking met BrabantZorg het initiatief 'Carrousel Groen' ontstaan. De Carrousel groen is een innovatieve dagbehandeling binnen De Nieuwe Hoeven, die kansen biedt aan mensen die vaak jaren lang langs de zijlijn stonden. Buiten werken is de 'groene draad' van Carrousel Groen, o.a. een groentetuin, pluktuin, eieren rapen en bewegen in het groen, maar ook bijv. een catering en houtwerkplaats waarvan de producten verkocht worden zodat de groene carrousel ook een verdienmodel vormt voor de Nieuwe Hoeven. De 'assistent medewerkers' van Carrousel Groen werken binnen het bedrijf, maar helpen ook mee in het verpleeghuis.

Dagopvang Ons Stekkie in Herpen

Ons Stekkie is een dagopvang voor mensen met beginnende dementie, in Herpen, in een groene omgeving in het landelijk gebied. Buiten bewegen staat centraal bij Ons Stekkie. Dagelijks wordt er met de mensen gewandeld. Er zijn drie wandelingen: de terreinwandeling, de midden-wandeling en de grote wandeling in de wijdere omgeving. Ons Stekkie huurt het terrein waar ze zich bevinden van een naastgelegen zorgboer. Hierop is een wandelpad aangelegd, waarover de korte wandeling voert. Het streven bij Ons Stekkie is om mensen uit te nodigen om in beweging te komen en het buiten zijn te benutten voor het welzijn van mensen. Een paar jaar geleden is besloten om ook een beweegtuinte te realiseren op het terrein. Twee medewerkers hebben hiervoor het initiatief genomen en een voorstel uitgewerkt. De Beweegtuinte is mede gefinancierd met een subsidie van de gemeente Oss, uit het programma Oss Innoveert, waar iedereen plannen kon indienen die bijdragen aan een betere situatie van kwetsbare inwoners van de gemeente Oss. Het overige bedrag is bijeengebracht met donaties. De organisatie Brabant Zorg heeft niet gefinancierd, maar wel gefaciliteerd, door twee medewerkers vrij te maken van de werkvloer zodat ze aan het plan voor de beweegtuinte konden werken. Mede door de subsidie van de gemeente Oss werd toegankelijkheid een belangrijke voorwaarde. Zowel de beweegtuinte als de groente- en pluktuin op het terrein zijn opengesteld voor iedereen en er is veel aandacht aan besteed om dit bekend te maken in de omgeving (o.a. door het aanschrijven van de omgeving en het uitnodigen van een bekende Nederlander voor de opening van de beweegtuinte). De tuin is geopend in de het voorjaar van 2017. De beweegtuinte speelt een rol in het dagelijks leven van de dagopvang: mensen kunnen hier zelfstandig van gebruik maken en medewerkers gaan ook groepsgewijs met de bewoners naar buiten om in de tuin te bewegen.

6.3.2 Doelen van betrokkenen m.b.t. groen en gezondheid

Beschrijving van doelen van de respondenten

Tijdens de interviews en in de beleidsdocumenten worden verschillende doelen genoemd voor groen en gezondheid. Algemene doelen die zijn genoemd en/of beschreven in het beleid van de provincie zijn:

Algemene doelen:

- Natuur moet weer automatisch een bron worden van gezondheid voor mensen (respondent)
- Het doel van het programma Natuur en samenleving is enerzijds actieve betrokkenheid van mensen bij natuur en anderzijds de meerwaarde van natuur voor mensen: natuur en gezondheid (respondent)
- Partijen en intermediaire organisaties uitdagen tot samenwerking en medeverantwoordelijkheid voor initiatieven op het raakvlak van natuur, welzijn, gezondheid, duurzame voedselproductie, economie en cultuur (provincie Noord-Brabant, 2012)
- Een doel is dat zorg- en gezondheidsinstellingen de belangen voor natuur onderschrijven (Provincie Noord-Brabant, 2014)
- Een doel is dat ook de zorgsector geïnteresseerd en betrokken raakt bij natuur (wederkerigheid) (respondent)
- Een doel is dat maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven zich meer bewust worden van de baten die natuur voor hun 'core-business' kan opleveren, waardoor zij actief in natuur en biodiversiteit gaan investeren [o.a. welzijnsdiensten, zoals gezondheid] (Provincie Noord-Brabant, 2012)

Ook zijn er tijdens de interviews doelen genoemd m.b.t. natuur bij zorginstellingen:

- Het benutten van de waarde van natuur voor de gezondheid en het verhogen van beleving en welbevinden binnen de verpleegzorg, wat kan leiden tot minder depressiviteit, minder medicijngebruik, betere eetlust, beter slapen (respondent, de Nieuwe hoeven)
- De zelfstandigheid van bewoners op peil houden, door gebruik van de buitenruimte en het betrekken van familie (respondent, de Nieuwe hoeven)
- Ook ecologisch verantwoord bezig zijn: een leefomgeving die ecologisch duurzaam en economisch stabiel is (respondent, de Nieuwe hoeven)
- Bewoners moeten zelf de regie houden over hun leven, samen met familie, iedereen is welkom, zodat iedereen kan genieten van de natuur (respondent, de Nieuwe hoeven)
- Inkomsten van groen komen ten goede aan de bewoners (respondent, de Nieuwe hoeven)
- Mensen uitnodigen om in beweging te komen, om uit de stoel te komen, inactiviteit tegen gaan (respondent, Ons Stekkie)
- Elkaar ontmoeten in de beweegtuin, ontmoetingen met mensen die niet zoveel van dementie afweten, bijvoorbeeld mensen uit het dorp (respondent, Ons Stekkie)
- Bewegen in de natuur leidt tot meer geluk. De mensen zullen niet beter worden, maar je zit lekkerder in je vel (respondent, Ons Stekkie)

Reflectie op type doelen, of doelen overeenkomen tussen actoren

De respondenten benoemen vooral sociale doelen: het gaat om de waarde van natuur voor het welzijn en de gezondheid van mensen. Bij de zorginstelling Nieuwe Hoeven en Ons Stekkie gaat dat om het welzijn en de zelfredzaamheid van de bewoners en de beleving van hun familie. Desgevraagd benoemen de respondenten van Brabant Zorg/ zorginstelling Nieuwe Hoeven ook ecologische en economische doelen. Het terrein van de Nieuwe Hoeven is onderdeel van het Natuurnetwerk; hier zat bij de herontwikkeling van het terrein een Dassenburcht. Hier is rekening mee gehouden bij het ontwerp, er is een dassenvriendelijke fruittuin aangelegd. Verder is een doel dat de natuur functioneel is: dat de natuur benut kan worden en een functie heeft, door het oogsten van producten. Voor de provincie is daarnaast een doel om het bewustzijn van het belang van natuur voor gezondheid in de samenleving te vergroten, zodat andere partijen uit de samenleving actief worden, doordat ze zich ervan bewust zijn dat ze hier voordeel van hebben.

6.3.3 Aansturing en maatregelen voor groen en gezondheid

Ondanks dat de provincie Noord- Brabant geen specifieke strategie heeft voor natuur en gezondheid, zijn er wel allerlei initiatieven die een relatie hebben met natuur en gezondheid, waarbij de provincie een rol speelt. Deze activiteiten vinden plaats zowel binnen als buiten het programma Natuur en Samenleving. In de interviews en beleidsdocumenten zijn we de volgende activiteiten tegen gekomen (dit overzicht is niet compleet):

- Samenwerking met gemeenten. Gemeenten hebben preventiebeleid als onderdeel van hun gezondheidsbeleid. Dit is vooralsnog gericht op het ontmoedigen van roken en alcohol, maar er ligt volgens de respondenten een kans om dit te verbreden naar (bewegen in de) natuur en gezondheid. Gemeenten en provincie zijn partners in de Brabantse Health Deal: vijftien organisaties, waaronder de provincie en de Noord-Brabantse gemeenten, hebben in 2016 afspraken gemaakt om gezondheid en welzijn als uitgangspunt te hanteren voor een goede en duurzame kwaliteit van leven in Noord-Brabant. Gezondheid krijgt daarmee een plek bij het maken en uitvoeren van ruimtelijk-economische plannen (www.loketgezondleven.nl). Gemeenten hebben nog geen structureel beleid voor groen en gezondheid. Wel neemt bijvoorbeeld de gemeente Tilburg gezondheid en natuur op in haar coalitieakkoord.
- Samenwerking met de GGD. Dit is een al langere samenwerking op projectbasis. Een gezonde leefomgeving is een speerpunt van de GGD, met het oog op gezondheid en preventie van ziekten. De Brabantse GGD's hebben onlangs een omgevingsscan ontwikkeld, die gemeenten en provincie kan helpen om gezondheid van inwoners mee te nemen in besluitvorming over de leefomgeving. De provincie omarmt dit initiatief.
- Samenwerking met organisaties zoals IVN. Voor het IVN is natuur en gezondheid een speerpunt. IVN onderneemt veel verschillende projecten op dit gebied, zoals 'Groen, grijs en gelukkig' (i.s.m. de Postcodeloterij werken aan de vergroening van de omgeving van zorginstellingen en natuurbeleving voor ouderen). IVN geeft trainingen over natuurbeleving voor begeleiders van

---

mensen met dementie. De samenwerking met de provincie op dit thema gaat al langer terug. In 2011 ging IVN aan de slag met het concept Biowalking: wandelen in de natuur voor mensen met suikerziekte, wat door de provincie (financieel) werd ondersteund.

- Samenwerking met andere partijen. De provincie werkt samen met terrein behorende organisaties, TBO's, waterschappen, ZZP-ers, groene bureaus, EMS film productie, zorginstellingen, zorgopleidingen, het Rijk, Rijkswaterstaat en stichtingen.
- De provincie ondersteunt het netwerk Natuur en Samenleving. Mensen uit het netwerk benaderen elkaar of de provincie, met vragen waaraan de provincie vanuit N&S aan werkt. De provincie stimuleert het netwerk actief door middel van de nieuwsbrief N&S waarin relevante bijeenkomsten, projecten en subsidiemogelijkheden van de provincie en anderen gedeeld worden. De nieuwsbrief heeft 800 abonnees van gemeenten, ZZP TBO's en belangenorganisaties. Er is vanuit dit netwerk een bijeenkomst geweest over groen en gezondheid.
- De provincie ondersteunt specifieke projecten, zoals het project toegankelijke natuur. Dit is een samenwerking om meer natuur toegankelijk te maken voor mensen met een beperking. De provincie stimuleert, verbindt en activeert de betrokken partijen, zoals terreinbeheerders, organisaties, en ondernemers.
- Subsidies. De provincie biedt (start)subsidies aan andere partijen, zoals aan burgerinitiatieven die zich bezig houden met zorg/welzijn en een subsidieregeling voor vergroening van schoolpleinen (in samenwerking met het prins Bernard Cultuurfonds). Ook een voorbeeld is de subsidie Landschappen van Allure, die de Nieuwe Hoeven in staat stelde hun terrein in te richten.
  - Via de subsidieregeling Gemeente impuls voor groen burgerinitiatief (onderdeel van de subsidieregeling Natuur en samenleving, looptijd in de periode 2014-2016) werden meerdere burgerinitiatieven ondersteund, die zich bezig houden met zorg. Veel burgerinitiatieven houden zich bezig met de relatie tussen groen en welzijn. Gemeenten kunnen hierin begeleiden en de provincie heeft dit (financieel) ondersteund.
  - Groene schoolpleinen. In samenwerking met provincie, waterschappen, het ministerie van LNV, het Prins Bernard Cultuurfonds en andere partners is er geld bij elkaar gebracht om subsidie te kunnen geven aan scholen die hun schoolplein willen vergroenen. Het prins Bernardfonds doet de uitgifte van de subsidie (die valt onder het Buurtfonds).

Maatregelen de Nieuwe Hoeven

- Herinrichting van het terrein: aanleg van extra groen, rekening houdend met beschermde soorten, aanleg van een plukroute met fruit en notenbomen, teeltvelden, het inzaaien bloemenmengsels en het houden van kippen en varkens op een ecologisch duurzame en economisch stabiele manier.
- Implementatie van de 'groene carrousel': een innovatieve dagopvang voor mensen met afstand tot de arbeidsmarkt, inzet van bakkerij, naaiatelier, houtwerkplaats voor tuinmeubels, het bereiden en verwerken van zelf geoogste producten in de keuken voor eigen gebruik, of voor de verkoop.
- Hulp van bewoners bij activiteiten (eieren rapen, oogsten) op het terrein van de Nieuwe Hoeven en dit verder uitbouwen
- Project 'anders denken': gebruik de natuur bij Fysiotherapie en bewegen; stoeptegels die niet recht liggen, boomstronk om overheen te klimmen/lopen, echte fietsen in de natuur i.p.v. hometrainer binnen.

Maatregelen Ons Stekkie, Herpen

- Wandelen en bewegen integreren in het dagelijks leven, via dagelijkse wandelingen op en buiten het eigen terrein; aanleg van een wandelpad op het eigen terrein
- Realiseren van een openbaar toegankelijke moestuin en pluktuin; integreren van dagelijkse activiteiten met het buiten leven
- Realiseren van een beweegtuint: van het ontwikkelen van een voorstel t/m de aanleg van de beweegtuint en deze benutten in het dagelijks leven.

Andere tuinen bij de organisatie BrabantZorg

BrabantZorg heeft 35 zorglocaties. Op verschillende locaties is een tuin aanwezig. Bijvoorbeeld: Bij Sint-Jan (Uden) is een binnentuin en beweegtuint. Bij de Leyenstein (Kerkdriel) is een gezamenlijke moestuint voor bewoners. Bij Muzerijk (Uden) is een beweegtuint en een dakterras. Bij de Lindeboom

---

en Zonnelied (Ammerzoden) zijn ontmoetingstuinen gerealiseerd. Bij De Welle (Oss) is een beweeg- en belevingstuin. Andere beweegtuinen zijn bij de locaties Watersteeg (Veghel), Catharinahof (Grave) en Simeonshof (Erp). BrabantZorg stimuleert zorglocaties om buitenruimten te realiseren door mensen vrij te maken van de werkvloer om het project te realiseren, zoals bij Ons Stekkie in Herpen. BrabantZorg financiert niet.

6.3.4 Verwachtingen

Op basis van de interviews komen we tot de volgende gezamenlijke verwachtingen van de betrokkenen over wat er bereikt kan worden met projecten omtrent groen en gezondheid, en over hoe het thema Groen en gezondheid verder gebracht kan worden.

1. *Natuur draagt bij aan welzijn en gezondheid van mensen*

Dit is een samenvatting van de genoemde sociale doelen. Zowel de provincie, in de beleidsnota Brabant uitnodigend groen, als alle respondenten gaan uit van deze verwachting, en halen hierbij onderzoek aan. Groen reduceert stress, het bevordert sociale contacten, en zuivert de lucht (provincie Noord-Brabant, 2019). Verschillende respondenten halen een recent Engels onderzoek aan²⁷: als je 2 uur in de natuur bent, passief of actief, dan doet het al iets met je welbevinden, gelukkiger zijn. Deze verwachting is de drijfveer van de respondenten om bezig te zijn met natuur en zorg.

Bij de Nieuwe Hoeven zijn de baten van natuur voor bewoners een belangrijke overweging achter het gebruik van het groen: positieve beleving, mensen in hun kracht laten en zelfredzaamheid. Het steeds uitgaan van wat mensen nog wel kunnen (in plaats van wat ze niet kunnen), en dagelijkse activiteiten buiten te integreren in het leven, zal naar verwachting leiden tot meer gezondheid. Ook bij Ons Stekkie is deze verwachting een drijfveer. De nadruk ligt op welzijn. Bij Ons Stekkie wordt gezegd: "We (...) denken dat bewegen en buiten zijn bijdraagt aan het geestelijk welzijn. Beter maken kunnen we ze niet".

2. *Bewustwording van de baten van natuur kan partijen activeren om te investeren in maatregelen voor groen en gezondheid*

De respondenten benoemen deze verwachting. De respondenten zien de meeste kansen bij partnerschappen met partijen die er (financieel) beter van worden als het groen dat ze aanleggen gebruikt kan worden. De respondenten menen daarom dat er een kans zit bij zorg en natuur voor mensen in verzorgingshuizen, omdat de instellingen er baat bij hebben dat cliënten positiever, meer ontspannen en rustiger zijn. Maar ook andere partijen zouden voordeel kunnen hebben, wanneer kosten bespaard kunnen worden doordat mensen gezonder zijn, bijvoorbeeld ziekenhuizen of gemeenten (met preventiebeleid) of hoveniers (denk aan hulp van bewoners bij het onderhouden van de tuin samen met de hovenier, maar ook extra hulp van dag-behandelaars bij projecten van de plaatselijke hovenier.)

3. *Een omslag in de manier van werken binnen de zorg is nodig om natuur in de zorg te integreren*

Deze verwachting wordt door alle respondenten genoemd. In de zorg is een omslag nodig van 'moeten' naar welzijn. In de zorg is het gangbaar om volgens protocollen te werken. Het gebruik van groen of natuur vraagt van personeel in de zorg om dit te integreren in hun dagelijkse werk en daar flexibel mee om te gaan. Bijvoorbeeld een fysiotherapeut die gewend is om binnen te werken en die nu ook naar buiten kan met de cliënt.

4. *Ondersteuning van de provincie draagt bij aan initiatieven van andere partijen voor groen en gezondheid.*

De verwachting is dat de provincie vanuit het natuurbeleid een waardevolle rol kan vervullen, ook al ligt beleid voor de gezondheidszorg meer bij het rijk en gemeenten. De provincie Noord-Brabant werkt deze verwachting uit in de beleidsnota Brabant Uitnodigend groen. De provincie ondersteunt op

---

²⁷ White, M.P., Alcock, I., Grellier, J. et al. Spending at least 120 minutes a week in nature is associated with good health and wellbeing. *Sci Rep* **9**, 7730 (2019) doi:10.1038/s41598-019-44097-3

---

verschillende manieren, per situatie wordt bekeken wat de beste manier is: met subsidie, samenwerking, of kennis.

6.3.5 Ervaringen

In deze paragraaf bespreken we de resultaten en ervaringen tot nu toe rondom de verwachtingen zoals genoemd in de vorige paragraaf.

1. *Natuur draagt bij aan welzijn en gezondheid van mensen*

Er zijn in de interviews veel voorbeelden genoemd waar natuur heeft geleid tot positieve effecten op de gezondheid en het welzijn van mensen. Een voorbeeld is het project biowalking van IVN. In 2010/2011 is IVN, met ondersteuning van de provincie, n.a.v. het onderzoek 'Vitamine groen' begonnen met het concept van Biowalking: wandelen in de natuur voor mensen die chronisch ziek zijn. Wandelen heeft tot positieve effecten geleid bij mensen met suikerziekte. Partijen uit de zorg, zoals internisten en huisartsen, zijn aangehaakt, omdat het positieve effect zichtbaar was. "Ze zagen dat de medicatie bij mensen teruggingen van spuiten naar pillen naar dieet".

Ook bij de zorginstellingen De Nieuwe Hoeven en Ons Stekkie zijn voorbeelden genoemd van de positieve werking van de tuinen en buiten zijn, op de beleving, de gezondheid (bijvoorbeeld minder medicijngebruik) het welzijn en de zelfredzaamheid van bewoners en vaste bezoekers van de dagopvang. Er is (nog) geen systematische monitoring van de effecten op de gezondheid bij beide instellingen. Meten is lastig: "Je kan het meten voor zover, dat je ziet dat mensen genieten van de beweegtuin". En: "Meten kan pas als we de vaste dag patronen echt gaan implementeren." De medewerkers merken het effect in het dagelijks leven van de bewoners en hiervan zijn veel voorbeelden. De respondenten signaleren dat het buiten zijn en bezig zijn in de natuur positief werkt op de bewoners. Mensen worden er blij van, ze genieten ervan, er vindt gedragsverandering plaats, dat is waarneembaar, ze spreken dat ook uit. Twee voorbeelden:

"Een bewoner met Parkinson die al vier jaar vrijwel niets gezegd heeft of aansluiting gezocht heeft. Op een dag zag hij mij onhandig in de tuin schoffelen. Op dat moment zei hij: 'He durske gij doet hellemaal verkeerd!'. Hij had thuis altijd een moestuin gehad, sindsdien heeft hij iedere woensdag tot zijn dood mee geholpen in de tuin".

"Er is een meneer met coördinatieproblemen, hij grijpt overal naast, bijvoorbeeld naast de koffie, gaat naast de stoel zitten, loopt tegen een deur met glas. Maar hij zit heel graag in de beweegtuin als ik hem daar installeer, lekker te fietsen en blij rond te kijken, lekker in het zonnetje. Hij kan op zijn eigen tempo bezig zijn met de toestellen, bijv. de stangen vastpakken, opdrukken. In huis wordt hij steeds gecorrigeerd, buiten kan hij rustig zijn eigen gang gaan, je ziet hem opknappen als hij daar zit."

Ook bij de familie van de bewoners is er een positieve beleving: "De positieve beleving van bewoners en familie is enorm. Familie helpt graag bij activiteiten, er is verbinding en ze blijven lang aanwezig."

Ook het plaatsen van lekkere stoelen en zitjes in de tuin werkt mee aan de positieve beleving. "Thuis heb je ook je luie tuinstoel. Bij warm weer werden er zwembadjes in de tuin geplaatst waar zowel kleinkinderen als bewoners gezamenlijk van genoten. Samen pizza bestellen en eten in de tuin door familie en bewoners. Het kan allemaal."

De respondenten geven aan dat, om dit soort ervaringen te kunnen bieden, het belangrijk is dat de natuur of het groen, beleefbaar, functioneel en toegankelijk is.

Beleefbaarheid gaat om de aantrekkelijkheid van de natuur, bijvoorbeeld door de aanwezigheid van bloemen, en daarnaast om voorzieningen, zoals bankjes, paden of beweegtoestellen in de natuur. Zowel bij De Nieuwe Hoeven als bij Ons Stekkie zijn er op het terrein toestellen voor beweging en voorzieningen zoals bankjes en informatiebordjes.

Functionaliteit gaat om natuur en groen waaruit kan worden geoogst (groentetuin, pluktuinen, voedselbos, kippen). De natuur moet activiteiten bieden, dat helpt om de verbinding te leggen van natuur en actief zijn, wat de zelfstandigheid van bewoners vergroot.

Wat betreft de toegankelijkheid, het groen openstellen voor de omgeving kan leiden tot ontmoetingen van bewoners met bezoekers; wandelaars, fietsers en vrijwilligers van buiten. Met name wanneer er publiek geld zit in het realiseren van de tuin, is het belangrijk dat de tuin openbaar toegankelijk is. Bij

---

Ons Stekkie was dat een voorwaarde van de subsidie van Oss Innoveert. Zowel bij De Nieuwe Hoeven als Ons Stekkie zijn de terreinen opengesteld voor bezoekers van buiten. Bij de Nieuwe Hoeven is recentelijk het theehuis de Hooimijt geopend, waar koffie/thee gedronken kan worden, of waar activiteiten plaats kunnen vinden van zowel de zorginstelling zelf als van buitenstaanders. Het theehuis wordt mede gerund door mensen van de dagopvang. Naast Ons Stekkie zit een theetuin ('De Bloesem'), daar komen mensen met een verstandelijke en lichamelijke beperking. Van de theetuin komen mensen ook het terrein op. Bij Ons Stekkie wordt wel gezegd dat het gebruik van de beweegtuintuin (in tegenstelling tot het grotere terrein) nog lastig is, omdat het maatschappelijk nog niet zo gangbaar is om gebruik te maken van openbare beweegtuintuinen.

Zowel de Nieuwe Hoeven als Ons Stekkie leggen verbindingen met andere partijen. De Nieuwe Hoeven verwacht dat dat baten zal opleveren op de lange termijn, in de zin van een 'inclusieve samenleving', dat bewoners van een zorginstelling verbinding houden met de samenleving. Ook bij Ons Stekkie worden op een informele manier verbindingen gelegd met de omgeving, met als drijfveer dat mensen met dementie niet in een isolement komen, maar onderdeel blijven de samenleving.

De ecologische waarde van de natuur is ondergeschikt aan de beleefbaarheid en functionaliteit van het groen. Wel was de ecologische waarde van natuur bij de Nieuwe Hoeven van belang omdat het terrein zich bevindt in het Natuurnetwerk (destijds EHS). Er is een dasvriendelijke fruittuin aangelegd en er wordt bij de inrichting van de tuin ook rekening mee gehouden, men wil ecologisch waardevol bezig zijn, er zijn bijvoorbeeld wilde bloemenmengsel ingezaaid en bijenhotels geplaatst.

2. Bewustwording van de baten van natuur kan partijen activeren om te investeren in maatregelen voor groen en gezondheid

Bij deze verwachting gaat het om de vraag hoe maatregelen voor groen en gezondheid, zoals de realisatie of herinrichting van natuur, groen, of een tuin bij een zorginstelling, gefinancierd kunnen worden. Hoe krijg je andere partijen zover dat ze mee gaan financieren aan het realiseren van een tuin bij een zorginstelling? Zowel de Nieuwe Hoeven als Ons Stekkie zijn overtuigd van de waarde van natuur voor het welzijn van de bewoners. De Nieuwe Hoeven en Ons Stekkie hebben andere partijen gemobiliseerd om mee te financieren met het verhaal over de waarde van natuur en buiten bewegen.

Voor de herinrichting van het terrein van de Nieuwe Hoeven is subsidie beschikbaar gekomen uit provinciale subsidie, het programma Landschappen van Allure. De bakken van de groentetuin zijn gerealiseerd via NLDOET en zijn nu geadapteerd door bewoners en familie, die ze onderhouden. De realisatie van de beweegtuintuin bij Ons Stekkie is gesubsidieerd door de gemeente Oss, uit het programma Oss Innoveert. Dit leverde ongeveer de helft van het budget op. De rest van het bedrag is samengebracht via donaties van particulieren, organisaties en bedrijven. BrabantZorg heeft gefaciliteerd, door twee medewerkers vrij te maken van de werkvloer om het voorstel uit te werken, andere partijen te mobiliseren en de beweegtuintuin te realiseren.

Bij de Nieuwe Hoeven is 'waarde creatie' op de locatie een belangrijke manier om te zorgen dat de natuur baten oplevert. Het gaat dus verder dan bewoners alleen buiten te laten zijn; het gaat ook om een financieel model. Dit is de zogenaamde 'groene carroussel', die verbonden is aan de innovatieve dagopvang (de 'natuur sociëteit'). De producten afkomstig vanuit de tuin van de Nieuwe Hoeven worden door henzelf gebruikt (groente/fruit), verder verwerkt, of rechtstreeks verkocht. Op deze manier worden uitgaven gereduceerd en inkomsten gecreëerd uit de verkoop van: taarten, jam, tuinmeubels, lavendel zakjes, en kerstpakketten. Het groen levert iets op, en dat komt ten goede aan de bewoners. Een ander aspect van waarde creatie is, dat mensen met afstand tot de arbeidsmarkt (dagopvang) en vrijwilligers de tuin onderhouden samen met een hovenier. Eveneens kan het theehuis op het terrein verhuurd worden aan derden voor vergaderingen of uitjes. Er is een samenwerking met de Hoveniersopleiding Helicon om mensen op te leiden. *"We willen samen met Helicon een crossover entree opleiding groen starten. We zijn ook bezig met maatschappelijke projecten, een kinderboerij in Uden bijv., wij leveren de beheerders, een medewerker, en we plaatsen er mensen bij met een indicatie en vrijwilligers."* Vanuit de faciliteit van dagopvang ontvangt de Nieuwe Hoeven ook geld van de gemeente vanuit de WMO.

Groen kost niet alleen geld; het draagt ook bij aan zelfvoorzienend zijn door producten uit de tuin te verwerken in de keuken, waardoor minder ingekocht hoeft te worden. Zo is de Nieuwe Hoeven afgelopen zomer (2019) 3 maanden lang zelfvoorzienend geweest wat betreft groente. Ook de eieren dragen bij aan mate van zelfvoorziening van de Nieuwe Hoeven. Ook bij Ons Stekkie worden de producten uit de tuin in de keuken gebruikt voor de maaltijden.

Budget blijft een uitdaging. Met name bij Ons Stekkie wordt aangegeven dat het steeds een zoektocht is naar budget wanneer je iets wilt. Zo willen ze graag twee nieuwe (speel)toestellen aanschaffen op het terrein als onderdeel van de wandelroute waar de vaste bezoekers van de dagopvang, maar ook bezoekers van buiten o.a. geheugenspellen op kunnen doen. Maar er moet eerst budget bij elkaar gebracht worden voor dat gerealiseerd kan worden.

Meer bewijs/bekendheid met de baten van natuur en bewegen is nodig. De respondenten verwachten allemaal dat dit zal helpen om structureel meer budget los te krijgen voor groen in de zorg. *"Dat er van dit soort projecten meetbare resultaten komen, dat wetenschappelijk aan getoond kan worden dat mensen hier echt positiever zijn, beter in hun vel zitten dan in een traditioneel verpleeghuis, dan gaat het denk ik meer spin-off krijgen."* Ook moet het verhaal van 'bewegen kan ook buiten' nog meer ingeburgerd raken in de samenleving.

Een kanttekening vanuit sommige respondenten is dat het lang duurt voordat de baten van natuur op het vlak van gezondheid zichtbaar worden. Het project Biowalking/diabetes patiënten van IVN loopt al 10 jaar. Uiteindelijk blijkt dat patiënten minder medicijnen nodig hebben en dus goedkoper zijn voor zorgverzekeraar. Dit wordt nu wel door zorgverzekeraars gezien, maar daar moet je eerst een (lange) periode in investeren.

3. *Een omslag in de manier van werken binnen de zorg is nodig om natuur in de zorg te integreren.*

Door een aantal respondenten wordt aangegeven dat de grote uitdaging is om de zorgsector mee te krijgen. Ze signaleren dat een omslag nodig is van zorg naar welzijn in de zorg. Zorg gaat over ziekte, en niet over welzijn. Bijvoorbeeld: samenwerking met zorgverzekeraars komt nog niet tot stand. De respondenten geven aan dat zorgverzekeraars bewegen in de natuur niet als preventie willen meenemen, omdat ze niet medisch willen maken wat normaal zou moeten zijn (bewegen en buiten zijn). Ook binnen de gemeenten valt natuur en groen nog niet onder het gezondheids-preventiebeleid. Een knelpunt dat sommige respondenten signaleren is dat er nog geen netwerk is tussen de natuurpartijen en (grote) partijen uit de zorg, zoals zorgverzekeraars.

Ook bij zorginstellingen is een omslag nodig, van moeten naar welzijn. Routines moeten veranderen, veel zit vast in protocollen. Het is vastgelegd hoeveel tijd personeel besteedt aan bepaalde handelingen. Naar buiten gaan vraagt een andere logica, flexibeler omgaan met tijd. In de interviews wordt aangegeven dat er in de ouderenzorg wel belangstelling is voor groen en gezondheid, maar het vraagt een omslag van het personeel om, wanneer een tuin er eenmaal is bij de instelling, die te integreren in het dagelijkse werk. Het personeel moet erin geloven; de juiste mensen met de juiste expertise zijn nodig. Bij de Nieuwe Hoeven is de ervaring dat het soms lastig is om het personeel, dat gewend is op een bepaalde manier te werken, mee te krijgen. Bij het aannemen van nieuw personeel wordt erop gelet dat het mensen zijn die affiniteit hebben met het concept van 'buiten leven'. Er is een bewegingscoach in plaats van een fysiotherapeut. Illustratie: *"Je moet op alle manieren zoveel mogelijk kantelen van een medisch model naar zoveel mogelijk voluit leven ook met dementie, dat mensen in hun vaardigheden blijven. Nu is het fysiek klaar, nu gaan we die kanteling proberen door te zetten. Een traditionele organisatie is lastiger bewegen, meegaan met een nieuw concept. Iets loslaten is moeilijk. Er is een groep die er al lang werkt, die erg gericht is op de feitelijke zorg. Dag-patronen moeten leidend worden, bijv. de 85 plus mensen met eenvoudige patronen, je bedenkt wat ik ga ik vandaag doen, wat ga ik eten? Dat zou je hier ook zo willen opbouwen, dan ga je de tuin in. Wat je daarvoor nodig hebt zijn aanpassingen. Medewerkers zijn nodig die in dit concept geloven.* Bij Ons Stekkie wordt het meekrijgen van het personeel niet als lastig ervaren. Wel is hier een aandachtspunt dat bijvoorbeeld het hebben en benutten van een moestuin vraagt om mensen en vrijwilligers die hier iets vanaf weten en hierin willen helpen.

Bij de Nieuwe Hoeven wordt ook gesignaleerd dat het gebouw van belang is. *“We hebben er ook een ander gebouw voor nodig, het traditionele gebouw helpt niet heel erg mee”*. De respondent geeft een voorbeeld van een zorginstelling in Putten, waar het gebouw meer is ingericht als vakantiehuisjes, wat het buitenleven laagdrempeliger maakt.

Een andere manier van werken begint bij de opleiding van zorgpersoneel. De ervaring van sommige respondenten is dat de jeugd van nu niet altijd zoveel heeft met naar buiten gaan en natuur. Komend jaar start bij de Nieuwe Hoeven de zorgopleiding gedeeltelijk op het terrein van de Nieuwe Hoeven, zodat natuur al vanaf het begin van de opleiding ingebed wordt in de zorg. Wanneer de medewerkers van de toekomst al van het begin bekend zijn met dit verhaal, zullen ze het laten zelf makkelijker toepassen.

Een ander aspect zijn de budgetten in de zorg. Verpleeghuisbudgetten van de rijksoverheid, zijn allemaal gealloceerd, voor salaris, onderhoud van de gebouwen, schoonmaak, voeding, medicijnen en hulpmiddelen. Financiering komt in onze voorbeelden dan ook uit andere hoek: uit sociaal beleid, de WMO en natuurbeleid (van de provincie). Een illustratie: *“Vanuit bestaande verpleeghuisbudgetten is het lastig, de gelden gaan allemaal naar medisch en zorgpersoneel. We krijgen eigenlijk geen subsidie, maar wel onderaannemerschap, een dagtarief als iemand geplaatst wordt. En vanuit de gemeenten krijgen we indicatiegelden vanuit WMO en participatiewet, dat zijn voor een deel onze inkomsten in de carrousel groen.”*

4. *Ondersteuning van de provincie leidt tot investeringen van andere partijen voor groen en gezondheid.*

De rol van de provincie Noord-Brabant is breed. Ondersteunen kan op allerlei manieren en dit gebeurt ook. Financiële bijdragen van de provincie hebben niet per se het label 'zorg'. Bij de Nieuwe Hoeven heeft de subsidie Landschappen van Allure erg geholpen. Bij Ons Stekkie waren ze zich niet bewust van de mogelijkheden voor subsidie bij de provincie. De provincie heeft dan ook niet vanzelfsprekend een rol in de zorg, de gezondheidszorg ligt meer bij gemeenten en het rijk. De provincie is daarom mogelijk minder bekend en zichtbaar als mogelijke partner voor instellingen in de zorg.

We hebben de respondenten gevraagd naar hun behoeften om natuur en gezondheid verder te brengen en wat een mogelijke rol van de provincie kan zijn. Bij de respondenten van de zorginstellingen wordt aangegeven: geld, het verhaal uitdragen, en een platform: inspiratie, ervaringen delen, mensen enthousiast maken, en kennis- en ervaringen uitwisselen. *“Inspireren, dat mensen echt stappen durven te zetten, misschien procedures makkelijker maken. Bij herontwikkeling van het terrein zie je waar je allemaal tegenaan loopt bij wet en regelgeving.”* Een respondent van de Nieuwe Hoeven zit bij de provincieraad zorgvernieuwing, waar ook dementie en groen op de agenda staan. Er is geen rol van de provincie genoemd bij de opgave om routines in de zorg te veranderen.

Bij de provincie zelf leeft de vraag wat de rol van de provincie speciaal in relatie tot groen en gezondheid moet en kan zijn. De provincie heeft niet echt een taak in de gezondheidszorg. De automatische rol van de provincie is minder vanzelfsprekend dan bij andere terreinen. De vraag is ook of dat moet. Binnen de provincie is de discussie: is het een taak van ons?

6.3.6 Conclusies

De vraag bij deze verkennende casus was: Wat zijn kansen en knelpunten om groen en gezondheid verder te brengen? Vanuit de interviews wordt aangegeven dat om het thema verder te brengen vooral geld en de juiste mensen (realisators/verbinders) nodig zijn. Daarnaast wordt aangegeven dat een netwerk nodig is, zoals allianties met verzekeraars.

Verder kunnen vanuit deze verkenning de volgende kansen/knelpunten worden gezien:

- Zorggeld en -tijd voor groene zorg. In de zorg wordt veel met protocollen gewerkt, voor bepaalde handelingen staat een bepaalde tijd. Het kan een kans zijn om in zorgbudgetten geld te reserveren voor buiten zijn, zodat personeel buiten zijn makkelijker kan verantwoorden en buiten zijn meer als 'corebusiness' gaat zien.

- Het verhaal van buiten bewegen en de waarde van natuur moet nog meer vanzelfsprekend worden in de maatschappij, naast de verhalen zijn wetenschappelijke bewijzen nodig. Daarmee verwachten de respondenten dat groen, natuur en buiten bewegen, meer gemeengoed zullen worden en er mogelijk meer budget beschikbaar zal komen.
- De provincie Noord-Brabant wil investeringen uit de samenleving uitlokken. Maar voor de beide tuinen uit onze casus was subsidie wel essentieel. Wie is aan zet voor meer structurele financiering? Rijk, gemeenten, provincies, of bijvoorbeeld zorgverzekeraars?
- Noord-Brabant heeft een brede strategie voor natuur en samenleving, en geen specifiek programma voor zorg en natuur. Beide strategieën hebben voor- en tegen argumenten. Een specifieke regeling kan de herkenbaarheid vergroten, zodat zorginstellingen de provincie als partner weten te vinden om een impuls te geven aan het verhaal over zorg en natuur. Aan de andere kant kan de provincie met de brede strategie de flexibiliteit behouden om per situatie de beste mogelijkheden te vinden.

6.4 Inzichten uit de groepsreview

Tijdens de groepsreview werden een aantal aanbevelingen (lessen en ervaringen) genoemd van deelnemers die casus overschrijdend zijn. Deze zijn geclusterd op 8 onderwerpen:

- *Belang van een provinciale bijdrage.* Een financiële bijdrage van de provincie (of van gemeenten) is voor veel initiatieven in de zorg essentieel om het initiatief van de grond te krijgen en te realiseren. Binnen de zorg (bijvoorbeeld verpleeghuisbudgetten) gaat het budget veelal naar personeel en de directe zorg voor cliënten. Vaak is er geen budget beschikbaar voor beweegtuinten of beleeftuinen. Nu draaien projecten vooral op groen geld (provinciale/gemeentelijke subsidies) en is er weinig geld beschikbaar vanuit de zorg voor dergelijke initiatieven, terwijl de bijdrage aan gezondheid waarschijnlijk groter is dan de bijdrage aan natuurdoelen.
- *Verantwoording van de besteding van provinciale middelen.* Voor de provincie is het belangrijk om inzicht te krijgen in de besteding van provinciale budgetten. Dit betreft zowel de activiteiten die daadwerkelijk uitgevoerd zijn, als de uiteindelijk bijdrage aan de beleidsdoelen van de provincie. Het bijhouden van de activiteiten is belangrijk en haalbaar, maar het meten van uiteindelijke doelen van projecten op leefbaarheid, gezondheid en dergelijke is veelal moeilijk. Er is al wel onderzoek naar gedaan en meten is belangrijk, maar de logica van zorgsystemen, waar gezondheid in cijfers wordt uitgedrukt, heeft niet altijd zoveel zeggingskracht. En er is ook te weinig specifiek onderzoek bijvoorbeeld wat voor soort groen helpt bij welke kwaal. Andere vormen van meten en evalueren zijn nodig en die mogen ook serieuzer genomen worden. Hierbij kwam met name het belang van praktijkverhalen²⁸ aan de orde. Voor zorg-initiatieven is het heel belangrijk dat zij juist op maatschappelijke betrokkenheid en bijdrage aan welzijn/welbevinden beoordeeld worden en niet alleen op de bijdrage aan biodiversiteit beoordeeld worden.
- *Doelstellingen provincie.* Als het provinciale beleid doelstellingen op beleving van natuur opgesteld heeft, is het gemakkelijker om provinciale budgetten vrij te maken onder het natuurbeleid, dan wanneer de focus van het beleid primair op natuurbescherming ligt.
- *Faciliteer en ondersteun initiatiefnemers als provincie.* Veel van de initiatieven in de zorg komen tot stand door de bevoegenheid van initiatiefnemers. Steun voor initiatiefnemers is belangrijk, in vorm van advies, voorbeelden en netwerken en geld.
- *Luister en inventariseer de wensen van de betrokken partijen.* Voor het slagen van het initiatief is het belangrijk dat zorgmedewerkers in een vroeg stadium betrokken worden. Indien de tuin ook opengesteld wordt voor de buurt zijn de wensen van buurtbewoners ook belangrijk.
- *Denk na over onderhoud van de tuin/beleefruimte.* Als de tuin of beleefruimte met vrijwilligers onderhouden gaat worden, realiseer je dat hier ook begeleiding voor nodig is – zowel om vrijwilligers te werven als om ze te ondersteunen bij hun werk. Een coördinatiefunctie is belangrijk, en die moet je organiseren.
- *Netwerken met de zorgsector tot stand brengen.* Voor het opschalen van de integratie van natuur en zorg zijn partnerschappen tussen natuur en de zorgsector nodig, zoals de zorgverzekeraars. Dit is een uitdaging, en vraagt volgens de betrokkenen o.a. om meetbare cijfers met betrekking tot de effecten van groen op gezondheid.

²⁸ In Overijssel werkt men aan een magazine met praktijkverhalen.

-
- *Verbind de werkvelden natuur en zorg binnen de provincie ook met elkaar.* De provinciale beleidsmedewerkers in het werkveld natuur hebben niet altijd natuurlijke gespreksmomenten met collega's die werkzaam zijn in de zorg. Binnen de provincie liggen deze werkvelden ver van elkaar verwijderd en daar zit een uitdaging.
  - *(H)erken de diversiteit van de zorgsector.* De zorg is enorm breed en de onderdelen hebben allemaal een eigen wereld en structuur, er gebeurt ook enorm veel. Wij denken vanuit groen eendimensionaal naar zorg, maar binnen zorg zijn veel takken.

Tevens werd in de groepsreview de bredere geldigheid van de conclusies getoetst die verwerkt zijn in de volgende paragraaf.

6.5 Conclusies

Op basis van het casuonderzoek in de provincie Overijssel en Noord-Brabant trekken we de volgende conclusies.

De belangrijkste doelen van de projecten Zorg en Groen zijn sociaal van aard en gericht op welzijn en gezondheid. De positieve werking van natuur op het welzijn en gezondheid van mensen is een belangrijke drijfveer geweest voor het starten van projecten. Hier zijn in beide casussen veel ervaringen mee opgedaan en resultaten zijn zichtbaar voor de medewerkers in de zorg en naasten van de cliënten/deelnemers. Zij signaleren dat het buiten zijn en bezig zijn in de natuur positief werkt. Mensen worden er blij van, ze genieten ervan, er vindt gedragsverandering plaats, dat is waarneembaar. Een voorbeeld is dat een deelnemer van Zorgend Landschap, die bij aanvang van het project een wandelstok had en depressief was, na enkele weken werken in het groen zijn stok thuis liet liggen en niet meer aan de dood dacht.

Uit bovenstaande blijkt dat Zorg en Groen projecten meerwaarde kunnen hebben voor de gezondheidszorg door de preventieve werking van natuur, het versnellen van het genezingsproces en het vertragen van ziekteprocessen. Maar om het management van zorginstellingen te kunnen overtuigen van het nut en te bevorderen dat groene projecten een structureel karakter krijgen in de gezondheidszorg is er behoefte aan meer wetenschappelijke onderzoek en bewijslast. Bewijslast kan ook belangrijk zijn voor een provinciaal bestuur. De meerwaarde van natuur op gezondheid wordt momenteel door betrokkenen aangetoond met verhalen en ervaringen van betrokkenen zoals boven beschreven ('storytelling'). Een aandachtspunt uit beide casussen is dat de spanning tussen de behoefte om gezondheidseffecten kwantitatief aan te tonen – een aanpak die aansluit bij het huidige zorgsysteem - en de verhalen die volgens andere meer betekenis hebben met name om anderen te overtuigen en daarmee dus een eigen waarde hebben. Er kan worden gesproken van een behoefte aan twee verschillende type onderzoek: kwantitatieve en narratieve metingen.

Zoals boven beschreven blijkt dat de betrokkenen vooral sociale doelen nastreven – het verbeteren van het welzijn en de gezondheid. Naast het vergroten van het welzijn en gezondheid van cliënten, hebben de projecten ook als doel om de buurt te betrekken en zodoende het welzijn en gezondheid van de buurt (preventief) te versterken en het contact tussen cliënten/patiënten en buurt te vergroten. Uit de casussen blijkt dat de projecten hebben bijgedragen aan meer toegankelijk en beleefbaar groen in de buurt. Hierdoor kunnen ook anderen genieten van de natuur en dit kan het draagvlak voor natuur bevorderen. Het betrekken van de buurt kan de bestendigheid van projecten verstevigen maar vraagt wel voortdurend actieve inzet, en het is voor sommige projecten een uitdaging om hier capaciteit voor vrij te maken. De meeste projecten hebben geen concrete ecologische doelstellingen en de ecologische waarde van de natuur is in de praktijk daarom vaak ondergeschikt aan de beleefbaarheid en functionaliteit van het groen. Alhoewel de initiatieven zeer zinvol lijken te zijn voor bredere doelen als gezondheid, welzijn, beleefbare natuur, is hun bijdrage aan het vergroten van biodiversiteit vooralsnog bescheiden. Economische doelen zijn nauwelijks uitgewerkt door initiatiefnemers en provincies en niet geconcretiseerd, o.a. door gebrek aan bewijslast betreffende verlaging van zorgkosten.

Al met al wordt verwacht dat bewustwording van de baten van natuur kan partijen activeren om te investeren in maatregelen voor groen en gezondheid. Maar naast bewustwording – en hiertoe bewijslast-vereist het integreren van natuur in de zorg ook een omslag in de manier van werken: een omslag van

---

een focus op genezing en protocollen ('moeten') naar een focus op welzijn en preventie. Dit vereist ook flexibiliteit voor personeel in hoe zij bepaalde handelingen uitvoeren (bv. naar buiten gaan met goed weer) en hoeveel tijd zij daaraan besteden. Uit de casussen blijkt dat aan verschillende knoppen in het systeem kan worden gedraaid om deze omslag te realiseren, zoals een mandaat van management, betrokkenheid en motivatie van (zorg)werknemers, aandacht voor de meerwaarde van natuur in de opleidingen van zorgpersoneel, allocatie van zorgbudgetten voor dit thema, en structurele samenwerking tussen natuurpartijen en partijen uit de zorg.

In alle twee de casussen heeft ondersteuning van de provincie heeft projecten op het gebied van zorg en groen mogelijk gemaakt. Beide casussen zijn verschillend qua provinciale strategie: Noord-Brabant ondersteunt zorginitiatieven ad hoc, vanuit een breed programma voor natuur en samenleving; ieder keer is het maatwerk om te kijken wat voor ondersteuning het beste past. Provincie Overijssel ondersteunt met een structurele subsidieregeling, procesondersteuning en de organisatie van een netwerk. Het netwerk is een morele steun voor initiatiefnemers van projecten. Door de informatie, inspiratie en motivatie die het netwerk biedt komen projecten beter van de grond en draagt het bij aan een betere kwaliteit van de uitvoering. Alhoewel de provincie Overijssel en Noord-Brabant verschillende beleidsaanpakken hebben, zijn er ook veel overeenkomsten. Beiden nemen een faciliterende en brede rol in en proberen initiatieven te ondersteunen met geld, kennis of netwerk. De financiële ondersteuning van de provincies was in beide casussen belangrijk voor de realisatie van de Zorg en Groen projecten. Dit komt omdat er binnen de structuren van de zorgsector weinig financiële ruimte is voor dergelijke projecten, o.a. omdat er, zoals boven genoemd, onvoldoende bewijslast is. Al met al kan worden gesteld dat provincies Zorg en Groen projecten goed kan ondersteunen met haar instrumentarium. Het is voor sommigen nog wel een punt van discussie wat de rol van de provincie is in relatie en gezondheid en hoe ver zij kan en moet gaan in het veranderen van de structuren van de gezondheidszorg.

---

7 De casussen rondom recreatie

7.1 Introductie

In dit hoofdstuk staan twee casussen van provinciale strategieën gericht op het stimuleren van recreatie. De eerste casus is een beschrijving van de ervaringen in Grenspark Maas-Swalm-Nette, wat valt onder de strategie van de provincie Limburg om natuur en economie te verbinden, waarbij de provincie maatschappelijke en ondernemersinitiatieven ondersteunt, maar het initiatief aan de partners laat. De betrokkenen bij de provincie, bij het projectbureau Grenspark Maas-Swalm-Nette, de Grenspark gemeenten en natuurorganisaties zijn geïnterviewd. De andere casus studie beschrijft het beleid rond Toeristische Overstappunten (TOP) van de provincie Zuid-Holland, die illustratief is voor het stimuleren van duurzaam gebruik en beleving van natuur. Naast een gesprek met medewerkers van de provincie zijn er gesprekken geweest met de directeur van de Stichting TOP Routenetwerken, de wethouder van de gemeente Hoeksche Waard en met een van de eigenaren van TOP Horeca onderneming 'De Oude Tol' in Oud Beijerland.

7.2 Grenspark Maas-Swalm-Nette

7.2.1 Inleiding

De provincie Limburg is al enige jaren aan de slag met het thema vermaatschappelijking. *"De ambitie om natuur sterk te verankeren in de samenleving heeft twee richtingen. Het gaat ons er enerzijds om dat de maatschappelijke waarde van natuur meer en beter door de maatschappij kan worden benut en anderzijds dat er een bredere verantwoordelijkheid wordt genomen ten aanzien van natuur in de eigen omgeving in Limburg"* (Provinciale Staten van Limburg, 2014)

De provincie hanteert hierbij een gebiedsindeling van gouden, zilveren en bronzen gebieden in Limburg. Waarbij in goudgroene natuur het accent meer ligt op het bewaken van natuurbelangen en in zilvergroene natuur en bronsgroene landschapszones veel meer op een uitnodigend beleid om kansen te benutten en meer ruimte voor regionale en lokale initiatieven (Provinciale Staten van Limburg, 2014. Pag 148, 150-154. Zie ook pag 12). De provincie wil via vermaatschappelijking enerzijds de verbinding tussen mens en natuur versterken, maar anderzijds ook bevorderen dat het natuurbeheer in de provincie minder afhankelijkheid wordt van subsidies. Zoals de Natuurvisie Limburg 2016 zegt wil de provincie via vermaatschappelijking (i) een zodanige positionering van natuur in de maatschappij bereiken dat de diensten daarvan meer aan burgers en bedrijven ten goede komen en (ii) dat burgers, bedrijven en andere maatschappelijke partijen meer bijdragen aan natuur in financiële of praktische (handen-uit-de-mouwen) zin (Provincie Limburg, 2016).

In het Collegeakkoord 2015-2019 was aanvankelijk geen provinciaal budget beschikbaar gesteld voor natuur, en evenmin voor de vermaatschappelijking van natuur. Hierdoor is de NNN een aantal keren herijkt, waardoor het nu alleen nog de Natura 2000 gebieden omvat. Tussen 2013 en 2017 zijn daarnaast de vaste subsidies voor natuur gerelateerde organisaties in Limburg, zoals Stichting Het Limburgs Landschap, Stichting Milieufederatie Limburg, Consulentenschap NME, Natuur Historisch Genootschap en Stichting IKL teruggelopen van 2.9M€ naar 2.0M€, met name door een korting voor Stichting IKL (Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg). De laatste jaren is vermaatschappelijking van natuur een belangrijker onderdeel geworden binnen de provincie en over 2018 en 2019 is hiervoor budget beschikbaar gesteld, €200.000 per jaar (Besluit Provinciale Staten over 2e afwijkingenrapportage 2017 (3-11/2019)). Dat geld wordt besteed aan m.n. vrijwilligersprojecten in natuur, projecten op scholen, recreatieve arrangementen, cultuurhistorische projecten, positieve gezondheid, recreatieve arrangementen en agrarisch natuurbeheer. In de praktijk worden provinciale bijdragen voor vermaatschappelijking vaak verstrekt via instituties als IKL en IVN.

In de huidige natuurvisie is de ambitie uitgesproken ook de sociale kant van de vermaatschappelijking wat meer mee te nemen en het aantal partijen dat verantwoordelijkheid neemt voor natuurbeheer en ontwikkeling te verbreden. Het optimaliseren van mogelijkheden voor recreatief gebruik, ook in de goudgroene natuur is ook een van de onderdelen. Binnen de provinciale natuurvisie worden diverse uitvoeringsstrategieën onderscheiden, waarbij in meerdere strategieën het betrekken van burgers en maatschappelijke partijen aan de orde is. Een van deze strategieën is "Natuur en economie". Binnen deze strategie wordt ondernemen met natuur expliciet genoemd: *"Ondernemen met natuur zorgt dat economische en maatschappelijke waarden van de natuur op innovatieve wijze benut worden, waarbij een deel van de financiële opbrengst ten goede komt aan natuur"* (Natuurvisie 2016 p 29). Het Grenspark Maas-Swalm-Nette valt grotendeels binnen deze strategie.

Het Grenspark Maas-Swalm-Nette (Grenspark MSN) staat centraal in deze casus. Het Grenspark MSN ligt op de grens van de Provincie Limburg met de Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen in de driehoek tussen de steden Roermond, Venlo en Mönchengladbach. Het gebied heeft een oppervlakte van 1083 km² waarvan ca. 650 km² in Nederland en ongeveer 390.000 inwoners. Het wordt doorkruist door een aantal rivieren (Maas, Niers, Nette, Swalm en Roer) en er bevinden zich ruim 20 natuurgebieden. Ook Nationaal Park De Meinweg maakt deel uit van het Grenspark.

Het Grenspark MSN is geïnspireerd door het Duitse concept "Naturpark". Zo'n Naturpark in de Duitse context betreft een bestuurlijk samenwerkingsverband binnen een regio met karakteristieke landschappen en natuurgebieden die een hoge mate aan diversiteit vertonen en een belangrijke functie voor de recreatie vervullen. Omdat Naturpark in Nederland een andere betekenis heeft, wordt in Nederland de term Grenspark gehanteerd. Het Grenspark Maas-Swalm-Nette is het eerste Grenspark langs de Nederlands-Duitse grens.

Het Grenspark MSN valt in Limburg onder de beleidsstrategie Natuur en Economie. "Ondernemen met de natuur en de verduurzaming van industrieterreinen en bedrijfsvoeringsprocessen zijn belangrijke thema's bij het vermaatschappelijken van de natuur. Ondernemen met natuur zorgt dat economische en maatschappelijke waarden van de natuur op innovatieve wijze benut worden, waarbij een deel van de financiële opbrengst ten goede komt aan natuur." (Natuurvisie 2016).

Het Grenspark is een Openbaar lichaam, gebaseerd op de Nederlandse Wet Gemeenschappelijke Regelingen en is een samenwerkingsverband tussen het Duits Naturpark Swalm-Nette en 7 Nederlandse gemeenten. Deze partijen zijn de deelnemers en vertegenwoordigd in het algemeen bestuur. Het park heeft een grensoverschrijdend projectbureau met twee medewerkers die beide tweetalig zijn.

De provincie Limburg financiert net als deelstaat Nordrhein-Westfalen elk 25% van het jaarbudget (€50.000 van €220.000 per jaar) van de organisatie. Beide hebben een adviserende stem in het algemeen bestuur, maar geen formeel stemrecht.

De financiering wordt in het algemeen voor een periode van vier jaar vastgesteld. Deze financiering maakt het mogelijk om te investeren in acquisitie voor grensoverschrijdende projecten. De voorloop van een grensoverschrijdend project duurt meestal meer dan een jaar. Terwijl vóór 2018 binnen de bredere begroting van de provincie Limburg naar financiering voor Grenspark MSN moest worden gezocht, wordt dit momenteel betaald uit het budget voor vermaatschappelijking van natuur.

De deelnemers van het Park, de 7 Nederlandse gemeenten en het Naturpark Swalm-Nette, nemen samen ook 25% van de financiering voor hun rekening. De resterende 25% wordt gehaald uit subsidies voor personeelskosten voor coördinatie en afwikkeling van de INTERREG-projecten. Behalve dat de provincie het Grenspark mede financiert heeft zij ook een adviserende stem in het algemeen bestuur. In de praktijk betekent dit dat de projectinhoud met de provincie wordt afgestemd en vaak ook vooraf wordt besproken. Daarbij wordt de verbinding gelegd met de te betrekken vakafdelingen binnen de provincie. Dat is van belang omdat de provincie naast de 'vaste' financiering ook bijdraagt via cofinanciering van INTERREG-projecten. De provincie stuurt op deze wijze op afstand. Gekeken wordt met name of een project past binnen de provinciale beleidsplannen, politieke

---

afspraken en coalitieprogramma's. Het projectbureau bepaald grotendeels zelf met welke projectideeën zij naar de provincie gaan.

Bijna alle projecten lopen via het EU programma INTERREG Deutschland-Nederland voor structuur zwakke regio's in Europa, waartoe de grensregio's behoren.

Samenwerking is er met Staatsbosbeheer, Het Limburgs Landschap, Natuurmonumenten, Limburg Marketing en het Routebureau Noord en Midden Limburg, Gemeenten, horecaondernemers, info-en bezoekerscentra, IVN Limburg en het Koninklijke Natuurhistorisch Genootschap Limburg.

De focus binnen deze casus ligt op een gerealiseerd project van Grenspark MSN, namelijk Water.Wandel.Wereld

Water.Wandel.Wereld

Een initiatief van Naturpark Schwalm-Nette in 2009, met het thema 'wandelbare waterwerelden' leidde in samenwerking met het Grenspark MSN tot het project Water.Wandel.Wereld. In dit project zijn 9 premiumwandelroutes, dat wil zeggen naar Duits voorbeeld gecertificeerde routes, gerealiseerd, door waterrijk landschap. In 2012 is de eerste route geopend. Onlangs heeft her-certificering plaats gevonden. Naast het Grenspark en Naturpark Schwalm-Nette (leadpartner) waren de Nederlandse gemeenten Leudal, Maasgouw, Roerdalen en Roermond en de (toenmalige) waterschappen Roer & Overmaas en Peel & Maasvallei betrokken. De totale kosten van het project bedroegen € 435.000, -. Financiering kwam uit het INTERREG IV A programma van de euregio rijn-maas-noord (50 %), de provincie Limburg en de deelstaat Noordrijn-Westfalen (elk 15 % cofinanciering), en projectpartners (20%)²⁹.

Behalve via de website zijn routefolders ook te verkrijgen via de horecabedrijven die partner zijn in het project. Zij verkopen de routefolders en zijn herkenbaar als partner door middel van een bordje op de deur.

In 2019 is in NP De Maasduinen door de Stichting het Limburgs Landschap in samenwerking met de gemeente Venlo en Grenspark MSN een 10^e route gerealiseerd. In de verdere beschrijving van de casus richten we ons op het Grenspark MSN, met als verdiepende focus het project Water.Wandel.Wereld.

7.2.2 Doelen van betrokkenen bij programma

Het Grenspark MSN is opgericht met het doel de grensoverschrijdende samenwerking te verbeteren. Achterliggend doel daarvan is de realisering van een regionale grensoverschrijdende identiteit, die gebaseerd is op de verscheidenheid van de natuur- en cultuurlandschappen binnen het Grenspark en de betrokkenheid en eigenheid van de mensen die hier leven. Concreet betekent dit:

- Bevorderen van de grensoverschrijdende samenwerking op ecologisch, sociaal en economisch vlak. Duurzaam recreatief medegebruik is hiervan een belangrijk onderdeel
- Versterken regionale economie.
- Verwerven subsidies INTERREG als middel om additionele financiering te genereren
- Daarnaast heeft de provincie Limburg als expliciet doel het vermenigvuldigen van provinciale subsidie provincie (multiplier effect)

Er zijn geen uitgewerkte ecologische, sociale of economische doelen. Op basis van de gesignaleerde behoeften en mogelijkheden wordt telkens opnieuw een afweging gemaakt van de meest relevante doelen die kansrijk kunnen zijn binnen een INTERREG project. Dit hangt ook af van de prioriteiten die binnen de afzonderlijke INTERREG A- programma's Deutschland-Nederland voor subsidiering en door de EU zijn vastgelegd. De projecten van het Grenspark MSN kennen veelal integrale doelen.

Bijvoorbeeld bij het INTERREG V-A project 'Cultuurgeschiedenis verdigitaal' gaat om het verbinden van natuur, landschap en cultuurgeschiedenis. Bij het project Water.Wandel.Wereld gaat het om het bevorderen van recreatief medegebruik en toerisme door het ontwikkelen van gecertificeerde wandelpaden in en rondom natuurgebieden.

---

²⁹ <http://www.naturpark-msn.de/-Over-ons/Projecten/Water%20Wandel%20Wereld.html>

Vanuit de provinciale overheid is de laatste jaren minder financiering beschikbaar om in natuurbehoud te investeren in vergelijking tot bijvoorbeeld de bereidheid te investeren in toerisme en recreatie. Het projectbureau richt zich als het gaat om recreatie vooral op de recreatie doelgroepen van de provincie Limburg en deelstaat Nordrhein-Westfalen. Hierin staan wandelaars en fietsers centraal, alhoewel de laatste tijd ook meer aandacht is voor jongeren als doelgroep. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de ontwikkeling van een *app* in het kader van het project 'Cultuurgeschiedenis Verdigitaal'. Binnen deze casus zoomen we extra in op het Interreg IV-A project Water.Wandel.Wereld.

7.2.3 Aansturing en maatregelen vallend onder het programma

Grenspark MSN

Binnen het Grenspark MSN zijn projecten uitgevoerd rondom behoud en ontwikkeling van karakteristieke natuur, cultuurlandschappen en monumenten, de beleving van natuur en cultuur door het ontwikkelen van mogelijkheden van duurzaam recreatief medegebruik en educatie en voorlichting over het gebied. Het projectbureau inventariseert wensen onder de deelnemers, onderzoekt wat de mogelijkheden zijn, welke andere partners betrokken kunnen worden, en of en hoe het past binnen het Nederlands/Duitse INTERREG programma's. De taak is het organiseren van projecten: coördineren, uitvoeren en begeleiden en verantwoorden in inhoudelijke en financiële zin. De uitvoering van maatregelen ligt in de regel bij de partners. Voor marketing en toerisme wordt vaak een bedrijf ingehuurd, of samengewerkt met Limburg Marketing (VVV Midden Limburg).

Water.Wandel.Wereld

Doel van Water.Wandel.Wereld was mensen de mooiste stukjes van het Grenspark te laten ervaren, om de pareltjes te laten zien en daarmee recreatie en toerisme te bevorderen en de bezoekers de mogelijkheid te geven mooie natuur aan weerszijden van de grens te beleven. Door certificering van mooie en goed gemarkeerde routes kunnen de routes onder de aandacht gebracht worden (met name in Duitsland), en kon Nederlanders informatie geboden worden over welke routes de mooiste zijn. Binnen Water.Wandel.Wereld is de uitvoering deels door het projectbureau Grenspark MSN, met name de inventarisatie van de routes. Bij de start zijn de routes in overleg met de deelnemende gemeenten en terreineigenaren geïnventariseerd. Criteria waren dat de routes langs de mooiste plekken moesten lopen en er moest voldaan worden aan de criteria van de certificeringsorganisatie. Vaak is gebruik gemaakt van of aangesloten bij bestaande routes en/of het bestaande wandelknooppuntennetwerk. De routes zijn gecertificeerd door het Duitse Wandelinstituut en worden met behulp van vrijwillige scouts jaarlijks gecontroleerd. Er zijn in het kader van het project 9 gecertificeerde wandelroutes gerealiseerd. Er is een extern reclamebedrijf ingehuurd voor de marketing voor onder andere een beeldmerk, logo en website (Jaarverslag 2010 D-NL Grenspark Maas-Swalm-Nette). Er zijn rond de 25 horecabedrijven officieel partner, dat wil zeggen dat zij de routes actief vermarkten en herkenbaar zijn als partner door middel van een bordje op de deur. Dit zijn vaak ondernemers met een parkeerplaats, waarvandaan mensen een route kunnen starten. Voor het werven van partners is een rondvraag gedaan onder de ondernemers die door hun ligging in aanmerking kwamen (Jaarverslag 2011, Openbaar Lichaam Duits-Nederlands Grenspark Maas-Swalm-Nette). Het Routebureau Noord en Midden Limburg voert sinds 2013 in opdracht van de deelnemende Nederlandse gemeenten het beheer en onderhoud van de routes uit (Jaarverslag 2013, Openbaar Lichaam Duits-Nederlands Grenspark Maas-Swalm-Nette).

7.2.4 Beleidstheorie

Het natuurbeleid van de provincie Limburg richt zich vooral op vermaatschappelijking van natuur met de focus op het versterken van de relatie tussen mens en natuur. Er is geen additioneel provinciaal geld voor natuurdoelen en de NNN in Limburg is nu beperkt tot Natura2000 gebieden. De focus in de vermaatschappelijking ligt op het bevorderen van de beleving van de natuur, en op het verminderen van de "subsidieafhankelijkheid" van natuurorganisaties. De afbouw van financiering door de provincie zou dan moeten worden opgevangen door andere gelden, bijvoorbeeld via bijdragen van het bedrijfsleven. Vanuit een transitieperspectief ziet de provincie het Grenspark MSN als een niche binnen het natuur- en landschapsbeleid, dat als voorbeeld kan dienen voor andere gebieden en organisaties. *Ik heb vaker benoemd dat het succes van met Grenspark o.a. te maken heeft met de gepaste afstand ten opzichte van de politiek, die hier in acht wordt genomen* (beleidsmedewerker provincie Limburg).

Het Grenspark MSN wordt daarbij door de provincie als een goed voorbeeld gezien van vermaatschappelijking, van hoe een bijdrage van de provincie additionele financiering kan opleveren.

Binnen de beleidstheorie over het Grenspark MSN kunnen de volgende verwachtingen geformuleerd worden:

Verwachting: het Grenspark MSN draagt bij aan het vinden van integrale oplossingen en benaderingen voor het versterken van de economische, sociale en natuurkwaliteit van de (grens-) regio

De economische doelen hebben vooral betrekking op de revenuen van de projecten voor de regio. Deze hebben enerzijds te maken met de inkomsten uit recreatie en toerisme en anderzijds met de projectgelden die terecht komen bij de bedrijven die de maatregelen van de projecten uitvoeren, zoals aannemers die natuurherstelmaatregelen uitvoeren.

Ook sociale doelen zijn belangrijk. Deze hebben vooral betrekking op het versterken van de regionale identiteit en het verbinden van de lokale gemeenschappen aan beide zijden van de grens. Het beleefbaar maken van de cultuurhistorie, van monumenten en het regionale landschap, maken daar onderdeel van uit.

Als derde poot is de verwachting dat het Grenspark MSN de natuurkwaliteit kan versterken, inclusief de verbindingen tussen gebieden aan beide zijden van de grens. Binnen de context van verminderde aandacht en financiering voor natuurdoelen vanuit de provincie lijkt de persoonlijke motivatie van de secretaris van het projectbureau eraan bij te dragen dat desondanks natuur- en biodiversiteitsgerichte onderwerpen vaak expliciet worden opgenomen in de projecten. De projecten bieden TBO's en andere partners op deze manier kansen om ook natuur- en biodiversiteit grensoverschrijdend te bevorderen. Een voorbeeld hiervan is het INTERREG IVA-project nationaalparkregio Meinweg waarin naast doelen op het gebied van marketing, recreatie en grensoverschrijdende verbinding, op verzoek van Staatsbosbeheer ook poelenherstel is meegenomen. Andersom gebeurt overigens ook. Het INTERREG-project Vochtige ecologische verbindingen had naast ecologische doelen ook "de versterking van de functie van het Grenspark Maas-Swalm-Nette voor de recreatie en het toerisme door de verhoging van de aantrekkelijkheid van de verschillende landschappen" tot doel (<http://www.naturpark-msn.de/Over-ons/Projecten/Ecologische%20verbinding.html>).

De economische, sociale en natuurdoelen worden in verschillende projecten integraal benaderd, enerzijds door projecten die meerdere doelen dienen te combineren, en anderzijds via het meekoppelen van natuurdoelen aan economische of sociale doelen, of andersom.

Verwachting: Het Grenspark MSN kan via INTERREG Europese subsidiegelden binnenhalen voor regionale en provinciale doelen

Van het Grenspark MSN wordt verwacht dat het additionele financiering binnenhaalt voor de hierboven geformuleerde doelen. De provincie heeft daarbij de expliciete verwachting dat via INTERREG de subsidie van de provincie verveelvoudigd worden (multiplier effect)

Om dit te realiseren zijn de volgende maatregelen en voorwaarden belangrijk:

Belangrijke maatregel is een structurele subsidie voor het projectbureau van zowel de provincie Limburg als van deelstaat Nordrhein-Westfalen. De verwachting is dat door zo'n structurele subsidie het Grenspark op de lange termijn kan werken, hetgeen noodzakelijk is voor INTERREG subsidieaanvragen. Dit betekent dat het projectbureau ervoor moet zorgen dat een project past binnen de regels van INTERREG, van de provincie Limburg, en van deelstaat Nordrhein-Westfalen. Voor de provincie Limburg betekent dit dat er ruimte moet zijn voor (cofinanciering) van integrale projecten. Deze verwachting bestaat vooral dankzij de grensligging.

Verwachting: Sturing op afstand leidt tot efficiënter doelbereiking binnen Grenspark MSN

De provincie verwacht dat sturen op afstand een goede manier is om het Grenspark MSN te laten floreren. Om dit te realiseren zijn de volgende maatregelen belangrijk:

Het Grenspark MSN krijgt een min of meer structurele vierjarige subsidie, waarmee het Grenspark in staat is op de middellange termijn aan projecten te werken.

Grenspark MSN krijgt veel autonomie in de keuze van projecten. De provincie heeft slechts een adviserende rol. Op basis van vertrouwen vindt de evaluatie van de doelbereiking vooral op hoofdlijnen plaats. Deze evaluatie heeft vooral betrekking op twee concrete doelen:

- Het binnenhalen van gemiddeld één INTERREG project per jaar.

- Het bereiken van een multiplier-effect waarmee de provinciale subsidie wordt vermenigvuldigd door inkomsten uit andere financieringsbronnen.

Verwachting: Grenspark MSN heeft een voorbeeldfunctie van hoe vermaatschappelijking vorm kan krijgen

Volgens de provincie werkt het Grenspark MSN aan een aansprekende vorm van vermaatschappelijking die als voorbeeld kan dienen voor andere gebieden en organisaties. Dit geldt zowel voor het vergroten van de mogelijkheden voor recreatief gebruik van natuur en het verbreden van het aantal partijen dat verantwoordelijkheid neemt in natuurbeheer en ontwikkeling en voor marketing en promotie van de regio.

Deze verwachting heeft o.a. te maken met de integrale focus van het Grenspark MSN, waarbij de verwachting is dat nieuwe vormen van financiering worden gevonden om minder afhankelijk te zijn van subsidies binnen de natuurbeschermingssector. Het Grenspark MSN wordt daarbij als vernieuwende "niche" gezien die als voorbeeld kan dienen voor andere gebieden en organisaties die zich richten op natuur- en landschapsbescherming.

De verwachting is dat deze vermaatschappelijking (verankeren natuur en natuurbeleid in de samenleving) vorm krijgt langs drie wegen:

- Het bevorderen van natuurbeleving
- Het betrekken van burgers, ondernemers en maatschappelijke partijen
- Het vinden van nieuwe financieringsbronnen buiten de reguliere subsidiegelden voor natuur.

Specifiek over Water.Wandel.Wereld zijn door de provincie en -vooral- Grenspark MSN de volgende verwachtingen benoemd³⁰:

Verwachting: Door de premium wandelroutes van Water.Wandel.Wereld worden meer toeristen en recreanten getrokken

Om dit te realiseren zijn de volgende maatregelen belangrijk:

- Ontwikkelen van hoogwaardige routes door verschillende landschappen met als centraal thema *water*
- Betrekken horeca langs route
- Certificering naar Duits voorbeeld om met name het Duitse publiek te trekken (marketingstrategie)
- Promotie van de gecertificeerde routes met folders en een website
- Duurzaam beheer en onderhoud van de routes

Verwachting: Meer toeristen en recreanten leidt tot meer natuurbeleving

Hiervoor gelden dezelfde maatregelen als hierboven. Bij mogelijke beginpunten zijn informatiebordjes over de route geplaatst. Routes lopen daarbij niet alleen door afwisselende en aantrekkelijke landschappen maar laten ook natuur(parels) zien.

Verwachting: Meer toeristen en recreanten versterkt de economische kwaliteit van de regio

Hiervoor gelden dezelfde maatregelen als hierboven. Er is veel aandacht voor de kwaliteit van de routes (inclusief onderhoud) en voor promotie van de routes.

7.2.5 Resultaten

Het Grenspark MSN is zeer succesvol gebleken bij het initiëren en uitvoeren van met name INTERREG-projecten, op het gebied van recreatie en toerisme, natuur, water, landschap, en cultuurhistorie. Door de provincie wordt het Grenspark MSN als voorbeeld gezien voor vermaatschappelijking van natuur en internationalisering, beide belangrijke beleidsdoelen voor de provincie Limburg.

Hieronder geven we een reflectie op het behalen van de beoogde doelen/verwachtingen zoals geformuleerd door de betrokkenen. Deze reflectie is vooral gebaseerd op zelf-evaluatie door de betrokkenen. Deze zelf-evaluatie hebben we binnen dit project niet empirisch getoetst.

Verwachting: het Grenspark MSN draagt bij aan het vinden van integrale oplossingen en benaderingen voor het versterken van de economische, sociale en natuurkwaliteit van de (grens-)regio

³⁰ Omdat de provincie vooral op hoofdlijnen stuurt bij het Grenspark MSN zijn de provinciale doelen voor Water.Wandel.Wereld weinig uitgekristalliseerd

---

Het Grenspark weet projecten te realiseren met integrale doelen op het vlak van economie, sociale en natuurkwaliteiten. Binnen diverse INTERREG-projecten bestonden integrale doelen en maatregelen. Soms wordt een ecologisch doel meegekoppeld in een project met vooral doelen op het gebied van marketing, recreatie en grensoverschrijdende verbinding (zie onder doelen)

In de optiek van de respondenten wordt bij Water.Wandel.Wereld door het ontwikkelen van hoogwaardige wandelroutes de beleefbaarheid van het landschap vergroot. De premiumroutes hebben in hun beleving geleid tot meer –vooral Duitse en Belgische- recreanten naar het gebied. Hiermee zou het project ook bijdragen aan de economische kwaliteit doordat de extra recreanten extra inkomsten voor lokale ondernemers bieden. Onbekend is echter of hierbij sprake is van een verschuiving van natuurrecreatie- en toerisme stromen, waarbij recreatie meer geconcentreerd wordt op de gecertificeerde routes, of dat daadwerkelijk nieuwe groepen zijn aangeboord uit Nederland, Duitsland of België.

In tegenstelling tot diverse andere projecten binnen het Grenspark MSN heeft binnen Water.Wandel.Wereld geen meekoppeling van natuurdoelen plaatsgevonden. Er hebben geen fysieke ingrepen plaatsgevonden om de natuur in het gebied te verbeteren. De verwachtingen hierover zoals door de provincie geformuleerd voor het Grenspark MSN kunnen binnen Water.Wandel.Wereld dus niet op projectniveau getoetst worden. Volgens de provincie geeft dit ook aan dat 'sturen op afstand' op gespannen voet kan staan met projectmatig werken en bijbehorende SMART-doelen.

Ecologie

Op regionaal niveau heeft het Grenspark MSN volgens respondenten een –relatief kleine- bijdrage kunnen leveren aan samenwerking en beheer van grensoverschrijdende ecologische netwerken. Dit deels ter vervanging van de budgetten die Nederlandse TBO's aanvankelijk hadden. Omdat TBO's steeds minder middelen krijgen voor het beheer van het Nederlandse natuurnetwerk wordt de additionele financiering via INTERREG door hen als een meerwaarde van het Grenspark MSN gezien. Enkele voorbeelden hiervan zijn:

- Poelenbeheer- en herstelplan op de Meinweg en Swalmdal
- Aanleg 3 grote poelen in natuurgebied Luzekamp (D) direct aangrenzend aan NP De Meinweg en herstel heideven in natuurgebied Brachter Wald (D)
- 7 á 8 ha natuurontwikkeling via Limburgs landschap (voormalig landbouwgebied Reigersbroek)
- Beekherstel (in de Niers (D) en Lingsforterbeek, Venlo) en vistrappen

Sociaal

Op sociaal vlak zijn er resultaten geboekt in de samenwerking tussen beide landen, vooral tussen provincies/deelstaten, gemeenten en natuurorganisaties. De projecten zijn grensoverschrijdend en er wordt grensoverschrijdend samengewerkt. Ook de meeste wandelroutes van Water.Wandel.Wereld zijn grensoverschrijdend. Verschillende respondenten, inclusief de provincie geven aan dat zij baat hebben bij het grensoverschrijdende netwerk van het Grenspark. En binnen diverse projecten is die samenwerking wel degelijk waargemaakt. Voorbeelden hiervan zijn:

- De jaarlijkse bijeenkomsten "Ecotop" van ongeveer 150 Nederlandse en Duitse onderzoekers (veldbiologen) en vrijwilligers, om resultaten uit te wisselen en monitoring onderzoek af te stemmen. De organisatie is inmiddels overgenomen door het Natuurhistorisch Genootschap Limburg. Dit is een voorbeeld hoe natuurbeheerders elkaar steeds vaker weten te vinden, mede door de contacten via het Grenspark MSN
- Samenwerking tussen Nederlandse en Duitse ondernemers: aanbod grensoverschrijdende arrangementen.
- Binnen Water.Wandel.Wereld komen meer Duitse en Belgische toeristen naar Nederland, waarmee contacten en kennis over de grens worden bevorderd. Voor bedrijven blijkt het soms nog wel lastig en onwennig om bijvoorbeeld reclame te maken over de grenzen, door gebrek aan kennis van elkaar.

Het integrale karakter met betrekking tot grensoverschrijdend werken wordt ook extern erkend: "At the moment TB Nature Park Maas-Swalm-Nette is the only example inside EUROPARC Transboundary program, that has developed a united system of management with one office and representatives of the parties work shoulder by shoulder every day. This is a good example, which should be spread to

---

other transboundary territories.” (Jaarverslag 2017, Openbaar Lichaam Duits-Nederlands Grenspark Maas-Swalm-Nette).

Tegelijkertijd wordt geconstateerd dat er ook nog weerstand en desinteresse bestaat bij zowel burgers, bestuurders als gemeenten. Volgens sommigen is het nog steeds moeilijk om Nederlanders en Duitsers bij elkaar te brengen, en hangt het succes vaak sterk op personen.

Economie

Veel projecten hebben het doel om mensen naar de regio te krijgen en dat heeft in potentie een economisch effect. Het vinden van nieuwe geldstromen buiten andere overheden (EU, gemeenten) heeft echter weinig resultaat opgeleverd. De ervaring binnen Grenspark MSN leert dat bedrijven niet vrijwillig geld stoppen in natuur. Zo is bij Nationaal Park de Meinweg geprobeerd een Streekfonds op te richten met het bedrijfsleven. Het Streekfonds is echter mislukt en ondertussen wegens onvoldoende rendement weer opgeheven. Er bleek onvoldoende interesse en commitment bij het bedrijfsleven om dit soort zaken financieel te ondersteunen. Ook het thema duurzaamheid bevorderen onder de ondernemers (met name uitbaters) is niet gelukt.

- Door het binnenhalen van INTERREG subsidies wordt gemiddeld 5 ton aan projecten per jaar binnengehaald (voor Nederland en Duitsland samen). Dat is een financiële impuls voor de regio. Dit geld gaat meestal naar de partners die in de projecten deelnemen, Staatsbosbeheer, Limburgs Landschap, gemeenten, of particuliere organisaties zoals VVV of bedrijven, waarmee netwerken worden opgezet.

Verwachting provincie: Het Grenspark MSN kan via INTERREG Europese subsidiegelden binnen halen voor regionale en provinciale doelen

- Dankzij de INTERREG regeling is met 220.000€ basisfinanciering (55.000€ van de provincie Limburg) per jaar, soms aangevuld met provinciale bijdragen aan concrete projecten, wordt gemiddeld 6,5 ton aan projecten per jaar binnengehaald (voor Nederland en Duitsland samen).

Het is natuurlijk heel mooi dat ze zoveel Europees geld binnenhalen. De doelen van de vermaatschappelijking werden door Grenspark al nageleefd voordat vermaatschappelijking een formeel doel was (beleidsmedewerker provincie Limburg).

- In totaal zijn er sinds 2002 ongeveer 13 grote projecten uitgevoerd (naast een aantal kleinere projecten) met een budget van ruim 11 mln. euro. (Jaarverslag 2017, Openbaar Lichaam Duits-Nederlands Grenspark Maas-Swalm-Nette, pag. 7). Het betreft projecten voor de ontwikkeling van natuur en landschap evenals projecten voor de ontwikkeling van recreatie en toerisme.

Verwachting provincie: Sturing op afstand leidt tot efficiënter doelbereiking binnen Grenspark MSN

Het Grenspark is vrij in het zoeken naar kansen om wensen van deelnemers te koppelen aan de voorwaarden van INTERREG, beleidsdoelen van Deelstaat Nordrhein-Westfalen en de provincie Limburg. De algemene doelen die door de provincie gesteld zijn voor het Grenspark worden gehaald: gemiddeld één INTERREG project per jaar en een vermenigvuldiging van het subsidiebedrag door INTERREG projecten.

De resultaten met betrekking tot doelbereiking voor vermaatschappelijking worden onder de volgende verwachting behandeld.

Verwachting: MSN wordt gezien als een voorbeeld van hoe vermaatschappelijking vorm kan krijgen

Het Grenspark MSN draagt inderdaad bij aan de beide doelen van vermaatschappelijking van het natuurbeleid: Het vergroten van de mogelijkheden voor recreatief gebruik van natuur en het verbreden van het aantal partijen dat verantwoordelijkheid neemt in natuurbeheer en ontwikkeling. Diverse projecten dragen bij aan het bevorderen van natuurbeleving onder burgers via wandelroutes, boeken of de ontwikkeling van apps voor de smartphone. Projecten rondom natuurbeleving en regionale identiteit worden ook regelmatig op een creatieve manier gekoppeld aan het behalen van ecologische doelen. Bijvoorbeeld bij het boek "Natuur voor elkaar" of in een INTERREG III project waarbij natuurbeleving routes zijn aangelegd in deelgebieden van de Meinweg waar nog geen recreatieve ontsluiting was. Bij het INTERREG V A project "Cultuurgeschiedenis Digitaal" zijn niet alleen toeristen maar ook bewoners aan weerszijden van de grens betrokken en wordt gebruik

---

gemaakt van de expertise van de lokale verenigingen. Ook bij de totstandkoming van het boek 'Natuur voor elkaar' zijn aan beide zijden van de grens organisaties en vrijwilligers betrokken geweest (Akermans et al., 2017). Daarmee gaan deze projecten ook over de verankering van natuur in de samenleving en burgerparticipatie. Bij Water.Wandel.Wereld zijn vrijwillige lokale routescouts betrokken bij routecontroles en kennisuitwisseling (Jaarverslag 2017 p.5-6).

Het mee-koppelen van ecologische doelen draagt op een bescheiden manier bij aan het minder afhankelijk worden van subsidie van de provincie. Tegelijkertijd wordt geconcludeerd dat de additionele financiering nog steeds overheids gelden zijn, lopend via de INTERREG projecten. Op provinciaal niveau zijn dat echter additionele gelden. Deze geldstromen zijn daarbij sterk gekoppeld aan het grenskaracter van de provincie Limburg. Het Grenspark is zonder meer een goed voorbeeld voor het binnenhalen van additionele fondsen via de INTERREG-gelden. Bijdragen van niet-overheden, zoals vanuit het bedrijfsleven, blijken binnen het Grenspark echter niet of nauwelijks gerealiseerd te worden. Zoals eerder vermeld zijn pogingen hiertoe via het streekfonds De Meinweg en het duurzaamheidsproject voor de toerisme-sector rondom NP de Meinweg mislukt. Het pakken van de kansen die INTERREG biedt, inclusief het mee-koppelen van ecologische doelen met sociale doelen zijn voorbeelden waarin het Grenspark MSN inderdaad als voorbeeld voor vermaatschappelijking kan dienen. De activiteiten gericht op natuurbeleving via o.a. routes en belevingsapps zijn op zichzelf niet vernieuwend, alhoewel de verbreding van de focus naar regionale grensoverschrijdende identiteit hier wel als voorbeeld kan dienen. Het genereren van financiële bijdragen uit het bedrijfsleven komt ook binnen het Grenspark niet van de grond. De reeds bestaande geldstroom van toerismebelasting wordt door gemeenten meestal niet geoormerkt als bijdrage aan natuurbeheer. Dit is ook geen gespreksonderwerp voor de provincie.

Specifiek over Water.Wandel.Wereld zijn door de provincie en -vooral- Grenspark MSN de volgende verwachtingen benoemd:

Verwachting: Door de premium wandelroutes van WWW worden meer toeristen en recreanten getrokken

Er zijn geen gegevens over hoeveel mensen de routes lopen, maar er zijn al meer dan 200.000 routekaarten gedrukt en de website werd bij de start van de routes meer dan 100.000 maal per jaar bezocht. Het excursieprogramma op de website wordt door bijna 100.000 mensen bekeken per jaar. Alle respondenten, inclusief de geïnterviewde horeca ondernemers zijn het er over eens dat er meer Duitse en Belgische toeristen komen. Expliciete monitoring ontbreekt echter. Ook is onduidelijk of er ook meer Nederlandse recreanten komen.

In 2016 werd een van de routes, de Galgenvenroute, door lezers van het Duitse Wandelmagazine tot tweede mooiste wandelroute in Duitsland uitgeroepen. Dit leidde in eerste instantie tot een toename van bezoekers (overvolle parkeerplaatsen), ook op de overige routes (jaarverslag 2016).

Verwachting: Meer toeristen en recreanten leidt tot meer natuurbeleving

Onduidelijk is of er daadwerkelijk meer natuurbeleving optreedt of dat er ook verdringingseffecten bestaan. Gaan meer toeristen en recreanten wandelen in de natuur en in het Grenspark? Of is er vooral een verschuiving van andere wandelingen naar de premium routes? Wel spreken zowel Staatsbosbeheer als Limburgs Landschap van het effect van de routes dat mensen dankzij de routes wel in de gelegenheid zijn om de mooiste natuurplekken te beleven, maar wel geconcentreerd op de routes waardoor er minder kans is op schade aan die natuur. Langs de routes staan ook informatieborden over natuur en landschap, die het bewustzijn kunnen vergroten. De meeste hiervan zijn echter onafhankelijk van Water.Wandel.Wereld geplaatst.

Verwachting: Meer toeristen en recreanten versterkt de economische kwaliteit van de regio

Omdat het om wat langere wandelroutes gaat biedt dit de mensen de mogelijkheid om er een dagprogramma van te maken, met koffiepauze en maaltijd. Dat is bij ommetjes minder het geval. In potentie draagt dat bij aan horecabezoek. Cijfers hiervan zijn er niet. Alle respondenten, inclusief de geïnterviewde horeca ondernemer zijn het er over eens dat er meer Duitse en Belgische toeristen komen. Veel recreanten willen alle gecertificeerde routes lopen. Dit blijkt uit het verzoek van wandelaars voor het toezenden van een speldje voor het inleveren van een door de horecaondernemers gestempelde pas waaruit blijkt dat alle routes gelopen zijn.

7.2.6 Ervaringen

Wat werkt goed?

- Grenspark MSN heeft een groot grensoverschrijdend netwerk opgebouwd. Dat is ook behulpzaam voor provincie, gemeenten en terreinbeheerders als ze buiten de projecten van Grenspark MSN of op andere onderwerpen op zoek zijn naar grensoverschrijdende partners of contacten
- Door de aanwezigheid van goed werkende organisaties zoals bv Natuurhistorisch Genootschap in Limburg kunnen op een creatieve manier krachten gebundeld worden, bijvoorbeeld ecologisch onderzoek doen door vrijwilligers en publiceren in een boek.
- Structureel middelen geven en inhoudelijke sturing op afstand werkt binnen Grenspark MSN goed. De vrijheid die dit met zich meebrengt maakt dat het projectbureau mogelijkheden heeft om langere subsidietrajecten in te gaan en daarbij de wensen (van deelnemers) en kansen die zij zien binnen het beleid van INTERREG, provincie Limburg en deelstaat Nordrhein-Westfalen te benutten. De ervaringen met Nationaal Parken Nieuwe Stijl in de Meinweg is dat subsidieverlening veel langer duurt en een meer gedetailleerde toetsing aan (o.a. provinciale) doelen plaatsvindt. Door respondenten is gesuggereerd dat de ervaringen van Grenspark MSN ook de NP nieuwe stijl zouden kunnen helpen. Sturing meer op afstand betekent echter ook minder ruimte voor inhoudelijke sturing en toetsing aan provinciale doelen. Grenspark MSN lijkt echter wel genegen de adviserende rol van de provincie zeer serieus te nemen.
- Het succes van de gecertificeerde routes en de manier waarop die ontwikkeld zijn heeft ertoe geleid dat Limburgs Landschap momenteel naar voorbeeld van de Water.Wandel.Wereld routes een route in de omgeving van Arcen ontwikkelt in samenwerking met het projectbureau van Grenspark MSN. Ook in België in Nationaal Park Hoge Kempen zijn twee gecertificeerde routes naar voorbeeld van het Grenspark MSN gerealiseerd.

Wat werkt minder?

- Gemeenten betalen een deel van de organisatiekosten van het projectbureau en een deel van de cofinanciering. Blijft dat duurzaam? Geldt ook voor het onderhoud van de premiumwandelproutes en hercertificering?
- Volgens sommige respondenten blijkt soms toch nog wat onwennigheid of weerstand te bestaan tegen grensoverschrijdend werken, onder andere bij gemeenten. Maar bijvoorbeeld natuurbeheerders weten elkaar intussen wel te vinden, ook als resultaat van het Grenspark.
- Niet alles kan makkelijk ondergebracht worden in INTERREG projecten. Zo is er behoefte aan groter onderzoek naar hoeveel mensen de gebieden en routes bezoeken. Staatsbosbeheer heeft laten onderzoeken hoeveel Nederlanders de natuurgebieden bezoeken, maar kijkt daarbij niet grensoverschrijdend naar bezoekers van over de grens.
- Diverse pogingen zijn gedaan om ondernemers medeverantwoordelijkheid te laten nemen voor de natuur. Dat is vooralsnog niet of nauwelijks gelukt. Stakeholders in de workshop suggereerden dat de belastingen, zoals de toeristenbelasting die via recreatieondernemers wordt geïnd een geëigende manier kunnen zijn. Deze gelden vloeien echter toe aan de gemeente, en meestal in de algemene middelen van een gemeente en vloeien daardoor niet terug naar recreatie en toerisme.

7.2.7 Conclusies

Grenzen bieden mogelijkheden

De casus Grenspark MSN in Limburg laat zien dat grenzen financiële mogelijkheden bieden. Dit kan inspiratie bieden voor andere grensprovincies om met structureel gebruik van INTERREG gelden nieuwe financieringsstromen aan te boren en op een integrale manier grensoverschrijdend te werken. Voorwaarde is wel dat er aan beide zijden van de grens, zoals in het geval van Grenspark MSN de provincie Limburg en deelstaat Nordrhein-Westfalen, de bereidheid is hierin te investeren. Deze geldstromen zijn daarbij sterk gekoppeld aan het grenskarakter van de provincie Limburg, en slechts in beperkte mate toepasbaar in andere provincies. De aanwezigheid van gedreven en natuurbewuste medewerkers lijken hiervoor een voorwaarde.

Het Grenspark versterkt regionale en internationale netwerken

Door de vele samenwerkingsvormen van het Grenspark worden regionale netwerken, ook over de grens, versterkt. Dit geldt ook voor natuurbeheerders aan beide zijden van de grens. De netwerken die ontstaan via het Grenspark zijn ook voor provincie, gemeenten en terreinbeheerders te benutten. Daarnaast raken lokale verenigingen, zoals het Natuurhistorische Genootschap, beter verbonden met institutionele netwerken en financieringsstromen. Dit opent mogelijkheden voor creatieve samenwerkingsvormen

Werkwijze Grenspark MSN als inspiratie voor vermaatschappelijking?

Op sommige vlakken kan het Grenspark MSN als inspiratie dienen voor de vermaatschappelijking van het provinciale natuurbeleid. Met name het pakken van kansen met INTERREG, en het mee-koppelen van ecologische doelen met sociale doelen zijn voorbeelden waarin het Grenspark MSN een inspiratie voor vermaatschappelijking kan zijn. De activiteiten gericht op natuurbeleving zijn minder vernieuwend (vooral gericht op de traditionele doelgroepen fietsen en wandelaars, met speciale aandacht voor jongeren) en het genereren van financiële bijdragen uit het bedrijfsleven komt ook binnen het Grenspark niet van de grond. Het genereren van additionele financieringsbronnen buiten subsidies van de EU en gemeenten is moeilijk gebleken.

Recreatie en medeverantwoordelijkheid voor natuur

Premium wandelroutes zijn een goede manier om Duitse en Belgische toeristen te trekken en vormen een goede structuur voor hoogwaardige wandelroutes. Tegelijkertijd lijkt dit een vrij kostbare benadering, die vooral dankzij de INTERREG subsidie is gerealiseerd. Deze subsidie is alleen bruikbaar voor het opzetten van zo'n netwerk, niet voor bijvoorbeeld onderhoud van de routes en zeker niet van de paden waar de routes gebruik van maken.

Alhoewel meer recreanten naar het gebied komen, is het nog niet gelukt om (recreatie-) ondernemingen meer verantwoordelijkheid te laten nemen voor de natuur, de routes of de paden. Experimenten zoals het Streekfonds zijn niet succesvol gebleken. Vooral het beheer van natuur en de paden is een financieel knelpunt, in Limburg en in de rest van Nederland. De Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur suggereert in haar recente advies³¹ de toerismebelasting bewuster in te zetten op toerisme-gerelateerde onderwerpen. In lijn met dat advies kan de doelgerichte aanwending van de toeristenbelasting een manier zijn om gelden terug te sluizen naar natuurbeheer, zeker omdat de natuur een grote toegevoegde waarde heeft voor het toerisme in Limburg. Op de lange termijn zou dit als één van de opties kunnen worden overwogen voor om de financiële voordelen van recreatieve ecosysteemdiensten meer aan het natuurbeheer ten goede te laten komen. Omdat toerismebelasting gemeentelijk georganiseerd, ziet de provincie hierbij echter geen regierol voor zichzelf.

7.3 Recreatief Netwerk Zuid-Holland en de TOP's

7.3.1 Inleiding

Beleid provincie Zuid-Holland met betrekking tot natuur en recreatie

De Beleidsvisie Groen uit 2012 (Provincie Zuid-Holland, 2012) geeft de koers en uitvoeringsstrategie aan van de provincie Zuid-Holland in de groene ruimte. De visie in de Beleidsvisie Groen geeft aan dat de provincie de verschillende functies in de groene ruimte (water, cultuurhistorie, natuur, recreatie en landbouw) meer wil koppelen om de provinciale doelen te kunnen halen. Meervoudig ruimtegebruik en slimme koppelingen zijn daarom het uitgangspunt. Er ligt minder de nadruk op nieuwe groengebieden, maar meer op netwerken waarbij de kwaliteiten van het landschap behouden blijven. Gezien het beperkte financiële kader zijn voor deze collegeperiode vijf prioriteiten benoemd voor de inzet van provinciale middelen waaronder het realiseren van de herijkte Ecologische Hoofdstructuur (EHS) in combinatie met het verbeteren van het recreatieve netwerk. De provinciale middelen worden vooral gericht ingezet om het groen dichtbij het stedelijke netwerk te realiseren en te verbeteren, wat een belangrijke bijdrage levert aan een goed woon- en vestigingsklimaat. Dit doet de provincie door

---

³¹ RLi, 2019: Waardevol toerisme onze leefomgeving verdient het. Advies Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur.

---

voldoende recreatiemogelijkheden te creëren, met sterke landschappen met een gezonde economische basis en het behoud en de versterking van de biodiversiteit.

De provincie wil met de Beleidsvisie Groen sturen op meer verantwoordelijkheid van andere partijen en meer financiële participatie van andere overheden, maatschappelijke en private partners.

De ambitie is dat er ruimte moet zijn voor groenbeleving en één van de doelen is dan ook een toename van recreatie in het groen binnen de provincie door middel van voldoende en kwalitatief hoogwaardige recreatiemogelijkheden rondom de stad. De provincie stelt dat er meer aandacht is voor gezondheid (onthaasten) en actief bewegen, waardoor het belang van goede recreatieve netwerken is toegenomen. Recreatief aantrekkelijke landschappen en gebruiksnaatuur zijn noodzakelijke voorwaarden voor leefbare steden en een internationaal vestigingsklimaat. Groenbeleving heeft betrekking op de totale groene omgeving. Dit omvat recreatiegebieden, natuurgebieden en agrarische gebieden.

De provincie Zuid-Holland stelt als uitgangspunt dat de groene ruimte in en om de stad voor alle inwoners van het stedelijk netwerk op maximaal vijftien minuten fietsen op een aantrekkelijke manier bereikbaar is. De provincie realiseert daarom een aantrekkelijk recreatief netwerk voor wandelen, fietsen en varen. Het vastgestelde Provinciaal Wandelroutenetwerk 2010-2020 (Provincie Zuid-Holland, 2010) geeft een provincie dekkend wandelnetwerk aan. Het Fietsplan 2012 -2016 (Provincie Zuid-Holland, 2012) geeft aan waar belangrijke nieuwe stad-landverbindingen nodig zijn. Naast groen is water het verbindende element in Zuid-Holland. Toekomstige investeringen zijn vooral gericht op het verder optimaliseren van de (bovenregionale) bereikbaarheid en beleefbaarheid. Daarnaast zal er door ondernemers en gebiedspartijen geïnvesteerd moeten worden in betere bekendheid van de gebieden en de recreatieve mogelijkheden. Met name op knooppunten van recreatieve netwerken wil de provincie ruimte bieden aan concentraties van voorzieningen in de vorm van 'poorten' en "TOP's". Een Toeristisch Overstap Punt (TOP) is een goed startpunt voor een recreatieve fiets- of wandelactiviteit. Een TOP is in vergelijking met een poort een stuk bescheidener van opzet. Een TOP is een herkenbare landmark met voldoende parkeergelegenheid. Een TOP biedt directe toegang tot het recreatieve routenetwerk voor fietsen en wandelen via routes langs onder andere het knooppuntennetwerk en bevat informatiepanelen met informatie over het gebied voor wandelaars en fietsers. Een TOP is bij voorkeur gekoppeld aan voorzieningen voor wandelaars en fietsers, zoals een horecavoorziening. Een TOP is geen attractie en hoeft een bezoeker niet vast te kunnen houden. Het heeft vooral een informerend karakter. De TOP's zijn evenals de poorten bereikbaar en aangegeven vanaf het hoofdwegennet. Voor een goede bereikbaarheid van het landelijke gebied vanuit de stad worden meerdere TOP's ontwikkeld. De provincie streeft naar een evenwichtige spreiding van TOP's in de provincie.

Nieuw beleid provincie

In het provinciaal natuurbeleid van Zuid-Holland is een transitie gekomen van een beleid gericht op het in stand houden en verbeteren van de biodiversiteit naar een beleid gericht op het creëren van een aangename en gezonde leefomgeving. De focus in de vermaatschappelijking van de natuur ligt op het bevorderen van het gebruik en de beleving van de natuur. Dit vindt zijn weerslag in de, sinds januari 2019 vastgestelde, nieuwe natuurvisie Rijke Groenblauwe Leefomgeving (RGLB) met een omslag gericht op het welzijn van de burgers en een aantrekkelijke en gezonde leefomgeving (Provincie Zuid-Holland, 2019). De visie RGLB heeft een tijdshorizon van 2050 en berust op vijf pijlers:

1. Gezonde leefomgeving voor mens en natuur.
2. Groenblauw in en om de stad.
3. Landschap en duurzame landbouw.
4. Beheren, ontwikkelen en beschermen.
5. Beleven en genieten van de leefomgeving.

De visie Rijke Groenblauwe Leefomgeving is een bouwsteen voor de ambitie uit het omgevingsbeleid om de meest groene metropool van de wereld te worden. Het idee van de omgevingsvisie is integraal, daarin is maatschappelijke betrokkenheid geïntegreerd. De link met het thema natuur is de aanname dat als mensen met groen in aanraking komen, ze ook betrokken raken bij groen. Concreet gaat het over de inrichting en aantrekkelijker maken van wijken, om te bewegen, fietsen en lopen oftewel recreatiemogelijkheden dicht bij huis. Daaronder valt ook een goed bereikbaar provincie dekkend

---

wandelroute-, fiets-, vaarwegen- en ruiterroutenetwerk. Inmiddels is een 4.400 km uniform en provincie dekkend en bewegwijzerd wandelroutenetwerk aangelegd evenals een provincie dekkend fietsknooppuntennetwerk en wordt er gewerkt aan een uitgebreid vaarwegennetwerk en ruiterroutenetwerk.

Toeristische Overstappunten (TOP)

Een TOP is een plek waar recreanten kunnen beginnen aan een recreatieve route in en rondom natuurgebieden en andere recreatief aantrekkelijke gebieden. De TOP is een belangrijke schakel in het hele groenblauwe netwerk en fungeert ook als een entree van het landelijk gebied. Elke TOP is goed bereikbaar met de auto en de fiets waarbij veilig en (meestal) gratis de auto of fiets kan worden geparkeerd. Vanaf elke TOP zijn bewegwijzerde wandel- en/of fietsroutes te volgen. Er is informatie aanwezig over de omgeving en mogelijkheden om even uit te rusten, meestal in de vorm van een horecagelegenheid. De TOP's zijn van een afstand herkenbaar door een groene stalen riethalm van 5,5 meter hoog. Op www.toproutenetwerk.nl staat een overzicht van de locaties van de TOP's, een kaartje en achtergrondinformatie

De gemeente Hoeksche waard heeft 4 TOP-locaties. Er loopt al ruim 4 jaar een goede samenwerking met Locatie De Oude Tol. Een andere locatie is bij Oud Beijerland aan het Zalmpad, aan de oostzijde van het dorp Oud Beijerland, bij de ingang van het ontvangstcentrum van het Hoekschevaards Landschap. Deze locatie draait al een hele tijd en draait naar tevredenheid. De gemeente heeft een parkeerplaats aangelegd, en zijn er vergunningen afgegeven. Tevens is er een TOP bij Numansdorp en Strijensas

7.3.2 Doelen van betrokkenen

Hieronder vatten we de doelen samen die door de betrokken partijen benoemd zijn:

Doel van de provincie is om via het ontwikkelen van TOP's recreanten uit, in eerste instantie, de Randstad een plek buiten de stad te bieden, waar allerlei routes samenkomen, als startpunt van wandel-, fiets- of eventueel vaarroutes. Later is dat uitgerold over de hele provincie. Primair was dan ook het doel om een concrete invulling te geven aan het provinciaal beleid betreffende stad/land verbinding en groenblauwe netwerk.

"De ambitie van de provincie was om TOP's over de provincie uit te rollen. Hiervoor is in totaal ca. €860.000 vrij gemaakt. Ik ben er trots op dat dit is gelukt" (beleidsmedewerker provincie Zuid-Holland).

De aantrekkelijkheid van het buitengebied wordt beschreven om inwoners te enthousiasmeren om daar te wandelen, fietsen of varen. Het is dus ook een gezondheidsdoel om mensen meer te laten bewegen. Daarnaast gaat het ook om de bekendheid van het groenblauwe netwerk te vergroten want er is veel in geïnvesteerd en dan moeten mensen weten dat het er is. Een doel was ook om het draagvlak voor natuurbehoud en -ontwikkeling te vergroten door natuur beter bereikbaar te maken. Via een TOP wordt het mensen gemakkelijk gemaakt om natuur te bereiken en ervan te genieten. Ook de economische spin-of door bestedingen van recreanten is belangrijk, maar hele concrete doelen zijn daarvoor niet geformuleerd, behalve dat bij een TOP of daar in de buurt een horecagelegenheid moet zijn.

De Stichting Top Routenetwerken (<https://www.toproutenetwerk.nl/>) is in 2013 opgericht om de plaatsing van TOP's te coördineren. Doelen van een Toeristisch OverstapPunt (TOP) zijn:

- meer bekendheid te geven aan recreatieve mogelijkheden;
- provincie dekkende TOP's te creëren;
- mensen te laten bewegen en
- mensen uit de stad te krijgen om met groen in aanraking te komen.

De stichting fungeert als tussenpersoon tussen gemeenten en de provincie die een TOP voor 50% subsidieert. De Stichting maakt een onderhoudscontract op met gemeenten.

Horecaonderneming 'De Oude Tol' geeft aan dat het doel (sociaal) van deze TOP locatie was om een aantrekkelijk recreatiegebied te maken voor de eigen bevolking. Een multifunctioneel gebied waardoor mensen naar buiten gaan, met zwemmogelijkheid, speel- en sportterrein en horeca. Voor de ondernemer zelf speelt het economische doel.

"Veel personen komen naar de natuurspeelplaats of naar het water. Mensen zijn blij, en de jeugd houdt je van de straat en mijn omzet is vooral bij de buiten keet aantoonbaar hoger!

De Gemeente geeft aan dat één van de doelen was om de mensen naar buiten te krijgen door middel van zwemgelegenheid en speeltuin. Het gebied moet breed inzetbaar zijn met een natuurlijke uitstraling. Meer verbinding met elkaar (jong en oud) en met de natuur (sociaal)

Er lijkt grote overeenstemming te bestaan tussen de verschillende partijen over de doelen van het programma: ze benoemen grotendeels dezelfde doelen. Wat opvalt is dat het vooral sociale doelen zijn en dat de ecologische, sociale of economische doelen niet concreet (Smart) zijn uitgewerkt. Alleen het ruimtelijk doel is enigszins concreet uitgewerkt met de wens dat de TOP's evenwichtig over de provincie verspreid moeten zijn.

7.3.3 Aansturing en maatregelen/activiteiten vallend onder het programma

De provincie gaat er van uit dat voor het realiseren van een TOP, andere partijen financieel bijdragen en stelt zelf een cofinanciering beschikbaar van maximaal € 20.000,- per TOP. De provincie heeft de afgelopen jaren € 860.000,- aan TOP's uitgegeven, zijnde 50% van de kosten. Een TOP kost gemiddeld tussen de €30.000,- en €40.000,-.

De provincie heeft de uitvoering van een TOP uitbesteed aan de Stichting TOP Routenetwerken. De stichting is opgericht om de taak van het Zuid-Hollands Bureau voor Toerisme over te nemen dat als gevolg van een collegewisseling ophield te bestaan. Het beheer en onderhoud van een TOP wordt door externe partijen betaald en uitgevoerd. Dit zijn gemeenten, recreatieschappen of particulieren. Alhoewel de vermaatschappelijking van de natuur via het beleid rond groen blauwe leefomgeving wordt vormgegeven, zijn de TOP's in eerste instantie gerelateerd aan het economische beleid van de provincie. De TOP's zijn afkomstig van de Toeristische Agenda Vrijetijd 2010 toen toerisme in die tijd nog bij de afdeling Economische Zaken van de provincie zat.

De provincie is nu gestopt met financiering van individuele projecten zoals de TOP. De ontwikkeling en financiering van nieuwe TOP's loopt via de samenwerking van regionale gebiedspartijen die zijn verenigd in landschapstafels groen en recreatie. De Landschapstafel van bijvoorbeeld Voorne-Putten is tot stand gekomen op initiatief van de Provincie Zuid-Holland, met als doel meer samenhang en flexibiliteit te krijgen in subsidies op het gebied van recreatie, landbouw en natuur. De provincie heeft daarom gekozen om subsidies meer op basis van programma's toe te kennen in plaats van aan individuele projecten en de middelen te koppelen aan provinciale doelen. De provincie laat aan de regionale partijen over met welke projecten de programma's worden gevuld.

Om onder andere het sociale gezondheidsdoel te halen om mensen meer te laten bewegen zijn de volgende maatregelen genomen:

- Ontwikkeling van een netwerk aan routes voor verschillende actieve vormen van recreatie (wandelen, fietsen, varen, paardrijden)
- Aanwezigheid van parkeerplaatsen
- Bereikbaarheid van het netwerk
- Betrekken horeca langs route
- Promotie van routes met folders en een website

7.3.4 Beleidstheorie

De vermaatschappelijking van natuur in het natuurbeleid van de provincie Zuid-Holland is met name gericht op het versterken van de relatie tussen mens en natuur. De focus in de vermaatschappelijking van natuur ligt op het bevorderen van de beleving van de natuur en worden middelen voor groen als cofinanciering beschikbaar gesteld. De provincie rekent op meer financiële participatie van andere overheden, maatschappelijke en private partners. Nieuwe recreatiegebieden rond het stedelijk netwerk worden nog wel gerealiseerd uit het programma Recreatie om de Stad en andere programma's. Daarmee stelt de provincie dat er voldoende aanbod aan goed toegankelijke recreatiegebieden is en worden er geen nieuwe recreatiegebieden meer gepland. Er ligt dus minder nadruk op nieuwe groengebieden, maar meer op netwerken waarbij de kwaliteiten van het landschap behouden blijven.

Binnen de beleidstheorie over de TOP's kunnen de volgende verwachtingen geformuleerd worden:

Verwachting: de bekendheid aan recreatieve mogelijkheden is gestegen als gevolg van een TOP

Het provinciaal beleid is erop gericht dat meer mensen gaan bewegen, vooral mensen wonend in stedelijke gebieden. Daarvoor is het noodzakelijk dat mensen weten dat er recreatieve mogelijkheden zijn. De promotie van de recreatieve netwerken en de TOP's vallen onder de verantwoordelijkheid van de Stichting Top Routenetwerken. De stichting heeft als taak het inrichten, financiële afhandeling, promoten, marketing en monitoring van de TOP's en zorgt voor de publicatie van TOP's en routes op de website en route.nl. Bij het afsluiten van het contract met een gemeente verplicht de stichting zich voor 2 jaar aan de promotionele activiteiten van een TOP. Daarvoor betalen de gemeenten met een TOP jaarlijks €150,-. Promotie richt zich primair op inwoners van de Randstad via een folder die ook digitaal op de website staat en een campagne via Google Adwords en Facebook en op beurzen.

Verwachting: De TOP's liggen evenwichtig verspreid over de hele provincie

Voor een goede bereikbaarheid van het landelijke gebied vanuit de stad zijn meerdere TOP's ontwikkeld. De provincie streeft naar een evenwichtige spreiding van TOP's in de provincie.

Verwachting: Mensen zijn meer gaan bewegen als gevolg van een TOP

De provincie stelt dat er meer aandacht is voor gezondheid en actief bewegen, waardoor het belang van goede recreatieve netwerken is toegenomen.

Verwachting: Mensen zijn meer uit de stad gekomen om met groen in aanraking te komen

De provincie heeft als ambitie een procentuele groei van de bezoekersaantallen met 2 procent per jaar en een jaarlijkse toename van recreatieplaatsen in Zuid-Holland met 1.5 procent. Groenbeleving heeft betrekking op de totale groene omgeving. Dit omvat volgens de provincie recreatiegebieden, natuurgebieden en agrarische gebieden. Naast groen is water het verbindende element in Zuid-Holland. Routes lopen daarbij niet alleen door afwisselende en aantrekkelijke landschappen maar ook in en langs natuurgebieden.

Verwachting: Meer toeristen en recreanten versterkt de economische kwaliteit van de regio

De provinciale middelen worden vooral gericht ingezet om het groen dichtbij het stedelijke netwerk te realiseren en te verbeteren wat een belangrijke bijdrage levert aan een goed woon- en vestigingsklimaat. De economische spin-of door bestedingen van recreanten is belangrijk, maar hele concrete doelen zijn daarvoor niet geformuleerd door de provincie, behalve dat bij een TOP of daar in de buurt een horecagelegenheid moet zijn. Tijdens de TOP conferentie op 6 november 2014 in Den Haag werd duidelijk dat er, ook voor ondernemers, veel voordelen zijn verbonden aan een TOP. Door gebruik te maken van een TOP worden krachten en kennis van verschillende partijen gebundeld waardoor marketing en communicatie rondom de TOP gemakkelijker wordt. Daarnaast is er de aanname dat de routenetwerken door de inzet van TOP's beter worden benut en dit meer bezoekers en meer bestedingen oplevert. De rol van ondernemers hierin is zeker niet onbelangrijk. De provincie Zuid-Holland is van mening dat een goed horecapunt zelfs een belangrijke succesfactor is. Het feit dat de ondernemer zich vaak ontfermt over de locatie (parkeerplaatsen, toiletvoorzieningen etc) creëert een gevoel van veiligheid, opvang en dienstverlening bij de recreant. Van de ondernemer die bij een TOP gevestigd is wordt een bijdrage gevraagd in onder andere het onderhoud van deze ruimte.

Verwachting: Mensen raken betrokken bij groen als ze met groen in aanraking komen.

De provincie vraagt om meer betrokkenheid van burgers en bedrijven bij het realiseren, beheer en onderhoud van het groen. Ze heeft allerlei subsidieregelingen ingesteld om de betrokkenheid te vergroten. Daarnaast creëert ze fysiek een recreatieve infrastructuur in de vorm van een groenblauw netwerk en een knooppuntenroutesysteem om mensen de mogelijkheid te geven om met groen in aanraking te komen.

Verwachting: Sturing op afstand leidt tot efficiënter doelbereiking

De provincie draagt via cofinanciering bij aan de TOP's maar heeft de uitvoering uitbesteed aan de Stichting TOP Routenetwerken voor een efficiënter doelbereik. De stichting is opgericht om de taak van het Zuid-Hollands Bureau voor Toerisme over te nemen dat als gevolg van een collegewisseling ophield te bestaan.

Verwachting: Meervoudig ruimtegebruik en slimme koppelingen zijn het uitgangspunt om provinciale doelen te halen

De mate van kwetsbaarheid van natuurgebieden was geen onderdeel van de afweging om ergens al dan niet een TOP te ontwikkelen. In gevallen met kwetsbare natuur werd wel met de inrichting gestuurd, bijvoorbeeld de tracering langs een gebied te laten lopen of een uitkijkpost te ontwikkelen zodat het gebied wel beleefd kan worden, maar dat men niet in het gebied komt. Meervoudig ruimtegebruik en koppeling is bij de aanleg van TOP's niet veel gebeurd, omdat het weinig inrichting betrof. Toekomstige investeringen zijn vooral gericht op het verder optimaliseren van de (bovenregionale) bereikbaarheid en beleefbaarheid. De provincie ziet kansen voor de doorontwikkeling van het netwerk vooral bij nieuw gebieden, stad/land verbinding, koppelmogelijkheden met andere functies zoals opknappen kades van waterschap, dijkverzwarringsprojecten en projecten in kader van ruimte voor rivier waarbij ook de natuurambities een plek kunnen krijgen. Kansen zijn er ook bij de 200.000 woningen die nog gebouwd moeten worden. Ook het beleid rond bouwen aan een klimaatbestendige Delta waarbij multifunctioneel gebruik het doel is, biedt koppelkansen voor het groenblauwe netwerk. Het beleid rond het verbeteren van bestaande ruitpadennetwerk en de ambitie om die na 2020 verder uit te rollen, biedt mogelijkheden om daaraan de ecologische opgaven te koppelen.

7.3.5 Resultaten

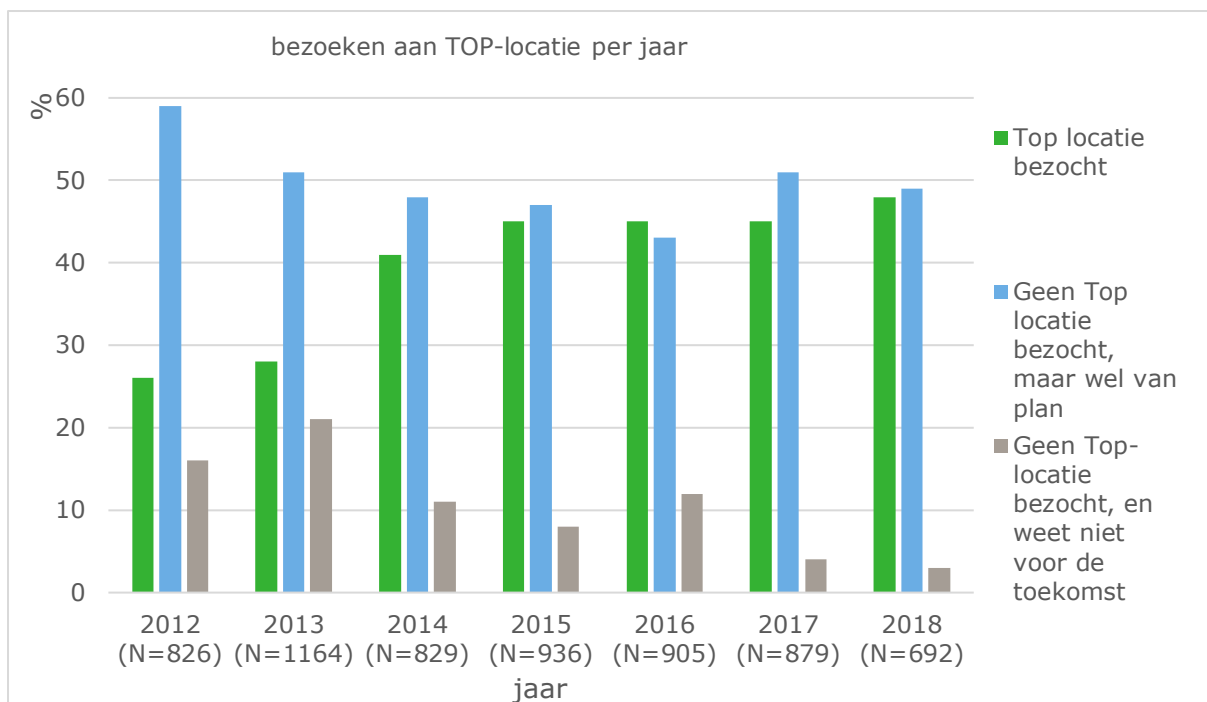
Hieronder geven we een reflectie op het behalen van de beoogde doelen/verwachtingen zoals geformuleerd door de betrokkenen. Deze reflectie is deels gebaseerd op zelf-evaluatie door de betrokkenen en deels op data en harde feiten.

Verwachting: de bekendheid aan recreatieve mogelijkheden is gestegen als gevolg van een TOP:

Via een panelonderzoek in heel de provincie blijkt dat een kleine groep recreanten bekend is met TOP's en de punten ook gebruikt. Van tevoren waren er geen concrete doelstelling over aantal gebruikers of tevredenheid gesteld. Bekendheid, gebruik en waardering van het knooppuntensysteem bij fietsers is volgens de provincie goed te noemen, bij wandelen iets minder. Het knooppuntensysteem bij paardrijden is nog in ontwikkeling. Er is nog geen herhaalonderzoek gedaan of de bekendheid met recreatieve mogelijkheden is gestegen. Ook niet of dit al dan niet door een TOP komt. De Stichting TOP Routenetwerken houdt bij hoe de campagnes verlopen en hoe vaak de website wordt bezocht. De campagnes zijn meestal succesvol (alle folders zijn op) en er is het idee dat het bezoek aan de website is toegenomen. Door persoonlijke omstandigheden bij de stichting is nog niet achterhaald of dit daadwerkelijk het geval is.

Op de website van de Stichting TOP Routenetwerken is sinds 2012 een poll met de vraag of men al eens een TOP heeft bezocht. De respondenten zijn in ieder geval bekend met de website en waarschijnlijk bekend, c.q. geïnteresseerd in een TOP als ze de poll invullen. Het is dus geen representatieve groep van de bevolking van Zuid-Holland. Uit deze poll (figuur 7.1) blijkt dat steeds meer respondenten een TOP bezocht hebben. De meerderheid geeft aan dat nog niet gedaan te hebben, maar wel van plan is. Dit percentage loopt af en is in 2018 bijna net zo groot als het percentage respondenten dat wel al een TOP heeft bezocht. Het percentage dat geen TOP heeft bezocht en het ook niet weet voor de toekomst neemt af.

Figuur 7.1 Aantal (%) respondenten van de poll op de website met de vraag of men al eens een TOP heeft bezocht.

Sommige TOP's zijn zeer succesvol waarbij alle lagen van de bevolking van kleine kinderen, pubers tot opa's en oma's er gebruik van maken. Een ondernemers schat het bezoek aan "zijn" TOP op warme dagen op 1000 recreanten. Sommige ondernemers uiten in hun promotie dat ze bij een TOP liggen en ondernemers kunnen gratis worden gepromoot via QR-codes.

TOP locatie 'De Oude Tol' staat geregeld in verschillende (plaatselijke) krantjes, dan wel de aanleg van de natuur speelplaats, dan wel nieuwe eigenaar van de horeca onderneming of de horeca gelegenheid zelf.

Ondernemer van de maand Juni 2019:

Het is altijd genieten in De Oude Tol; 'het is een unieke plek aan het water, met een goed sfeer, lekker eten en aardig en vriendelijk personeel'
Al dus de "Hoeksche Waard exclusief"

De gemeente Hoeksche Waard geeft zegt niets over bekendheid, maar wel dat de twee locaties goed lopen.

Een voorzichtige conclusie is dat op basis van deze cijfers het gebruik en dat bekendheid van een TOP door de jaren heen gestegen is, waarmee aan de verwachting wordt voldaan.

Verwachting: De TOP's liggen evenwichtig verspreid over de hele provincie

In totaal zijn er 46 TOP's in Zuid-Holland gerealiseerd. Op basis van de gesignaleerde behoeften en mogelijkheden is telkens opnieuw een afweging gemaakt of er ergens een TOP mogelijk is. In het begin waren er hele strikte regels waaraan een TOP moest voldoen. Als er geen parkeerplaatsen waren of horeca werd het initiatief afgewezen. Nu is men wat flexibeler als er maar wel binnen een bepaalde straal en met een goede bewegwijzering dergelijke voorzieningen kunnen worden bereikt. Ook het criterium dat parkeerplaatsen altijd gratis moeten zijn is nu verlaten, omdat er rekening wordt gehouden met plaatselijke omstandigheden zoals een gemeentelijk parkeerregime waar de gemeente niet van af wil wijken. Er wordt wel gesteld dat het parkeren betaalbaar moet blijven. Deze minder strikte regels zijn ook ontstaan in verband met de wens van een goede spreiding van de TOP's over de provincie. Zoals de kaart (figuur 7.2) laat zien is het gelukt om de spreiding evenwichtig over de provincie te laten verlopen. Er liggen 10 TOP's met de dezelfde signatuur in de provincie Utrecht en 1 in de provincie Noord-Brabant.

Vorig jaar kwam men tot de conclusie dat de provincie nu wel gedekt is en is het beleid van de TOP gestopt.

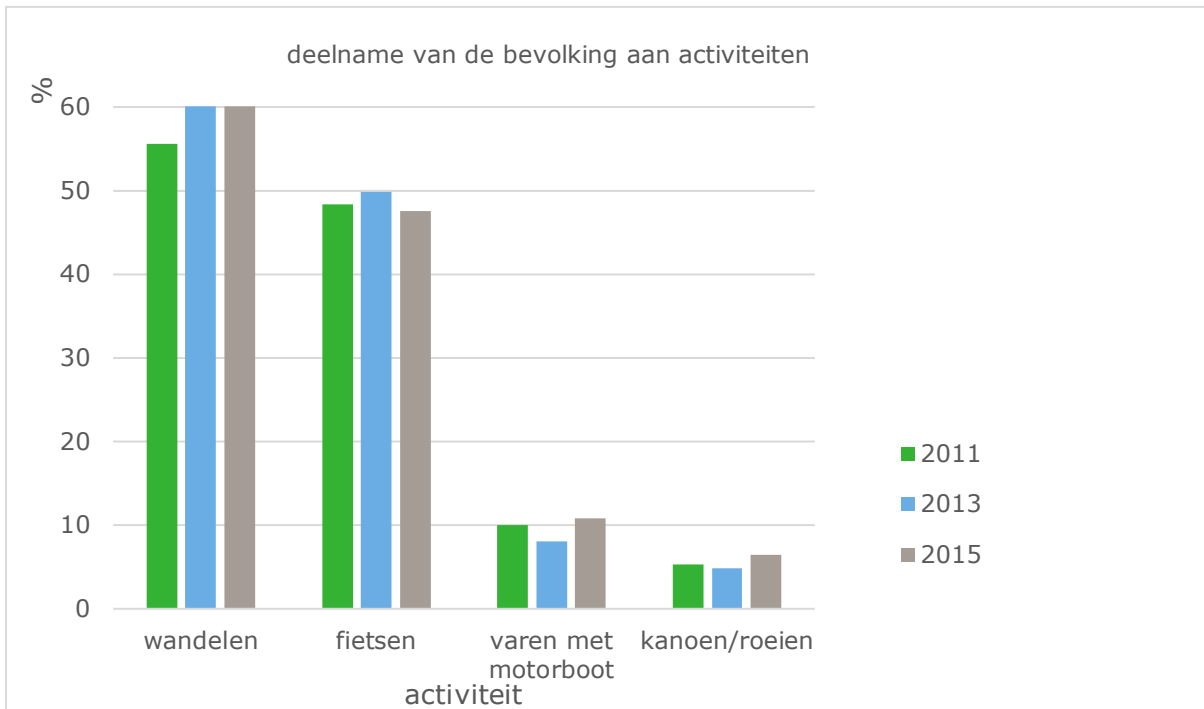
Figuur 7.2. Ligging van de TOP-locaties in de provincie Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Brabant.

Verwachting: Mensen zijn meer gaan bewegen als gevolg van een TOP.

Uit onderzoek uit 2018 (Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd, 2018) blijkt dat vooral recreatieve fietsers (43%) gebruik maken van routenetwerken, gevolgd door wandelaars (34%) en watersporters (23%). De groep ruiters en menbers maakt wel gebruik van routes in brede zin (54%), maar dit betreft nog zelden routenetwerken vanwege het (grotendeels) ontbreken daarvan. Voor wandelen blijkt dat (Bureau voor Ruimte en Vrije Tijd, 2018):

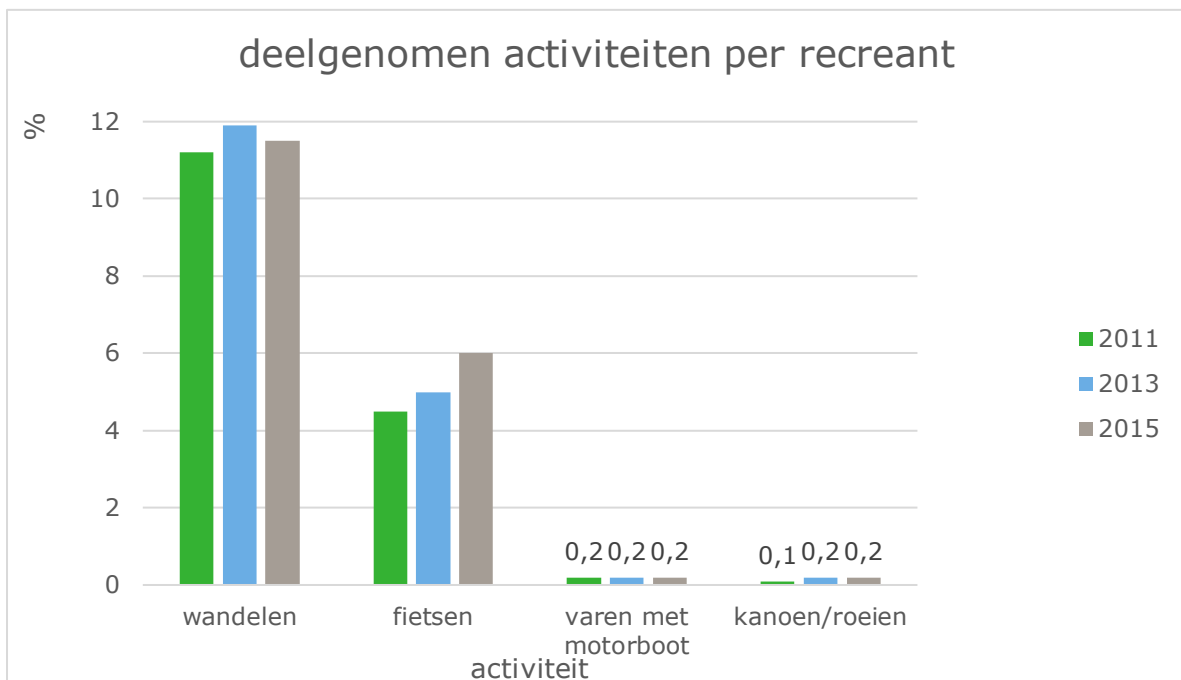
- 11% gebruikt een Streek- of LAW-pad;
- 16% gebruikt het wandelknooppuntennetwerk;
- 7% gebruikt een themaroute;
- 18% gebruikt een ander soort bewegwijzerde wandelroute, waaronder Boerenlandpaden, ANWB-routes, NS-routes en dergelijke.
- 65% gaat (wel eens) zonder routes op pad; zij bepalen zelf hun route.

Er kan nog niet geconstateerd worden of mensen meer zijn gaan bewegen als gevolg van de TOP omdat nog geen herhalingsonderzoek is uitgevoerd naar het gebruik van de routenetwerken. Ook is onduidelijk of "meer bewegen" betrekking heeft op het aandeel mensen (meer mensen gaan bewegen) of het aandeel tochten (één mens maakt meer tochten en beweegt dus meer). Cijfers uit het Continu Vrije Tijdsonderzoek (CVTO) van NBTC-NIPO Research laten zien dat vanaf 2011 (toen er nog geen Beleidsvisie Groen was) het aandeel Zuid-Hollanders dat is gaan wandelen met 12% gestegen is (bijna 7 procentpunten). Het aandeel Zuid-Hollanders dat is gaan fietsen, kanoën/roeien of varen met een motorboot laat een wisselend beeld zien (figuur 7.3) (NBTC-NIPO Research 2010-2011; 2014-2015).

Figuur 7.3. Deelname (%) van Zuid-Hollanders aan recreatieactiviteiten. Bron: CVTO, bewerking WENR

Naast deelname is ook onderzocht of het aantal tochtjes is toegenomen. Ook hiervoor is het CVTO gebruikt vanaf 2011. Het blijkt dat het aantal wandeltochten en vaartochten redelijk stabiel is en dat het aantal fietstochten en (in mindere mate) kano/roeitochten gestegen is (figuur 7.4). De conclusie is dat Zuid-Hollanders inderdaad meer zijn gaan bewegen, ofwel via het deelnamepercentage (vooral wandelen) ofwel via het aantal tochten (vooral fietsen). Het is evenwel onderzoekmatig moeilijk aan te tonen dat meer bewegen het gevolg is van een TOP en/of routenetwerk.

Figuur 7.4. Aandeel (%) recreatieactiviteiten in het geheel aan ondernomen vrijetijdsactiviteiten door Zuid-Hollanders. Bron: CVTO, bewerking WENR

Zowel de gemeente Hoeksche Waard als de horeca locatie 'De Oude Tol' zijn van mening dat er het aantal bezoekers op deze TOP locatie de laatste jaren is toegenomen, en dat de bezoekers meer buiten zijn. Verwacht wordt dat het aantal bezoekers de komende jaren gelijk blijft.

Verwachting: Mensen zijn meer uit de stad gekomen om met groen in aanraking te komen.

Voor fietsen zijn verbindingsknelpunten tussen stad en land (totaal aantal van 40) opgelost door infrastructuur aan te leggen of op te knappen via cofinanciering en in samenwerking met gemeenten. Voor een aantal recreatieactiviteiten (buitenrecreatie) is in het CVTO gevraagd waar respondenten de activiteit hebben uitgevoerd. De categorieën agrarisch gebied, gebied aan water, recreatiegebied, nat natuurgebied, duingebied, bos en heide zijn samengevoegd tot de categorie Groen zoals de provincie die ook definieert. Daarnaast zijn respondenten uit Zuid-Holland geselecteerd die in zeer sterk stedelijk of sterk stedelijk gebied wonen. In 2011 bezocht 53% van bewoners uit de stad groene recreatie, in 2013 is dat aantal naar ruim 61% gestegen en in 2015 bezoekt bijna 65% van de ondervraagde recreanten uit de stad groene locaties. Dat is 13% meer dan in 2011.

Recreatie gebied 'De Oude Tol' is vooral heringericht om vooral de plaatselijke bevolking (Hoeksche Waard en Oud Beijerland) meer naar buiten te krijgen, en te verbinden met de natuur. Toch komen er ook bezoekers van verder weg (Rotterdam). De meeste recreanten komen op de fiets of met de auto. Er zijn inmiddels 4 camperplekken die ook geregeld bezet zijn.

De conclusie is dat meer mensen uit de stad met groen in aanraking gekomen zijn en is aan deze verwachting voldaan.

Verwachting: Meer toeristen en recreanten versterkt de economische kwaliteit van de regio

Ondernemers nemen soms het initiatief om te investeren in hun bedrijf of samen met de gemeente te investeren in de omgeving. Ze verwachten een toename van hun omzet door een TOP. Goodwill van een bedrijf is daarbij essentieel want het is moeilijk hard te maken dat het bedrijf er winst uit haalt alhoewel een ondernemer aangaf 15% meer omzet te hebben. Horeca ondernemer 'De Oude Tol' heeft geen directe subsidie ontvangen, maar heeft wel baat bij de grotere stroom mensen die naar het recreatie gebied komen. De omzet van de buiten (verkoop) keet is het eerste half jaar van 2019 toegenomen in vergelijking met het jaar ervoor.

Verwachting: Mensen raken betrokken bij groen als ze met groen in aanraking komen.

Inmiddels is een 4.400 km uniform en provincie dekkend en bewegwijzerd wandelroutenetwerk aangelegd evenals een provincie dekkend fietsknooppuntennetwerk en wordt er gewerkt aan een uitgebreid vaarwegennetwerk en ruiterroutenetwerk. Routes gaan langs allerlei bezienswaardigheden, maar er wordt relatief weinig informatie gegeven over de natuur.

Uit het draagvlakonderzoek (de Boer & Langers, 2017) blijkt dat betrokkenheid van burgers bij natuur zich op verschillende manieren uit, namelijk in de vorm van gebruiken, beschermen of beïnvloeden. Activiteiten daarbij kunnen passief of actief zijn. Terwijl het bij actieve betrokkenheid gaat over meer directe betrokkenheid bij natuur, is de passief betrokken burger meer op afstand van de natuur. De rol van gebruiker richt zich op het verkrijgen van informatie over natuur (passief) en bezoeken van natuurgebieden (actief). Dit bezoek is meestal in de vorm van een recreatieve activiteit. De beschermer draagt bij aan natuurbescherming middels financiële bijdragen (passief) of actief via activiteiten voor natuur- en landschapsbeheer. De beslisser tracht besluitvorming bij natuur en landschap te beïnvloeden, bv. door stemgedrag (passief) of het meedoen met demonstraties (actief). Het blijkt dat de (actieve) betrokkenheid van burgers in de vorm van een bezoek aan natuurgebieden (68%) het meest voorkomt.

Bij de Oude Tol komen mensen om te zwemmen en te spelen in de (natuur)speeltuin. De gemeente heeft bij de herinrichting slim ingespeeld op natuur door ook (struin) bosjes te creëren en wilde bloemen in te zaaien. Dit verhoogt de aantrekkelijkheid en uiteindelijk de biodiversiteit.

De conclusie is dat mensen vooral door het recreatief gebruik van het groen in aanraking komen met de natuur en dat dit een vorm van betrokkenheid is.

Verwachting: Sturing op afstand leidt tot efficiënter doelbereiking.

Een speciale medewerker bij de Stichting was belast met de coördinatie van de plaatsing van TOP's. Het overleg met lokale stakeholders (gemeente, ondernemer etc.) kost veel tijd en inspanning (regelgeving en vergunningen waren soms lastig en soms de onderhandelingen met stakeholders). De

---

samenwerking met lokale stakeholders werkt ook versterkend. Er is veel inspraak, ze kennen elkaar, hebben contact met de juiste mensen en er zijn korte lijntjes en een gemeenschappelijk doel. Dit heeft geresulteerd in 49 TOP's in Zuid-Holland in een relatief korte tijd. Er is op dit moment geen budget meer voor een TOP. De ontwikkeling en financiering van nieuwe TOP's loopt via de samenwerking van regionale gebiedspartijen die zijn verenigd in landschapstafels groen en recreatie. Conclusie is dat sturing op afstand heeft gewerkt omdat lokale stakeholders elkaar kennen, contact hebben met de juiste mensen, er korte lijntjes zijn en veel inspraak is.

In de 4 jaar dat ik hier zit hebben we elkaar prima weten te vinden, we kijken waar de belangen van de andere partij zit. De ondernemer is ook bereid is om iets te doen! Dat is heel fijn, hij neemt zelf zijn verantwoordelijkheid.

Verwachting: Meervoudig ruimtegebruik en slimme koppelingen zijn het uitgangspunt om provinciale doelen te halen.

Bij koppeling met andere functies in het kader van meervoudig ruimtegebruik moet het netwerk van begin af aan in de planontwikkeling worden meegenomen. Bij de ontwikkeling van de hogesnelheidslijn HSL die het netwerk doorkruiste, ging dit minder goed.

7.3.6 Ervaringen

Wat werkt goed?

Er is compleet netwerk ontstaan en verspreid over de provincie liggen TOP's waardoor iets als "TOP-hoppen" (meer TOP's gaan bezoeken) mogelijk is. Er is enthousiasme bij gemeenten en ondernemers om te reageren op een initiatief om een plek te ontwikkelen waar routes bij elkaar komen. Gemeenten zijn vaak gericht op de eigen bevolking en ze zien hierin kansen iets voor de eigen bevolking te doen. En dat geeft draagvlak voor investeringen. De samenwerking tussen de horeca ondernemers 'De Oude Tol' en de gemeente Hoeksche Waard verliep goed en er was en is veel overleg. Dit, omdat de juiste personen elkaar weten te vinden.

De samenwerking met de gemeente is goed, we hebben veel samen opgetrokken en veel overleg gehad. Door de korte lijntjes weten we elkaar te vinden. We zijn ingehaald door enorm succes van de Top!

In Zuid-Holland was toerisme van de beleidsagenda verdwenen en komt nu weer terug. Mede omdat TOP's ook gebruikt kunnen worden in het beleid om toeristen te spreiden. Het beleid van de provincie wordt positief ervaren door de mogelijkheden te benutten die er waren via beleid rond stad/land verbinding en groenblauwe netwerk.

Wat werkt minder?

Het grootste probleem bij bewegwijzerde routes is een reconstructie van wegen en werkzaamheden aan de weg. Bij een reconstructie van een weg verdwijnen routepaaltjes en niemand weet meer waar die zouden moeten staan. Maar inspelen op geplande werkzaamheden zoals een wegreconstructie, geeft ook mogelijkheden om een TOP op te richten. Er zijn geen duidelijke afspraken bij TOP's wie waar verantwoordelijk voor is, daarbij hoort ook toezicht en handhaving van regels bij een TOP. Ook gebruik van sanitair door bezoekers van de Top Locatie is een punt van aandacht. Zijn er genoeg (gemeentelijke) voorzieningen in het gebied? Wie houdt dit schoon? Sluiten van eventuele hekken? Ondernemers bij een TOP doen dit nu zelf, maar vinden dat dit eigenlijk een taak van de gemeente is. Hetzelfde geldt voor handhaving en regels. Het moet bij het begin van de planontwikkeling worden meegenomen wie verantwoordelijk is voor toezicht en handhaving.

"Dat routebureau had er natuurlijk al lang moeten komen.....Als je al investeert in routes zoals de provincie heeft gedaan, moet je ook zorgen dat je zicht hebt op continuïteit"

Het onderhoud van het routesysteem is een belangrijk punt van aandacht; Niemand wil daar eigenaar van zijn door tijdgebrek en/of lage prioriteit. Een routebureau heeft daarin misschien een iets duidelijker positie. Maar er is geen routebureau in Zuid-Holland. Investeringen in routes vragen om continuïteit en dat is een gemiste kans van de provincie omdat er allerlei instanties zijn opgeheven die

---

voor dat onderhoud kunnen zorgen. De provincie stelt dat het beheer en onderhoud nu voor de regio/gemeente is. Als er niet wordt geïnvesteerd in bestaande routes heeft dat invloed op het onderhoud en dus ook op het recreatief gebruik. Recreanten vertrouwen het netwerk niet meer als er een bepaalde bewegwijzering verdwenen is. De ervaring is dat afspraken over onderhoud minstens een jaar voordat het onderhoudscontract afloopt, opnieuw moeten worden gemaakt. Door gebrek aan besluitvorming, lage prioriteit en te weinig menskracht gebeurt dit vaak niet en dan kost het extra veel budget en energie om de routes weer op niveau te krijgen. Een routebureau met menskracht zou dit kunnen oplossen.

7.3.7 Conclusies

De € 860.000,- subsidie van de provincie Zuid-Holland heeft er mede toe geleid dat in een relatief korte tijd er 49 Toeristische Overstap Punten (TOP) in Zuid-Holland zijn gekomen met een evenwichtige spreiding over de hele provincie. Op basis van een beperkt aantal cijfers kan geconcludeerd worden dat het gebruik en dus bekendheid van het routenetwerk en de TOP's door de jaren heen gestegen is, ook al maakt een relatief kleine groep recreanten gebruik van en is bekend met TOP's.

Zuid-Hollanders zijn sinds 2011 meer gaan bewegen, ofwel via het deelnamepercentage (vooral wandelen) ofwel via het aantal tochten (vooral fietsen). Het is evenwel onderzoekmatig moeilijk aan te tonen dat meer bewegen het gevolg is van een TOP of een routenetwerk. Het blijkt dat het aandeel inwoners uit de stad dat vanaf 2011 groen bezoekt gestegen is met 23%.

De economische spin-of van een TOP door bestedingen van recreanten is belangrijk, maar het is moeilijk hard te maken dat een ondernemer er winst uit haalt alhoewel een ondernemer aangaf 15% meer omzet te hebben.

Vooraf door het recreatief gebruik van groen raken mensen betrokken bij de natuur en een recreatief routenetwerk biedt hier kansen voor, ook al wordt er relatief weinig informatie over de natuur gegeven bij de TOP's.

Het beleid van de provincie om bij de ontwikkeling van een TOP te sturen op afstand heeft gewerkt omdat lokale stakeholders elkaar kennen, contact hebben met de juiste mensen, er korte lijntjes zijn en veel inspraak is. Door te koppelen met plannen voor andere ruimtelijke functies, stijgt de kans voor het ontwikkelen van een TOP.

Het opzetten van een nieuw netwerk lukt beter dan het onderhoud van een bestaand netwerk. Bij een nieuw netwerk is er een aanleiding, enthousiasme en budget beschikbaar. Bij een bestaand netwerk komt de vraag wie er verantwoordelijk voor is en dat is een lastige vraag. Het lijkt erop dat niemand verantwoordelijkheid neemt voor het beheer en onderhoud van een bestaand netwerk door gebrek aan menskracht, tijdgebrek en/of prioriteitstelling. Het is belangrijk om afspraken en verantwoordelijkheden tussen verschillende partijen op TOP locaties al vroeg in het planningsproces mee te nemen

Promotie, beheer en onderhoud van het bestaande netwerk zou een taak van een routebureau kunnen zijn. Samen met Flevoland is Zuid-Holland de enige provincie zonder routebureau. Maar de provincie gaat dat niet alleen opzetten, alleen voorwaardelijk als andere partners het ook zien zitten en meefinancieren.

7.4 Inzichten uit de groepsreview

- *Rol van de provincie.* De visies van de provincie op hun rol op het gebied van recreatie verschilt. Limburg ziet een beperkte rol voor zichzelf, Zuid-Holland neemt een actievere rol. In Limburg wordt het, mede door de bredere sturingsfilosofie, meer overgelaten aan maatschappelijke actoren en bedrijven. Vanuit de provincie is een doelstelling rondom recreatie, maar de concrete invulling dient door de gebieden en gemeenten gemaakt worden. In Zuid-Holland is er wel een concretere doelstelling maar de precieze locatiekeuze wordt door lokale betrokken partijen gemaakt.
- *Financiering van onderhoud van de recreatieve voorzieningen is een knelpunt.* Voor de aanleg van nieuwe voorzieningen is vaak genoeg geld te vinden. Voor de kosten van onderhoud van

---

bestaande recreatievoorzieningen bestaat echter sinds de bezuinigingen die optraden tijdens het decentralisatieproces een financieel tekort. Een trend is dat structurele financiering voor recreatiegebieden en onderhoud enorm daalt, en daar is nog steeds geen oplossing voor gevonden. Terrein-beherende organisaties en anderen hebben veel pogingen gedaan hiervoor financiering uit de recreatiesector te vinden. Op een enkele positieve uitzondering na, blijkt dit echter niet mogelijk om hiermee voldoende additionele financiering te vinden. Zowel in de casussen als breder in de sector blijkt dat het niet in voldoende mate gelukt is om andere financieringsbronnen (via de sector, overig bedrijfsleven of via recreanten) te regelen voor het onderhoud.

- *Geoormerkte toeristenbelasting* zou als één van de opties kunnen worden overwogen om de financiële voordelen van recreatieve ecosysteemdiensten meer aan het beheer en onderhoud ten goede te laten komen.
- *Andere beleidsterreinen*. Begeef je niet alleen in het natuurdomein, maar ook in de aanpalende domeinen om financiering voor beheer en onderhoud van natuur en recreatievoorzieningen te agenderen. De sector Recreatie en Toerisme heeft namelijk sterke relaties met andere beleidsterreinen. Het aanhaken bij het realiseren van de klimaatdoelstellingen biedt wellicht hiervoor mogelijkheden als ook inspelen op de discussies rond verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving, het bevorderen van de actieve mobiliteit en het mede uitwerken van de doelstellingen in de gezondheidszorg door de positieve relatie tussen natuur en gezondheid. Dit vraagt om een brede oriëntatie van beheerders en beleidsmedewerkers recreatie. Een *regionale ambassadeur* is belangrijk, die mensen bij elkaar brengt en de rol speelt van verbinder.

Tevens werd in de groepsreview de bredere geldigheid van de conclusies getoetst die verwerkt zijn in de volgende paragraaf.

7.5 Conclusies

Op grond van de beide casussen en de groepsreview kunnen we de volgende conclusies trekken. In beide provincies zijn de projecten succesvol; de meeste doelen zijn gehaald. In Zuid-Holland is een heel netwerk van TOP's gekomen en in Limburg zijn in het project Water.Wandel.Wereld diverse gecertificeerde wandelpaden in en rondom natuurgebieden ontwikkeld.

In beide casussen wordt sterk ingezet om sociale doelen van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur te realiseren. De inspanningen zijn vooral gericht om het aantal recreanten te vergroten, de beleving van natuur te bevorderen en in te spelen op het actief bewegen in het kader van de gezondheidsproblematiek. Als afgeleid doel wordt tevens verwacht dat dit toenemend recreatief gebruik een positieve impact zal hebben op de lokale economie en daarmee bijdraagt aan doelen om de regionale economie te versterken. Opvallend is dan ook dat in beide provincies de projecten gestart zijn vanuit het economische domein. Alhoewel toename van recreatief gebruik een belangrijk doel is, wordt er in Limburg hierop nauwelijks gemonitord, terwijl in Zuid-Holland dit wel enigszins wordt gedaan. In beide casussen zijn ecologische doelen gesteld alhoewel dit in de casussen weinig is uitgewerkt. Zowel bij de TOP's als in het project Water.Wandel.Wereld hebben geen fysieke ingrepen plaatsgevonden om de natuur in het gebied te verbeteren. In het Grenspark in Limburg worden wel in het algemeen economische, sociale en natuurdoelen integraal benaderd, enerzijds door projecten die meerdere doelen dienen te combineren, en anderzijds via het mee-koppelen van natuurdoelen aan economische of sociale doelen, of andersom. Deze strategie wil men ook in Zuid-Holland steeds meer gaan inzetten.

In de beide casussen heeft de provincie bewust gekozen voor een indirecte rol waarbij een gebiedspartij of een externe organisatie de uitvoering van het beleid vormgeeft. Beide provincies hanteren het instrument van cofinanciering. De ervaring vanuit de provincies is dat dit 'sturen op afstand' goed werkt en tot succesvolle uitvoering heeft geleid. Binnen de casussen blijken nieuwe samenwerkingsvormen gevonden te kunnen worden om nieuwe initiatieven te ontwikkelen. Deze samenwerking bestaan overigens voornamelijk uit andere (semi) overheden.

Het Grenspark is door de Europese subsidie zeer succesvol om aanvullende financiering te vinden voor haar projecten. Zij is ook succesvol in het verbinden van verschillende sectoren binnen één project, en bereikt daarmee een verbreding van natuurdoelstellingen. De omvang van de bedragen die vloeien naar het natuurbeheer is overigens klein vergeleken met regulier natuurbeheer. Ook in Zuid-Holland wordt geprobeerd om deze strategie binnen programma's toe te passen onder andere via de Landschapstafels.

Een gezamenlijke bevinding uit deze casussen is dat de verwachtingen over het vinden van nieuwe financieringsbronnen voor regulier onderhoud van recreatievoorzieningen en natuur te optimistisch zijn geweest. Ondanks de goede ervaringen in de casussen blijkt het moeilijk om het beheer en onderhoud van recreatieve voorzieningen en natuur structureel te financieren. In lijn met het advies van de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur kan een doelgerichte aanwending van de toeristenbelasting een manier zijn om gelden terug te sluizen naar natuurbeheer en onderhoud van recreatieve voorzieningen (Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, 2019). Omdat toerismebelasting gemeentelijk georganiseerd zijn, zien de provincies hierbij echter geen regierol voor zichzelf. Bij de start van nieuwe projecten zal daarom expliciet afspraken moeten worden gemaakt wie verantwoordelijk is voor het beheer en onderhoud. In veel gevallen zal dit toch de overheid zijn.

---

8 Discussie

In deze discussie bespreken we een aantal uitkomsten van het casusonderzoek, en leggen de relatie met ander onderzoek.

Het dilemma om een toename vrijwilligers en (burger)initiatieven eensluitend toe te schrijven aan beleidsinspanningen

Op casus niveau blijkt dat er nieuwe (burger)initiatieven voor natuur ontstaan en dat nieuwe vrijwilligers en vrijwilligers- en bewonersgroepen aan de slag gaan in de natuur. Onze casus Streekbeheer laat een duidelijke toename van vrijwilligersgroepen en aantal vrijwilligers zien. In de door ons bekeken gemeenten varieert de toename van 2 tot 17 nieuwe groepen per jaar. In de casus Groen aan de Buurt ontstaan nieuwe burgerinitiatieven door het uitgevoerde programma. Een toename van aantallen actieve vrijwilligers in Nederland blijkt ook uit verschillende andere publicaties. Sanders et al, 2018 constateren: *"Het aantal burgers dat activiteiten verricht voor natuur en landschap lag volgens de draagvlakenquête op 50% in 2006 en op 57% in 2013 maar het aantal mensen dat activiteiten voor natuur verricht is daarna niet verder gegroeid (De Boer en Langers, 2017). Als we de activiteiten uitsluiten die rondom eigen huis en tuin worden genomen en kijken naar de activiteiten die ook onder het vrijwilligerswerk vallen (zoals afval opruimen, inventarisatie van planten en dieren), lijkt het aantal mensen dat actief is voor natuur en landschap nog steeds toe te nemen."* (Sanders et al, 2018, p. 34/35).

Ondanks de indruk dat een zeer groot aantal vrijwilligers actief is en het beeld van een toename van vrijwilligers, zijn er geen eensluitende landelijke cijfers over aantallen vrijwilligers en over de toename van aantallen vrijwilligers. Wel blijkt uit de jaarverslagen van de TBO's een toename over de afgelopen jaren (Sanders et al, 2018). Schattingen in de literatuur liggen tussen de 80.000 en de 100.000 (Roetemeijer 2016; Creemers & Laan, 2018). Het relateren van toenames aan beleidsinspanningen is, zeker op grotere schaal, moeilijk te leggen. Dat is alleen mogelijk op individueel niveau (bijv. een groep die duidelijk van start gaat n.a.v. een wervingsactie en contact met landschapsorganisaties). De invloed van de bezuinigingen op natuur en landschapsbeheer en -onderhoud, en (samenhangende) beleidsinitiatieven en de intrinsieke motivaties van burgers om dingen op te pakken, versterken elkaar soms. We kunnen stellen dat de beleidsprogramma's een opstap bieden voor nieuwe initiatieven en waarschijnlijk nieuwe deelnemers trekken (voorbeelden van werving en een uitdijende werking van bijeenkomsten in het kader van Streekbeheer en Groen aan de buurt). Met zekerheid zeggen dat de initiatieven zonder die programma's *niet* van de grond waren gekomen, kan niet.

De ecologische meerwaarde van burgerinitiatieven, vrijwilligers en initiatieven in de zorg

Uit onze casussen komt geen duidelijk overall beeld over de ecologische impact van het werk van vrijwilligers, burgerinitiatieven en initiatieven in de zorg. De vrijwilligers en initiatieven houden niet zelf de ecologische impact van het werk bij. Uit de casus Streekbeheer bleek dat de beschikbare landelijke data uit de Nationale Database Flora & Fauna momenteel niet geschikt zijn om deze effecten te monitoren. Uit de expert-beoordeling van een aantal projecten uitgevoerd door Streekbeheer komt het beeld naar voren dat de ecologische waarde kan variëren. Benadrukt wordt dat het ecologisch effect van vrijwilligers erg groot kan zijn (bijv. als een landschapselement zonder het vrijwilligerswerk helemaal niet wordt opgepakt; of wanneer een groep ecologische expertise heeft), maar dat over het algemeen de schaal waarop vrijwilligerswerk uitgevoerd wordt, tot minder ecologisch rendement leidt dan wanneer het landschap door professionals in grootschalig herstelprojecten uitgevoerd wordt (o.a. doordat bewoners vaak kleine projecten binnen de (bebouwde) eigen leefomgeving oppakken).

Betrokkenheid bij natuur van, en het creëren van toegankelijk groen voor, kwetsbare doelgroepen is een doel van de projecten in de Zorg casussen. Het gaat om inclusiviteit van natuur: iedereen moet kunnen genieten van groen. Uit het onderzoek blijkt dat de Zorg en Groen projecten leiden tot een toename van *beleefbaar* groen, door de aanleg van nieuw groen of het beter benutten van bestaand groen. De ecologische meerwaarde van het groen voor biodiversiteit (bv. door seizoensvariatie, inheemse soorten) wordt bij alle projecten gestimuleerd, maar resultaten op het gebied van

---

natuurbescherming zijn een bijvangst omdat de projecten primair gericht zijn op het beleven en benutten van groen.

Er lijkt een verschil in de ecologische bijdrage aan het behoud van beschermde of bedreigde natuur tussen vrijwilligers enerzijds en burgerinitiatieven en initiatieven in de zorg anderzijds. Dit wordt vooral bepaald door de uitgangssituatie van de natuur waar ze werken en in hoeverre de focus ligt op natuurbehoud of herstel. Hierdoor is de potentie van de ecologische bijdrage aan het behoud van hoogwaardige natuur van groene burgerinitiatieven waarschijnlijk kleiner dan die van vrijwilligers werkzaam bij TBO's, Landschapsbeheer of soortenorganisaties. Een groot deel van het groene vrijwilligerswerk vindt plaats binnen de beschermde natuur, terwijl de groene burgerinitiatieven daar veelal buiten liggen. Ook uit andere studies komt dit beeld naar voren (Bredenoord et al, 2020). "De bijdrage van groene burgerinitiatieven aan het dichterbij brengen van bijv. de nationale natuurdoelen lijkt daardoor beperkt. 10% van de burgerinitiatieven richt zich uitsluitend op het Natuurnetwerk" (PBL, 2018; Mattijssen et al. 2015). Ook de doelstelling van vrijwilligers en burgerinitiatieven variëren. Zo is het voortbestaan van specifieke soorten zoals de kerkuil deels afhankelijk van de inzet van vrijwilligers en hun monitoring (PBL 2018). Vullings et al (2018) concludeert n.a.v. een monitor bij 133 groene burgerinitiatieven dat vaak de nadruk ligt op groenbeheer of aanleg van gebruiksgroen. Uit een onderzoek van Kamphorst & Mattijssen (2018) naar 264 burgerinitiatieven komt dit ook naar voren, maar ook zo'n 65% van de door hen onderzochte initiatieven heeft mede een ecologisch doel, met name natuurbeheer.

Tegelijkertijd is bij veel burgerinitiatieven de kwaliteit van de natuur voordat zij zich inzetten vaak laag. Dit blijkt ook uit de casus bij Groen aan de Buurt en de zorgcasussen. Het ecologisch effect is positief, al was het maar omdat elke stoeptegels vervangen door groen '100%' winst is. Soms wordt de ecologische bijdrage als groot ingeschat wanneer burgerinitiatieven ecologische expertise aan boord hebben of inwinnen. Op lokale schaal kan de bijdrage dus substantieel zijn en gaat het wel degelijk vaak om gebieden waar de natuurwaarden toeneemt. Dit blijkt ook uit het onderzoek van Matthijssen et al (2015), dat geeft aan dat 60% van de 264 onderzochte burgerinitiatieven plaatsvindt op ecologisch waardevolle gebieden, elementen of soorten buiten de stad.

Motivaties van vrijwilligers en initiatiefnemers onderbelicht in de casussen

We hebben in het kader van dit onderzoek met name gesproken met overheden en maatschappelijke partners en slechts met een paar initiatiefnemers van burgerinitiatieven (Gelderland) en met enkele zorginstellingen die initiatieven nemen. Bij overheden en maatschappelijke partijen overheersen de natuur- en sociale doelen; dit zijn hun voornaamste motivaties om de programma's en regelingen in gang te zetten voor vergroten van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. Uit de enquête 'Kracht van Groene vrijwilligers (Ganzevoort & van den Born, 2018) blijkt dat dit ook geldt voor veel vrijwilligers. Hoofdmotieven zijn het bijdragen aan natuurbescherming en -beheer en verbondenheid met en meer kennis over de natuur. Ook buiten zijn en sociale aspecten van vrijwilligerswerk spelen een belangrijke rol. Bij nieuwe vrijwilligers blijken de betrokkenheid bij de eigen buurt of omgeving, laagdrempeligheid en sociale aspect belangrijk (Motivation, geen datum). In onze casussen zijn vanuit expert judgement inschattingen gegeven over de motivaties van burgers en vrijwilligers. Ze gaan ervan uit dat deze motivaties bij vrijwilligers en burgerinitiatieven vooral gelegen zijn in het vergroenen van de eigen leefomgeving en dat mensen zich actief in de buurt willen inzetten. Bij medewerkers van zorginstellingen overheersen de sociale, welzijns- en gezondheidsdoelen.

Veelzijdigheid van projecten en initiatieven in de casussen

De onderzochte casussen in dit onderzoek kennen een grote variatie. De achtal casussen rondom vrijwilligers, burgerinitiatieven, zorginitiatieven en recreatie³² laten een grote verscheidenheid aan doelen, aansturing, resultaten en ervaringen zien. Tegelijkertijd zijn er ook andere aspecten van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur waarnaar wij niet gekeken hebben, zoals bijdrage aan draagvlak voor natuurbeleid, gedeelde verantwoordelijkheid of financiële besparing. Dat betekent dat het beeld dat wij schetsen rondom maatschappelijke betrokkenheid niet volledig is.

Als wij andere casussen hadden gekozen waren er misschien andere doelen van betrokkenen, verwachtingen, resultaten en ervaringen naar voren gekomen. Het is aannemelijk dat bij bijvoorbeeld

---

³² Bij recreatie hebben we slechts gekeken naar de ontwikkeling van nieuwe routes.

---

projecten rondom groene schoolpleinen met name doelen rondom gezondheid en sociale ontwikkeling van kinderen meer centraal staan naast beleving en klimaatadaptatie. Recentelijk zit het beleid rondom groene schoolpleinen in de lift. De provincies Zuid-Holland en Gelderland hebben in 2019 subsidies opengesteld en de belangstelling hiervoor is groot. In Noord-Brabant – de provincie die sinds 2018 een regeling kent - zijn al 150 scholen actief om hun schoolplein te vergroenen (ongeveer 13%). Het streven is om in 2022 minstens een kwart van alle schoolpleinen in Noord-Brabant te vergroenen. Bij de ontwikkeling van meer groene en nieuwe recreatieterrainen is het aannemelijk dat economische motieven belangrijker zijn dan sociale en ecologische. Uit de Green Deal rondom recreatie komt dit ook naar voren. Hierbij stonden zowel de wens van bedrijven om te vernieuwen en uit te breiden als de bereidheid om te investeren in groen centraal (Berkers et al., 2016).

Rol van provincies t.a.v. vergroening van sectoren en ondersteuning van initiatieven

Een terugkerende vraag in een aantal casussen, is de vraag naar de rol van de provincie bij beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. Veel van de programma's worden uitgevoerd in samenwerking met maatschappelijke partners en gemeenten (netwerkende overheid) of op initiatief van burgers en bedrijven (responsieve overheid). In de casussen zijn hier expliciet afspraken over gemaakt: bijvoorbeeld over waar het initiatief ligt (aanvragers bij de subsidieregeling Gelderland of bij de gemeenten in Groen aan de Buurt) of over de verdeling van kosten (bijv. bij Streekbeheer, waar de provincie de financiering van gemeenten matcht). Sommige provincies kiezen expliciet voor een indirecte rol op grotere afstand (recreatiecasussen en Betrekken bij Groen Noord-Holland) of juist een directe rol. Tegelijkertijd is het een voortdurend zoekproces, omdat de omgeving continue verandert. In een dergelijke setting komen vragen op rondom rollen, bijdragen (in tijd en geld) en trekkerschap van de betrokken partijen (Salverda & Pleijte, 2015). Bijvoorbeeld binnen samenwerkingsverbanden: hoe kan worden ingespeeld op verandering van een van de partijen? Of in hoeverre de continuïteit van projecten gewaarborgd is? Of bij de ondersteuning van maatschappelijke initiatieven: bijvoorbeeld hoe om te gaan met een initiatief dat niet van de grond komt, terwijl hierin wel in is geïnvesteerd?

Een ander thema is de afstemming van taken en verantwoordelijkheden van rijksoverheid, provincies en gemeenten. PBL stelt dat rekening gehouden zou moeten worden met de karakteristieken en het schaalniveau van de opgaven in relatie tot de bevoegdheden en taken die de verschillende overheidslagen hebben (PBL, 2018). Tijdens de werksessies die we hebben gehouden in het kader van dit onderzoek werd erkend dat voor het opschalen van bepaalde thema's of initiatieven samenwerking of aandacht op nationale schaal gewenst is, bijvoorbeeld voor het aangaan van samenwerking met zorgverzekeraars en 'groene' opleidingen.

We zien dat de rol en taakverdeling in programma's vormgegeven wordt in samenwerking tussen de partijen en het verschilt per provincie en per programma op welke manier daar ook gemeenten bij worden betrokken (de rijksoverheid is meestal afwezig). Tegelijkertijd is het ook afhankelijk van de wensen, doelen en capaciteiten van het betrokken burgerinitiatief met welke overheden wordt samengewerkt (Salverda & Pleijte, 2015). Gemeenten zijn vaak een logisch aanspreekpunt voor burgerinitiatieven. Al met al is het voor provincies belangrijk oog te hebben wat er op andere schaalniveaus en bij andere actoren speelt.

Evaluatie van programma's rondom maatschappelijke betrokkenheid: laveren tussen verschillende sturingsstijlen en meervoudige doelen

We hebben met de Lerende Evaluatie Natuurpact gekozen voor een evaluatie zowel vanuit doelbereikingsperspectief als lerend perspectief. Bij het onderdeel Maatschappelijke betrokkenheid bij natuur is het doelbereikingsperspectief lastiger dan bij andere onderdelen. Uit de analyses van de casussen kwam een groot aantal doelen naar voren die deels vooraf en soms tijdens de looptijd van het programma door de overheid en deels vanuit partijen wordt bepaald. Vaak zijn deze doelen niet gekwantificeerd. Het blijkt in de casussen dat deze meerdoeligheid bij de evaluatie moeilijk te vangen is; vaak zijn de doelen divers of niet expliciet en zijn sociale doelen zijn moeilijk te kwantificeren. Ter illustratie: het was meestal mogelijk om de aantallen betrokkenen of toename van betrokkenen per casus weer te geven, maar er is vaak geen kwantitatief doel gesteld voor het aantal deelnemers dat men wilde bereiken. Evenzo bij de ecologie, waarbij, naast de problemen met monitoring, ook lang niet altijd meetbare doelen zijn gesteld (zie eerdere alinea). Inzicht in doelbereik is daarom lastig. Vanuit bestuurskundige literatuur is aangegeven dat bij evaluatie van beleid voor maatschappelijke betrokkenheid klassieke evaluatie gericht op doelbereiking ook minder wenselijk is, omdat er gewerkt

---

wordt met veel individuele partijen en betrokkenen, en evenzoveel eigen motivaties en doelen. In de evaluaties ligt dan ook vaak de nadruk op verhalen, leren, en betekenisgeving (van der Steen et al, 2018; Westerink et al., 2018). Met name in onze zorg casussen zijn we dit tegen gekomen: een deel van de betrokkenen meent dat gezondheid en welzijn het beste wordt uitgedrukt in (individuele) verhalen; terwijl anderen het wenselijk vinden om het in cijfers uit te drukken.

---

9 Conclusies

9.1 Introductie

Het casusonderzoek heeft een scala aan inzichten opgeleverd over de implementatie van het provinciale beleid voor het vergroten van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur.

In dit hoofdstuk beantwoorden we de 6 onderzoeksvragen van dit onderzoek zijnde:

1. Welke beleidsstrategieën ontwikkelen provincies voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur?
2. Welke financiële middelen maken ze vrij voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur?
3. Wat beogen de provincies met hun beleid en wat beogen de maatschappelijke partijen die participeren bij de uitvoering van beleid?
4. Welke resultaten worden tot nu toe behaald?
5. Welke ervaringen doen beleidsverantwoordelijken en betrokken maatschappelijke partijen op met de uitvoering van deze beleidsstrategieën?
6. Welke handelingsperspectieven leveren deze lessen op voor het beleid rondom maatschappelijke betrokkenheid?

In paragraaf 9.2 geven we antwoord op de onderzoeksvraag 1 tot 5, in paragraaf 9.3 doen aanbevelingen voor handelingsperspectieven om maatschappelijke betrokkenheid bij natuur verder te brengen (onderzoeksvraag 6).

9.2 Beantwoording van de onderzoeksvragen

9.2.1 Welke beleidsstrategieën ontwikkelen provincies voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur?

Provincies hebben een breed scala aan beleid ontwikkeld voor het versterken van betrokkenheid bij natuur. Tijdens de eerste evaluatie was het beleid voor maatschappelijke betrokkenheid nog sterk in ontwikkeling. Deze ambitie was nog niet uitgewerkt in concrete doelen en beleidsstrategieën. Bij diverse provincies liepen er pilotprogramma's bij de diverse provincies met name op het vlak van groene burgerinitiatieven (PBL en WUR, 2017). Sindsdien is het beleid verder ontwikkeld en zijn er de diverse programma's en subsidieregelingen verder ontwikkeld. Zoals besproken in hoofdstuk 2.1 kunnen er grofweg twee beleidsstrategieën worden onderscheiden waarmee provincie maatschappelijke betrokkenheid bij natuur stimuleren:

1. het stimuleren van gebruik en beleving van natuur.
2. het stimuleren van actieve inzet van burgers bij natuur

In deze evaluatie hebben we enkele strategieën verdiepend onderzocht middels casusonderzoek:

- strategieën voor natuur en zorg (gebruik en beleving)
- strategieën voor natuur en recreatie (gebruik en beleving)
- strategieën voor het stimuleren van vrijwilligerswerk (actieve betrokkenheid)
- strategieën voor het stimuleren van groene burgerinitiatieven (actieve betrokkenheid).

Voor deze deelstrategieën komen we tot de volgende conclusies:

Provincies zetten voor maatschappelijke betrokkenheid in op een gevarieerd palet aan sturingsinstrumenten, waarvan financiële sturing een belangrijk onderdeel is.

Uit het onderzoek blijkt dat de provincies variëren in de sturingsmechanismen voor het stimuleren en ondersteunen van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. De sturing wordt gekenmerkt door meervoudige maatregelen zoals financiële ondersteuning van initiatieven en intermediairs, netwerkopbouw en communicatie waarmee beleidsmakers een ambitie proberen te bereiken of een

---

beweging trachten te arrangeren (bv. 'een groene beweging' in de zorgsector, zie casus Overijssel). De verschillende beleidsingrepen zijn in de praktijk nauw met elkaar verbonden.

In al onze casussen is financiële ondersteuning een belangrijk onderdeel van de sturing. Dit kan op verschillende manieren: via een structurele financiering van intermediairs of via het openstellen van subsidieregelingen. Uit het casuonderzoek blijkt dat provincies voor het betrekken van vrijwilligers vooral inzetten op (financiële) ondersteuning via intermediaire organisaties. Voorbeelden hiervan zijn Streekbeheer en Betrekken bij Groen. Maar provincies kunnen ook financiële ondersteuning bieden door een open provinciale subsidieregeling. In het casuonderzoek zagen we dit zowel voor burgerinitiatieven (zie Subsidieregeling Gelderland) als voor zorginitiatieven (zie Overijssel en Noord-Brabant).

Provincies verschillen ook in de organisatievorm, ze kunnen dit via direct provinciaal advies aan burgers direct ondersteunen, of dit uitbesteden aan intermediairs of via creëren van netwerken. Ze kunnen daarin een rol op afstand of een meer actieve faciliterende houding innemen. Zo kiezen Limburg en Zuid-Holland ten aanzien van recreatie in de natuur voor sturen op afstand, dat wil zeggen dat ze zelf geen actieve rol spelen in de aansturing van de projecten voor recreatie(ondernemers). De provincies Drenthe, Noord-Holland en Utrecht sturen bij vrijwilligers en burgerinitiatieven op afstand. Zowel in Noord-Brabant als Overijssel zien we een meer actieve faciliterende houding: aansluiten bij wat zich voordoet in de maatschappij, maar dit wel zelf actief ondersteunen.

Naast bovengenoemde aanpakken, werken alle provincies in meer of mindere mate aan netwerkopbouw en zetten zij communicatieve instrumenten in. Communicatieve instrumenten, zoals leernetwerken en advies, worden altijd ondersteunend ingezet t.a.v. andere instrumenten zoals subsidieprogramma's. In het casuonderzoek zijn geen voorbeelden gevonden van sturing die uitsluitend is ingericht met communicatie of netwerken.

Provincies sturen meervoudig: ze werken als responsieve, samenwerkende en presterende overheid.

Provincies passen diverse vormen van sturing toe om hun ambitie aangaande het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur te realiseren. Het casuonderzoek toont aan dat zij zowel een responsieve als netwerkende en meer recenter ook de presterende rol op zich nemen.

Bij een zogenoemde 'responsieve overheid' als vorm van sturing, reageert de overheid op initiatieven die 'buiten' plaatsvinden (en die passen bij de eigen agenda) (van der Steen et al., 2018). Provincies bieden bedding voor zelfsturing van maatschappelijke organisaties of initiatieven, bijvoorbeeld door het beschikbaar stellen van middelen. Ze trachten hier de beweging aan te jagen en te versterken en richten zich op de vraag wat een provincie kan doen om initiatieven te ondersteunen. Voorbeelden uit het casuonderzoek zijn de initiatieven op het gebied van zorg en natuur die door de provincie Overijssel worden ondersteund.

Als samenwerkende overheid formuleren provincies ambities en beleid in samenwerking met anderen, bijvoorbeeld via het opzetten van netwerken of deals. Ze richten zich op het vormen van coalities met actoren die – vanuit gedeelde belangen – de benodigde middelen inbrengen om doelen te bereiken. Zoals eerder genoemd is de organisatie van beleidsprogramma's vaak opgebouwd uit netwerken. Voorbeelden zijn de samenwerking tussen provincie, intermediaire organisaties en/of gemeenten zoals bij Streekbeheer en Groen aan de Buurt. Meer recentelijk zijn er ook voorbeelden van netwerken van project-initiatieven. Voorbeelden van dit laatste zijn de Gelderse Natuurmakers en Netwerk Natuur en Zorg in Overijssel.

Als presterende overheid zijn provincies gericht op het behalen van vooraf opgestelde sociale, economische en/of ecologische doelen (van der Steen et al., 2018). Sturing is gericht op een effectieve en efficiënte manier bereiken van doelen. Met intermediairs worden bijvoorbeeld afspraken gemaakt over financiering van aantal nieuwe groepen of aantallen vrijwilligers (bv Streekbeheer Drenthe) en is er toenemende aandacht voor de verantwoording van de middelen. Evaluaties van programma's krijgen meer aandacht en recentelijk zijn verschillende evaluaties uitgevoerd (Betrekken bij Groen en Subsidieregeling Natuur en Samenleving in Overijssel).

9.2.2 Welke financiële middelen maken provincies vrij voor het versterken van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur?

Provincies alloceren middelen voor de het versterken van maatschappelijke betrokkenheid middels financiering via intermediairs en het openstellen van diverse subsidieregelingen. In deze analyse is gekeken welke middelen provincies inzetten op activiteiten gericht op het betrekken van burgers, bewoners, groene vrijwilligers, groene schoolpleinen en deels zorg.

Budget voor maatschappelijke betrokkenheid van provincies stijgt licht?

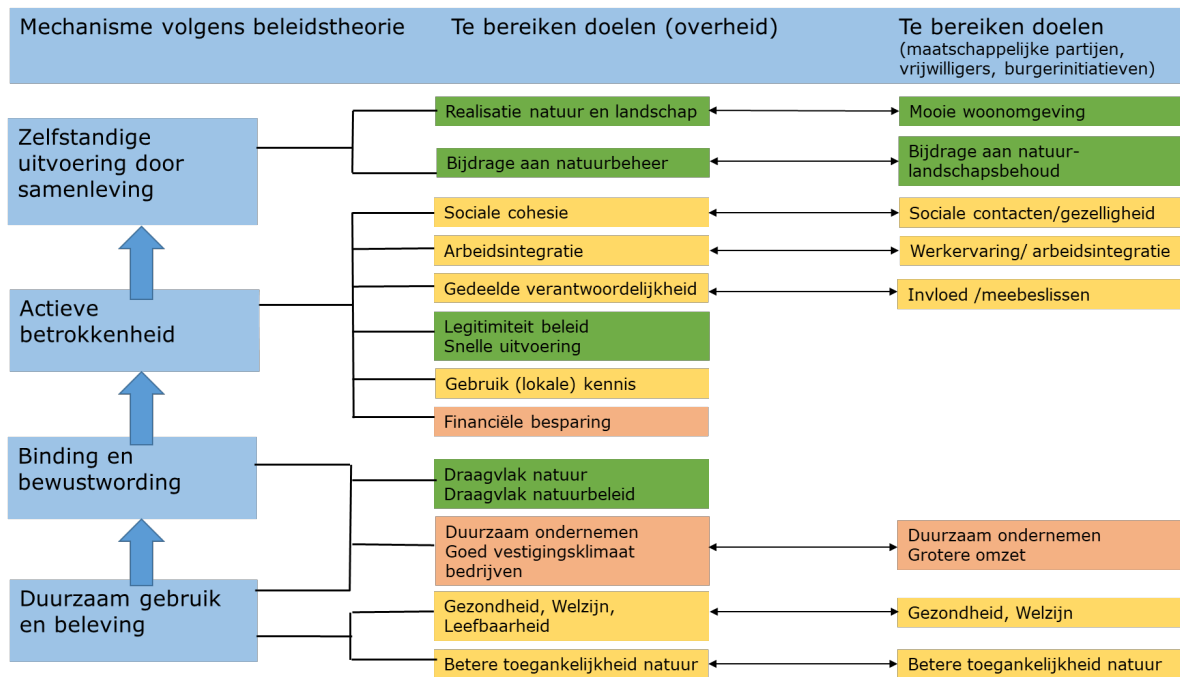
Provincies hebben tussen 3 ton tot 4 miljoen euro subsidie jaarlijks beschikbaar voor het versterken van de maatschappelijke betrokkenheid van vrijwilligers, burgerinitiatieven, groene schoolpleinen en zorg. Sinds 2013 is dit budget licht gestegen. Een aantal provincies heeft extra budget opgesteld voor open subsidieregelingen. Het budget voor recreatie is niet in beeld gebracht in deze studie.

Niet alle financiering gaat rechtstreeks naar de groene initiatieven. Een deel van de financiering die provincies inzetten gaat naar de begeleiding van de groene vrijwilligers burgerinitiatieven of zorginitiatieven. Dit kan een aanzienlijk deel zijn en is wisselend in onze casussen. Soms zijn de programma's ingezet naar aanleiding van de bezuinigingen in het natuurbeleid. Een boodschap uit verschillende casussen is dat het versterken van maatschappelijke betrokkenheid 'niet gratis' is. Zo blijkt uit de casussen Streekbeheer in de provincie Drenthe en Groen aan de Buurt dat het entameren en ondersteunen van burgerinitiatieven en vrijwilligers veel organisatiekosten behoeft. Overheden financieren meestal een deel van de kosten die nodig zijn voor de realisatie van burgerinitiatieven. Het lukt burgerinitiatieven om aanvullende financiering te vinden voor hun initiatieven, maar zij geven aan dat ondersteuning van overheden vaak wel noodzakelijk was om het initiatief op te starten of uit te voeren. Hierbij is wel de kanttekening te maken dat wij geen onderzoek hebben gedaan naar burgerinitiatieven of vrijwilligers zonder provinciale financiële ondersteuning.

9.2.3 Wat beogen de provincies met hun beleid en wat beogen en de maatschappelijke partijen die participeren bij de uitvoering van beleid?

Bij provincies en maatschappelijke partijen overheersen sociale en ecologische doelen; economische doelen zijn er nauwelijks en zijn veelal niet concreet.

Provincies hebben meervoudige doelen die zij willen bereiken met maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. Ook kunnen betrokkenen bij provinciale beleidsprogramma's verschillen in hun voorkeur voor doelen. Zo stellen sommige provincies natuurbescherming voorop, en is het voor anderen 'mooi meegenomen'. De maatschappelijke partijen en burgerinitiatieven in de casussen geven aan dat ze vooral sociale en ecologische doelen hebben. In figuur 9.1 zijn de doelen van de verschillende betrokken partijen op basis van de onderzochte casussen schematisch weergegeven.

Figuur 9.1. *Beleids­theorie provinciaal beleid voor maatschappelijke betrokkenheid op basis van de casussen. De doelen zijn gecategoriseerd op basis van sociale doelen (geel), ecologische doelen (groen) en economische doelen (oranje).*

Bij beide casussen voor vrijwilligers verwachten de provincies dat maatschappelijke initiatieven een (indirecte) bijdrage leveren aan natuur- en landschapskwaliteit. Om dit te bewerkstelligen zijn er maatregelen genomen die initiatieven ecologisch kunnen verrijken, zoals geven van advies, ondersteuning van vrijwilligersgroepen, aanbieden van opleiding en onderwijs. Bij de burgerinitiatief casussen is de verwachting dat de programma's bijdragen aan (stedelijke) biodiversiteit. Het gaat dan vooral om een verwachte bijdrage aan groen in de brede zin van het woord. Sociale doelen zijn meestal gericht op het meer actief betrokken maken van bewoners bij natuur (zie hieronder). Betrokkenen bij beleidsprogramma's kunnen verschillen in of zij het sociale doel, of het ecologische aspect belangrijker vinden.

Bij de zorgcasussen is de bijdrage aan ecologie ondergeschikt aan de beleefbaarheid en functionaliteit van natuur; hier staat vooral het sociale doel voorop dat groen bijdraagt aan welzijn en gezondheid van cliënten in de zorg. Zowel bij programma's voor burgerinitiatieven en zorg (en ten dele voor vrijwilligers) wordt er in meerdere provincies geprobeerd om de initiatiefnemers te begeleiden om meer rendement voor biodiversiteit te behalen door advies hierover te geven.

Bij de recreatiecasussen verwachten de provincies vooral een toename van de natuurbeleving als sociaal doel. Ecologische doelen zien we minder. Economische doelen van de programma's worden wel genoemd, maar dit is niet concreet gemaakt (zoals in Zuid-Holland).

Provincies verwachten van hun programma's dat ze leiden tot grotere aantallen (actief) betrokkenen bij natuur.

Binnen de beleidsstrategie 'actieve inzet door burgers voor natuur' is er binnen het casu­sonderzoek gekeken naar beleid gericht op vrijwilligers en groene burgerinitiatieven. Bij de programma's in de provincies Drenthe en Utrecht is de toename van het aantal actieve vrijwilligers en het mobiliseren van nieuwe vrijwilligers(groepen) een doel. De verwachting is vaak, ook bij de programma's voor burgerinitiatieven, dat bewustwording van de natuur en de (eigen) omgeving leidt tot activering. Activering is een doel. Het gaat niet alleen om gevoelde betrokkenheid, maar bewoners, burgers en vrijwilligers moeten ook de stap maken naar actieve inzet voor natuur (Streekbeheer, Betrekken bij Groen, Groen aan de Buurt).

Met beleidsstrategieën gericht op het stimuleren van gebruik en beleving van natuur richten provincies zich op betrokkenheid bij natuur in de vorm van beleving of gebruik. Bij de zorgcasussen willen de provincies vooral dat bewoners en cliënten in de zorg meer in de natuur zijn en de natuur beleven. Ze verwachten hiervan een effect op de gezondheid en het welzijn van de bewoners. Actief zijn in de natuur hoort daar vaak ook bij (bijvoorbeeld oogsten uit de natuur). Bij de recreatieprogramma's streven provincies naar meer recreanten die deels meer in de natuur gaan recreëren en zodoende de natuur meer beleven.

Doelen van provincies en maatschappelijke partijen overlappen aanzienlijk, maar er is ook sprake van noodzaak om mee te bewegen met doelen van burgers en vrijwilligers om deelname aan natuur te garanderen.

Als samenwerkende en responsieve overheid worden doelen van initiatieven in samenspel of door maatschappelijke partijen bepaald. In de onderzochte casussen is er een aanzienlijke overlap in doelen van de provincies en maatschappelijke partijen, vrijwilligers en burgerinitiatieven. Wel varieert het doel dat men het belangrijkste vindt vaak tussen burgerinitiatieven, maatschappelijke organisaties en provincies. Uit de casussen blijkt dat andere doelen dan natuurbeheer en -behoud zoals aantrekkelijkheid van de omgeving, gezondheid, leefbaarheid, gezelligheid en sociale cohesie voor nieuwe vrijwilligers en burgerinitiatieven een belangrijke motivatie zijn om mee te doen. Daarnaast is het doel biodiversiteit in termen van bedreigde /beschermde soorten en habitattypen veelal aangepast naar een bredere interpretatie van natuur. Het verbreden van doelen op welzijn, gezondheid, recreatie, sociale cohesie draagt bij aan het betrekken van partijen en geeft richting aan de initiatieven.

9.2.4 Welke resultaten worden tot nu toe behaald?

De meervoudige sturing, meervoudige doelen en de complexe relaties daartussen maken monitoring, meetbare evaluaties en verantwoording ingewikkeld

In het merendeel van de onderzochte casussen worden de activiteiten en het aantal deelnemers bijgehouden en weergegeven, maar ontbreekt cijfermatige informatie over de effecten. Monitoren van activiteiten en aantal deelnemers (output) is makkelijker dan het monitoren van de effecten (outcome, impact). Dit komt mede doordat bij netwerksturing en responsieve sturing een breed scala aan doelen nagestreefd wordt door de diverse partijen die vaak tijdens het traject ook nog bijgesteld worden. Dit leidt tot een aantal dilemma's rondom de monitoring, rapportage en verantwoording van het beleid voor maatschappelijke betrokkenheid. De aard van de doelen brengt uitdagingen in de evaluatie en verantwoording van beleid met zich mee. Hierbij speelt onder andere mee dat verbredingsdoelen vaak abstracter geformuleerd zijn en dat evaluatiekaders en/of monitoringsmechanisme ontbreken. Hierbij spelen vragen rondom voor wie je evalueert, waarom, op welke doelen en aantoonbaarheid van causale relaties.

- ***Voor wie evalueer je en waarom?***

Zoals eerder genoemd zetten provincies verschillende sturingsstijlen in om doelen rondom maatschappelijke betrokkenheid bij natuur te realiseren. Zij kunnen een presterende, samenwerkende en responsieve rol op zich nemen. Deze meervoudige sturing brengt uitdagingen in de evaluatie en verantwoording van beleid. Als responsieve en samenwerkende overheid worden doelen en beleid in samenspel met anderen opgesteld. Uit het casuonderzoek blijkt dat -nu programma's volwassen worden - er een toenemende wens is voor meer evaluatie. Alhoewel provincies in hun beleidsuitvoering acteren als responsieve of samenwerkende overheid, vallen ze bij de evaluatie van programma's terug op waarden van de 'presterende overheid' en daarmee traditionele vormen van evaluatie. Als 'presterende overheid' - gericht op het behalen van vooraf opgestelde doelen (Van der Steen et al., 2018) - zijn provincies bezig met de vraag 'wat heeft het opgeleverd?'. Die vraag wordt vanuit de provinciale besturen gesteld, omdat het voor hen belangrijk is om resultaten te laten zien en de uitgaven (achteraf) te kunnen verantwoorden. Hierbij is vaak een noodzaak voor cijfermatige verantwoording en dient er gestandaardiseerd geteld te worden en via monitoringsprotocollen. De betrokken beleidsambtenaren en de betrokken maatschappelijke partijen kunnen echter behoefte hebben aan een andere type evaluatie en voor een ander doel dan beleidsverantwoording. Andere vormen van evaluatie, zoals lerende en responsieve evaluaties, zijn hiervoor geschikt. Ook een

---

benadering waarin verhalen in plaats van cijfers centraal staan en onderlinge uitwisseling en bijeenkomsten zijn belangrijk – ook omdat dit vrijwilligers en politiek kan inspireren.

- ***Wat evalueer je en wanneer?***

Gerelateerd aan het bovenstaande is het ook de vraag wat er moet worden geëvalueerd. De doelen van beleidsprogramma's en maatschappelijke partijen betrokken bij de programma's en projecten zijn meervoudig en kunnen verschillen. Het beleid rondom maatschappelijke betrokkenheid is opgezet als een beleid dat aansluit op initiatieven uit de samenleving en niet sec vanuit de doelen van de overheid. Als je deze redenering doortrekt betekent het ook dat je in je evaluatie ook de doelen van de initiatiefnemers moet betrekken. Dit leidt tot een evaluatiekader dat per programma en project kan verschillen. Daarnaast is het zo dat doelen vaak breed geformuleerd zijn en vaak gedurende het traject – op een lerende wijze en van onderop – worden ontwikkeld (provincie Overijssel casus zorg).

- ***In hoeverre zijn er aantoonbaar causale relaties tussen activiteiten en uitkomst?***

In de beleidstheorie rondom maatschappelijke betrokkenheid worden relaties verondersteld tussen beleving, actieve betrokkenheid en een breed scala aan doelen (zie figuur 9). Binnen veel programma's zal het in de praktijk erg moeilijk zijn om deze relaties vast te stellen. Het verzamelen van deze informatie is specialistisch en tijdrovend. Zelfs als de informatie er is, zijn het vaak trends die weergegeven worden omdat er ook andere variabelen meespelen. Ook de casussen rondom zorg tonen aan dat het complex is om causale relaties aan te tonen tussen groen en gezondheid. Sommige betrokkenen pleiten voor meer wetenschappelijke onderzoek en bewijslast, anderen zijn van mening dat andere vormen van evaluatie – zoals storytelling – meer geschikt zijn. De waarde van storytelling heeft te maken met uitdagingen met het vaststellen van attributie (zie van der Steen et al., 2018). Bij attributie is de vraag: zijn gevonden effecten een direct gevolg van een aanwijsbare concrete interventie (causale relatie), of zijn effecten mogelijk het gevolg van andere factoren? Uit de casussen blijkt dat het niet makkelijk is om de concrete resultaten (e.g. een toename van vrijwilligers, initiatieven) en de daarmee samenhangende effecten op natuur, welzijn of leefbaarheid eensluitend toe te schrijven aan provinciale beleidsinspanningen; verbeteringen kunnen ook het effect zijn van andere factoren. Verhalen bieden de mogelijkheid om inzicht te bieden in het proces en ervaringen van betrokkenen waaruit blijkt dat men de maatregelen waardeert en welk effect men ervaart. Het is dan wel mogelijk om vast te stellen dat het beleid heeft bijgedragen aan bepaalde ontwikkelingen, initiatieven of nieuwe deelnemers. NSOB (2018) noemt dit contributie: heeft het geheel van beleid bijgedragen aan de richting waarin het veld zich ontwikkelt en de effecten die daarbinnen ontstaan.

In veel van de onderzochte casussen wordt daarom met name gekeken naar de directe resultaten in termen van betrokken deelnemers en het aantal gerealiseerde of beheerde natuur.

De provinciale strategieën leiden tot actieve inzet van mensen bij natuur en toename van beleving in hun eigen omgeving

Een van de meest voorkomende gedeelde doelen in onze casussen is een toename van actieve inzet van mensen bij natuur en toename van beleving in de eigen omgeving. Uit de casussen komt naar voren dat er nieuwe groepen vrijwilligers/burgerinitiatieven ontstaan, dankzij de gezamenlijke inspanningen van provincies, maatschappelijke partijen en gemeenten. Deze groepen willen zich met name inzetten voor hun directe leefomgeving. De programma's leiden tot nieuwe deelnemers die zich actief inzetten voor natuur in de vorm van 'handen uit de mouwen steken'. Het aantal en de toename van deelnemende initiatieven/groepen en burgers verschilt aanzienlijk per casus. Ook bij een bescheiden aantal projecten in een programma kan het 'uitwaaier-effect' wel groter zijn, bijvoorbeeld door eisen te stellen aan het aantal buurtbewoners dat een initiatiefnemer moet betrekken of in elk geval informeren (bijvoorbeeld bij Natuur en Samenleving); zo worden meer mensen bereikt dan alleen de initiatiefnemers. Het blijkt uit onze casussen dat het als winst wordt ervaren wanneer ook 'nieuwe' typen deelnemers worden geactiveerd, niet alleen de 'donkergroene' traditionele vrijwilliger, maar ook bijv. gezinnen. Het kan niet worden vastgesteld of de activering van nieuwe vrijwilligers en burgers uitsluitend kan worden toegeschreven aan het beleid (mogelijk spelen andere factoren mee); wel kan worden vastgesteld dat de beleidsprogramma's daaraan hebben bijgedragen. Of de actieve inzet voor natuur onder de bevolking in Nederland ook structureel wordt vergroot (ten opzichte van een eerder tijdsmoment) kan niet worden vastgesteld omdat een 0-meting ontbreekt (m.u.v. meting in specifieke programma's) (zie de kanttekeningen voor meetbare evaluaties aan het begin van deze

---

alinea). Op grond van verhalen uit onze casussen kan worden vastgesteld dat het groen, met name in de zorgcasussen, bijdraagt aan de beleving van natuur en het welzijn van de betrokkenen. Uit de recreatiecasussen blijkt dat nieuwe routes en Toeristische Overstappunten gebruikt worden en dat in Zuid-Holland er een toename in recreatie lijkt te zijn maar ook hier is de directe relatie tussen het recreatiebeleid van de provincie en toegenomen recreatie moeilijk vast te stellen.

Ecologische effecten kunnen plaatselijk groot zijn

Uit de casussen blijkt dat het ecologisch effect van burgerinitiatieven en initiatieven uit de zorg lokaal groot kan zijn (bijvoorbeeld bij activiteiten zoals het aanleggen van vlindertuinen of het inzaaien van wegbermen) met name voor algemenere soorten. Bij de programma's Streekbeheer Drenthe en Betrekken bij Groen, waar een veel grotere oppervlakte natuur beheerd wordt en sommige vrijwilligersgroepen zich inzetten voor bepaalde bedreigde soorten, is de bijdrage aan ecologische doelen aanzienlijk groter. O.a. door de grote verschillen in de programma's en de diversiteit aan activiteiten in de programma's is de totale bijdrage aan het behalen van ecologische doelen zeer moeilijk in te schatten. Ecologisch effect kwantitatief vaststellen is verder lastig, omdat dit niet gemeten wordt in de casussen en een 0-meting ontbreekt.

9.2.5 Welke ervaringen doen beleidsverantwoordelijken en betrokken maatschappelijke partijen op met de uitvoering van deze beleidsstrategieën?

Het gevoerde beleid voor maatschappelijke betrokkenheid leidt tot meer inzicht in condities voor succes.

Er is inmiddels veel kennis, ervaring en expertise bij de medewerkers van provincies en maatschappelijke partijen. Op basis van de casussen en de groepsreviews zijn de volgende condities voor succesvol beleid voor maatschappelijke betrokkenheid naar voren gekomen: continuïteit in geld en mensen, structurele ondersteuning (door provincie of intermediairs), samenwerking en netwerken en draagvlak vanuit politiek en bestuur (zie tabel 9.1).

Tabel 9.1 *Conditie voor succes in de casussen. De tabel bevat alleen condities die (expliciet) in minimaal twee casussen zijn genoemd. NB door open vraagstelling betekent het niet noemen van een casus niet dat deze conditie niet aanwezig was in de betreffende casus.*

Conditie	Genoemd in casus									
	Groen aan de Buurt (Utrecht)	Subsidieregeling Gelderland	Zorg en Groen (Overijssel)	Groepsreview zorg	Streekbeheer Drenthe	Grenspark MSN	Groepsreview vrijwilligers	Zorg Brabant	Betrekken bij Groen	Top Zuid-Holland
Continuïteit in/ structurele betrokkenheid van vrijwilligers en medewerkers	x	x	x	x						
Binnen projecten/programma's continuïteit in geld/ structurele financiering	x	x	x	x	x	x	x	x		
Structurele ondersteuning vanuit provincie voor begeleiding projecten/programma's (indirect of via intermediairs)			x	x	x	x	x	x		
Samenwerking en netwerken tussen en met provincie en (lokale) partijen (uit andere sectoren), zoals gemeenten, natuurbeheerders, sociale partners.	x	x	x	x		x			x	x
Aansturing is maatwerk.		x			x	x	x		x	x
Draagvlak voor thema/programma bij politiek en bestuur	x					x				x

1. **Continuïteit in en structurele betrokkenheid van vrijwilligers en medewerkers.**
Een van de dilemma's van werken met vrijwilligers en burgerinitiatieven is hoe te zorgen voor continuïteit: hoe houd je mensen betrokken? Veelal is er een klein kernteam van 3-4 vrijwilligers die structureel betrokken zijn. Provincies, maatschappelijke partijen investeren daarom in de opleiding van vrijwilligers en de onderlinge kennisuitwisseling van bewoners en burgerinitiatieven. Ook investeren ze in de ontwikkelingen van netwerken zodat initiatieven kennis kunnen delen en inspiratie opdoen.
2. **Binnen projecten/programma's continuïteit in geld/structurele financiering.**
Vaak is er wel geld beschikbaar voor de opstart, maar niet voor de lange termijn. Vrijwilligers en burgerinitiatieven zijn soms in staat om een deel van financiering, met name voor de start, te regelen, maar geld blijft ook op langere termijn nodig. Ook uit de recreatiecasussen blijkt dat de financiering van het onderhoud van recreatieve voorzieningen een knelpunt is. Voor het versterken van de bestendigheid van initiatieven is het van belang om als provincie structureel geld beschikbaar te stellen en/of initiatieven te helpen met het vinden van andere financieringsbronnen (bv uit andere sectoren). Uit de casussen komt ook duidelijk naar voren dat het ondersteunen van projecten/programma's veel begeleiding en tijd en dus geld vraagt (zie bv Groen aan de

---

Buurt, Utrecht). Het werken met vrijwilligers of maatschappelijke initiatieven is zeker niet gratis. Omdat het maatwerk is – elke vrijwilliger en groep vraagt een eigen aanpak – is het werken ook lastig te plannen voor provincies.

3. **Structurele ondersteuning vanuit provincie voor begeleiding van nieuwe initiatieven (direct of via intermediairs).**

Om de kans te vergroten dat bovenstaande condities worden gerealiseerd is structurele (financiële) ondersteuning belangrijk. Een provincie kan kiezen voor directe aansturing door projecten te helpen met het opstarten en te ondersteunen met financiering of netwerk (zie bv Zorg en Groen Overijssel). Provincies kunnen ook kiezen voor indirecte aansturing door intermediairs de begeleiding te laten uitvoeren. Het voordeel van een dergelijke aanpak is dat provincies aansluiten bij bestaande tradities en expertise van deze organisaties (bv. in het begeleiden van vrijwilligers). De keuze voor directe of indirecte aansturing is afhankelijk van de betreffende casus (waar ligt expertise, capaciteit, netwerk?).

4. **Samenwerking en netwerken tussen en met provincie en (lokale) partijen (uit andere sectoren), zoals gemeenten, natuurbeheerders, sociale partners.**

Uit bijna alle casussen komt naar voren dat samenwerking met (lokale) partijen uit het veld van groot belang is voor het opstarten, maar ook het bestendig maken van een project/programma. Partijen uit verschillende beleidsvelden en sectoren (zorg en natuur, recreatie en natuur) hebben elkaar nodig voor het verkrijgen van expertise, mensen en draagvlak. Samenwerken met andere sectoren en beleidsvelden kan ook nuttig zijn voor het aanboren van andere vormen van financiering. Dit betekent een brede oriëntatie op allerlei beleidsvelden van betrokkenen. Het betrekken van lokale partijen kan de bestendigheid van projecten verstevigen, maar dit vraagt wel voortdurende inzet en het is voor kleine projecten een uitdaging hier capaciteit voor vrij te maken (zie casussen zorg). Naast samenwerking voor het opzetten van initiatieven, is samenwerking en netwerken ook van belang voor het uitwisselen van kennis en ervaring. Netwerken met andere actoren kan integratie met andere beleidsdoelen versterken.

5. **Aansturing is maatwerk.**

In de casussen is er veel variatie in de aansturing. Sommige provincies zijn zelf direct betrokken bij de uitvoering van het beleid, anderen sturen meer op afstand. Uit de casussen komt niet één manier van aansturing naar voren. Aansturing is afhankelijk van de keuze maar ook van de capaciteiten van de betrokken vrijwilligers en burgerinitiatieven. Wel is leidend dat het initiatief bij de groep gelaten moet worden.

6. **Draagvlak voor thema/programma bij politiek en bestuur.**

Voor het borgen van de financiële ondersteuning van vrijwilligerswerk en burgerinitiatieven is het van belang dat vrijwilligerswerk en burgerinitiatieven zichtbaar zijn voor bestuurders. Om hiervoor te zorgen is het belangrijk dat gedeputeerden en leden van de provinciale staten kennis maken met dergelijke initiatieven en hun meerwaarde voor de maatschappij. Draagvlak voor een beleidsthema kan de kans op permanente aandacht en middelen beschikbaar voor ondersteuning van projecten borgen.

9.3 Aanbevelingen

Op basis van het onderzoek zijn er een aantal aanbevelingen om het beleid van provincies voor maatschappelijke betrokkenheid te versterken. Dit zijn mogelijke handelingsperspectieven voor provincies om het beleid rondom maatschappelijke betrokkenheid te versterken:

- **(Meer) Investeren in bestaande provinciale programma's en netwerken**

Investeren in vrijwilligers, burgerinitiatieven en initiatieven van maatschappelijke organisaties loont om de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur te versterken. Uit alle casussen komt naar voren dat netwerken tussen de betrokken partijen essentieel zijn voor het slagen van het

---

beleid. Deze netwerken spelen een belangrijke rol in het delen van kennis maar ook het maken van afspraken over eventuele cofinanciering door de betrokken partijen.

Het is dus belangrijk dat alle betrokkenen - de provincie, gemeenten, maatschappelijke partijen en in initiatiefnemers- investeren in het onderhouden en ontwikkelen van deze netwerken. De provincie heeft hierbij een belangrijke rol omdat zij samen met maatschappelijke partijen veelal het overzicht hebben wat er lokaal gebeurt. De huidige programma's bereiken een deel van de maatschappij, verder uitbreiden daarvan kan ertoe bijdragen dat nog meer burgers, vrijwilligers en zorginstellingen zich actief inzetten voor natuur.

- ***Strategische samenwerking met nieuwe partijen***

Voor het bereiken van nog meer mensen is het nodig dat andere partijen structureel betrokken raken. Hoewel de casussen succesvol zijn in het versterken van maatschappelijke betrokkenheid komt naar voren een dat een klein deel van de burgers actief betrokken is. Veel van de initiatieven ontstaan van onderaf (bottom-up). Hoewel dit ook de kracht van deze initiatieven is blijkt uit de discussies rondom het 'opschalen' van initiatieven kwam naar voren dat dit meer betrokkenheid vergt van andere partijen, ook in andere provincies. Hierbij kan gedacht worden aan zorgverzekeraars, scholen, sociale dienstverlening (mensen met afstand tot arbeidsmarkt) verenigingen, etc. Hierdoor kunnen goede randvoorwaarden gecreëerd worden waardoor initiatieven van onderaf makkelijker tot stand komen.

- ***Denk structureel na over hoe beleid rondom maatschappelijke betrokkenheid verantwoord kan worden.***

Uit de casussen komt naar voren dat bij de diverse betrokken partijen er een lopende discussie is over de diverse manieren waarop het beleid zichtbaar gemaakt kan worden en verantwoord kan worden. Het gaat hierbij dan niet alleen om het beschrijven van de directe resultaten in termen van aantal groepen, vrijwilligers of gerealiseerde of beheerde natuur, maar met name ook over de impact. In de casussen zijn verschillende manieren ontwikkeld en de eerste programma's zijn geëvalueerd. Hierbij komen diverse voorbeelden voor kwantitatieve en kwalitatieve verantwoording uit voort die afhankelijk van de doelgroep andere manieren van verantwoording voor stellen. Samenwerking op dit vlak is kan ertoe leiden dat diverse methodes ontwikkeld kunnen worden en kennis hierover gedeeld wordt.

- ***Structurele oplossing voor beheer en onderhoud van recreatieve voorzieningen is nodig.***

Uit de twee recreatiecasussen en de groepsreview kwam naar voren dat het ontwikkelen van nieuwe routes succesvol is en in samenwerking met de recreatiesector en gemeenten tot stand komt. Echter voor het beheer en onderhoud van de bestaande routes en recreatieve voorzieningen is er nog geen succesvol financieringsmodel gevonden ondanks diverse pogingen. Als het uitgangspunt is dat iedereen de natuur moet kunnen beleven en van elementaire recreatieve voorzieningen gebruik moet kunnen maken, dan heeft de overheid een systeemverantwoordelijkheid om de financiering van het beheer en onderhoud in overleg met de diverse partijen te regelen. Dit kan de vorm nemen van gezamenlijke financieringsmodellen op gebiedsniveau of toch een grotere overheidsfinanciering voor beheer en onderhoud van recreatievoorzieningen. Deze voorzieningen zijn wel van groot belang voor de beleving van natuur.

Hoewel het budget voor maatschappelijke betrokkenheid in de meeste provincies licht is gestegen, is het budget zeer gering vergeleken met dat voor het Natuurnetwerk en Agrarisch Natuurbeheer. De hierboven voorgestelde aanbevelingen vragen een grotere investering van alle partijen maar met name van de provincies in dit beleidsveld. Tevens vergt het dat het leervermogen van provincies verder ontwikkeld wordt (zie aanbevelingen in Kunseler et al, 2020).

Literatuur

- Akkermans, R., W. Dekker, O. Op den Kamp, M. de Ponti, L. Reyrink & S. Weich (red.), 2017. Natuur voor elkaar in het Grenspark Maas-Swalm-Nette. Stichting Natuurpublicaties Limburg. ISBN 978-90-74508-28-5
- Berkers. R., M. Borgstein, T. Emonts en H. Hillebrand, 2016. Lessen uit de Green Deals Natuur en Gastvrijheid. STIRR. 48 pag.
- Boer, T.A. de. & Langers, F.I. 2017. Maatschappelijk draagvlak voor natuurbeleid en betrokkenheid bij natuur in 2017. Wageningen. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-technical report 102
- Bredenoord, H., van Broekhoven, S., van Doren, D., Goossen, M., van Oorschot, M., & Vugteveen, P. (2020). Maatschappelijke betrokkenheid bij natuur in beleid en praktijk: verkennende studie onder burgers en bedrijven. Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).
- Buijs, A. 2009. Public natures: social representations of nature and local practices. Phd-thesis. Wageningen Universiteit.
- Bureau voor Ruimte & Vrije Tijd, 2018. Health Check Recreatieve Routes Zuid-Holland. In samenwerking met Arcadis en I&O Research
- Creemers, R.C.M. & R. Laan, 2018. Benchmark Groene Vrijwilliger. 2017.125 RAVON, Nijmegen
- De Haas, W., J. Donders & T. Mattijssen, 2020. Natuur in conflict. Botsende waarden, waarheden en belangen in het natuurbeheer. Wageningen. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-technical report 163
- De Wit, E., D. van Doren, I. Bouwma, S. van Broekhoven, D. Kamphorst, W. Kuindersma (2018). Analyse van provinciale natuurbeleidsstrategieën. Realiseren van het natuurnetwerk en vergroten van maatschappelijke betrokkenheid bij natuur. Wageningen. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-paper 49.
- Folkert R., L. Verwoerd & F. Verwest, 'Lerend evalueren: navigeren tussen verantwoord en leren', Beleidsonderzoek Online juli 2018, DOI:10.5553/BO/221335502018000007001
- Ganzevoort, W., & van den Born, R.J.G. 2018. Groene vrijwilligers: Wie zijn ze, wat doen ze en wat drijft hen? Institute for Science in Society, Radboud Universiteit.
- Gerritsen, A.L., H. Agricola, C. Aalbers & J. van Os (2020). Natuur en landbouw verbinden. Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact. Wageningen. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-technical report 176.
- Gruijter, E. de., & Witte, CH. De. 2018. Streekbeheer in Drenthe. In: het Nederland Landschap/ Tijdschrift voor landschapsgeschiedenis, jaargang 36 (2018) nr. 1
- IVN Noord-Holland en Landschap Noord-Holland, 2017. Meerjarenplan Betrekken bij Groen 2018-2020. 34 pag.
- Kunseler, E., L. Verwoerd, R. van Dam & P. Klaassen (2020). Lerend vermogen van provincies voor natuurbeleid in transitie. Meervoudig sturen tijdens de uitvoering van het Natuurpact. Achtergrondrapport bij de Lerende evaluatie van het Natuurpact. PBL & VU (concept)
- Kamphorst, D.A. & Mattijssen, T.J.M. 2018. Scopingstudie Vermaatschappelijking van natuur. DOI: 10.18174/465747
- Kuindersma, W., D. van Doren, R. Arnouts, D.A. Kamphorst, N. Nuesink & E. de Wit (2020). Realisatie Natuurnetwerk door provincies. Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact. Wageningen. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-technical report 174.
- Landschapsbeheer Drenthe 2018a. Jaarplan gemeente De Wolden. Landschapsbeheer door, voor en met bewoners van De Wolden. Landschapsbeheer Drenthe, Assen.
- Landschapsbeheer Drenthe, 2018b. Jaarplan gemeente Hoogeveen. Landschapsbeheer door, voor en met bewoners Hoogeveen. Landschapsbeheer Drenthe, Assen.
- Landschapsbeheer, Drenthe, 2018c. Jaarplan gemeente Tynaarlo. Landschapsbeheer door, voor en met bewoners van Tynaarlo. Landschapsbeheer Drenthe, Assen.
- Landschapsbeheer Drenthe, 2018d. Jaarplan gemeente Westerveld. Landschapsbeheer door, voor en met bewoners van Westerveld. Landschapsbeheer Drenthe, Assen.

Landschapsbeheer Drenthe, Directie verslag 2017. <https://lbdrenthe.nl/wp-content/uploads/2019/01/Jaarverslag-directie-2017.pdf>

Landschapsbeheer Drenthe, geen datum. Jaarbericht, 2017. https://lbdrenthe.nl/wp-content/uploads/2018/06/LBD_jaarbericht2017_WEB.pdf

LEU, IVN en NMU. 2016. Programma Groen aan de Buurt. Plan van aanpak. <https://www.groenaandebuurt.nl/groen-aan-buurt-aanpak/>

LEU, IVN en NMU. 2019. Voortgangsrapportage Groen aan de Buurt 2018.

Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M., van Dam, R.I., 2015. De betekenis van groene burgerinitiatieven: analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland. Wageningen. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-rapport 127.

Motivaction, no date. Groene vrijwilliger van de toekomst. <https://www.motivaction.nl/kennisplatform/publicaties/groene-vrijwilliger-van-de-toekomst>.

NBTC-NIPO Research 2012-2013. Kerncijfers, Inzicht in de uithuizige vrijetijdsbesteding van Nederlanders. 2013. Continu VrijeTijdsonderzoek. http://www.bestm.nl/Bijlagen-inspraak/Bijlage%20bij%20reactie%20Wandeloverleg%20NH%20-%20Kerncijfers_CVTO_2012-2013.pdf

NBTC-NIPO Research. 2010-2011; 2014-2015. <https://www.nbtcniporesearch.nl/nl/home/artikel/continuvrijetijdsonderzoek-1.htm>

Openbaar Lichaam Duits-Nederlands Grenspark Maas-Swalm-Nette, Jaarverslag 2011.

Openbaar Lichaam Duits-Nederlands Grenspark Maas-Swalm-Nette, Jaarverslag 2013.

Openbaar Lichaam Duits-Nederlands Grenspark Maas-Swalm-Nette, Jaarverslag 2017.

PBL, 2018 Balans voor de Leefomgeving 2018: Nederland duurzaam vernieuwen. Den Haag : Planbureau voor de Leefomgeving, 2018. 284 p. <https://www.pbl.nl/publicaties/balans-van-de-leefomgeving-2018>

PBL (2019a), Lerende evaluatie natuurpact, zie website <https://themasites.pbl.nl/evaluatie-natuurpact/lerend-evalueren>, Den Haag: PBL

PBL (2019b), Onderzoeksmethode Lerend evalueren verfilmd, <https://www.pbl.nl/nieuws/nieuwsberichten/2019/onderzoeksmethode-lerend-evalueren-verfilmd>

PBL en WUR (2017), Lerende evaluatie van het Natuurpact. Naar nieuwe verbindingen tussen natuur, beleid en samenleving, Den Haag: PBL.

Profactio & WUR, 2018. Provincie Flevoland. Evaluatie programma Nieuwe Natuur. <https://www.profactio.nl/images/Rapportage-pNN.pdf>

Provinciale Staten van Limburg, 2014. Voor de Kwaliteit van Limburg POL 2014. 231 pag. https://www.limburg.nl/publish/pages/293/geconsolideerde_versie_pol2014_september_2019.pdf

Provincie Drenthe, 2018, omgevingsvisie provincie Drenthe. <https://www.provincie.drenthe.nl/onderwerpen/bouwen-wonen/omgevingsvisie/omgevingsvisie/>

Provincie Drenthe, 2019. Begroting 2019. <https://www.provincie.drenthe.nl/organisatie-bestuur/financien/begroting-2019/>

Provincie Gelderland, 2016. Vermaatschappelijkking natuur, groen en landschap. Statenbrief 6 juni 2016. <https:// gelderland.stateninformatie.nl/document/3574146/2/RLW%20-%20Vermaatschappelijkking%20natuur%2C%20groen%20en%20landschap%20%28PS2016-432%29>

Provincie Limburg, 2016. Natuurvisie Samen bereiken we natuurlijk meer! Provincie Limburg 109 p.

Provincie Noord-Brabant, 2012. Brabant: uitnodigend groen. Integrale provinciale natuur- en landschapsvisie 2012-2022. <https://www.brabant.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/natuurbeleid-wet-en-regelgeving/natuurbeleid-brabant-uitnodigend-groen>.

Provincie Noord-Brabant, 2014. Programma natuur en samenleving, brief aan provinciale staten, 7 april 2014

Provincie Noord-Brabant, 2019. Natuur en samenleving. <https://www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/natuur-en-landschap/natuur/natuur-en-samenleving>

Provincie Overijssel, 2017. Koersdocument natuur voor elkaar. De opbrengst van de Groene Tafels en Werkateliers.

Provincie Overijssel, 2018. Natuurkompas Overijssel.

Provincie Zuid-Holland, 2010. Provinciaal Wandelroutenetwerk 2010-2020. <https://www.zuid-holland.nl/>

Provincie Zuid-Holland, 2012. Beleidsvisie Groen. <https://www.zuid-holland.nl/>

Provincie Zuid-Holland, 2012. Het Fietsplan 2012 -2016. <https://www.zuid-holland.nl/>

-
- Provincie Zuid-Holland, 2019. Natuurvisie Rijke Groenblauwe Leefomgeving (RGLB).
<https://www.zuid-holland.nl/>
- Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, 2019. Waardevol toerisme. Onze leefomgeving verdient het.
- Roetemeijer, W., 2016. Benchmarking groene vrijwilligers; Een onderzoek naar de ondersteuning van ca. 80.000 vrijwilligers door groene organisaties. Driebergen: Bureau Roetemeijer.
- Salverda I. & Pleijte M., 2015. Provincies en groene burgerinitiatieven Sturingsfilosofie, rollen en instrumenten van provincies bij het samenspel met groene burgerinitiatieven. Uitgever: Leernetwerk samenspel burgerinitiatieven en overheden in het groene domein. 23 pag.
- Sanders, M.E., F. Langers, R.J.H.G. Henkens, J.L.M. Donders, R.I. van Dam, T.J.M. Mattijssen & A.E. Buijs (2018). Maatschappelijke initiatieven voor natuur en biodiversiteit. Een schets van de reikwijdte en ecologische potenties van maatschappelijke initiatieven voor natuur in feiten en cijfers. Wageningen. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-technical report 120.
- Van Aalten, E.J. 2018. Groen aan de Buurt & Betrokkenheid. Een onderzoek naar de impact van Groen aan de Buurt op de betrokkenheid van deelnemers bij hun natuurlijke leefomgeving. Stageopdracht.
- Van den Berg, A. E. Kom je buiten spelen: een advies over onderzoek naar de invloed van natuur op de gezondheid van kinderen. Alterra, 2007.
- Van der Steen, M., A. Faber, A. Frankowski & F. Norbruis (2018). Opgave gericht evalueren. Beleidsevaluatie voor systeemverandering, Den Haag: NSOB.
- Van Veen, S.C., L. Verwoerd en B.J. Regeer (2016). Characteristics of reflexive evaluation: A literature review conducted in the context of the Natuurpact (2014-2027) evaluation. Amsterdam: Athena Instituut, Vrije Universiteit.
- Verwoerd, L., R. de Wildt-Liesveld en B.J. Regeer (2017). The value of reflexive evaluation: A review of the Natuurpact evaluation (2014-2017). Athena Institute.
- Verwoerd, L., P. Klaassen en B.J. Regeer (2019), The value of a reflexive evaluation approach in the eyes of researchers. A review of the Natuurpact evaluation (2014-2017), Athena Institute, VU University Amsterdam.
- Vries, S. de, J. Maas & H. Kramer, 2009. Effecten van nabije natuur op gezondheid en welzijn; mogelijke mechanismen achter de relatie tussen groen in de woonomgeving en gezondheid. Wageningen. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-rapport 91
- Vullings, L.A.E.; Buijs, A.E.; Donders, J.L.M.; Kamphorst, D.A.; Kramer, H.; Vries, S. de. 2018. Monitoring van groene burgerinitiatieven: analyse van de resultaten van een pilot en nulmeting in vier gemeenten. <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/460755>.
- Website Groen aan de Buurt: <https://www.groenaandebuurt.nl/groen-aan-buurt-aanpak/>
- Westerink, J.; Kamphorst, D.A.; Wit, E. de; Heide, C.M. van der; Boer, T.A. de; Gerritsen, A.L. , 2018. Van meerdere kanten bekeken: een meervoudig analyse- & evaluatiekader voor beleid gericht op maatschappelijke betrokkenheid bij natuur: op maat te maken met behulp van kaarten. Wageningen. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-rapport 130.
- Winter E. (2019). Evaluatie subsidie Betrekken bij Groen. Beoordeling van de doeltreffendheid van de subsidie voor het programma Betrekken bij Groen. Provincie Noord-Holland.

Verantwoording

WOT-technical report: 175

Projectnummer: WOT-04-010-034.63

Dit project werd begeleid door Rob Folkert (Planbureau voor de Leefomgeving). De werkwijze en met name de casusselectie is afgestemd met de IPO Werkgroep Natuurbeleid.

De casusbeschrijvingen zijn becommentarieerd door de geïnterviewden in de casussen waarna de algemene bevindingen van de casussen zijn besproken in twee groepsreviews. Het gehele rapport met conclusies is voorgelegd aan de geïnterviewden ter commentaar.

De auteurs bedanken allen voor hun bijdrage aan het tot stand komen van deze rapportage.

Akkoord Referent/ Extern contactpersoon

functie: Wetenschappelijk onderzoeker Natuur en landelijk gebied

naam: Rob Folkert

datum: 06/05/2020

Akkoord Intern contactpersoon

naam: Joep Dirx

datum: 06/05/2020

Bijlage 1   Overzicht van geïnterviewden per casus

In verband met de privacy zijn de gegevens geanonimiseerd

Casus Streekbeheer:

- Directeur Landschapsbeheer Drenthe
- Beleidsmedewerker gemeente Provincie Drenthe
- Beleidsmedewerker Samenwerkingsorganisatie De Wolden Hoogeveen
- Beleidsmedewerker Gemeente Westerveld
- Beleidsmedewerker gemeente Tynaarlo
- Beleidsambtenaar Provincie Drenthe

Casus Betrekken bij Groen

- Beleidsambtenaar provincie Noord-Holland
- Medewerker Landschap Noord Holland
- Medewerker IVN

Casus Groen aan de Buurt

- Beleidsambtenaar provincie Utrecht
- Medewerker Landschapergoed Utrecht
- Medewerker IVN

Casus Subsidieregeling Gelderland

- Twee beleidsambtenaren provincie Gelderland
- 4 projectindieners van de regeling

Casus Subsidieregeling Natuur en Zorg Overijssel

- Beleidsambtenaar provincie Overijssel
- Medewerker ZGR
- Medewerker Landschap Overijssel
- Medewerker Vogellanden centrum voor revalidatie Zwolle

Casus Natuur en Zorg Brabant

- Directeur BrabantZorg
- Medewerker Zorginstelling Nieuwe Hoeven
- Werksessie met IVN, provinciemedewerker Noord-Brabant

Casus Grenspark

- Beleidsambtenaar Provincie Limburg
- Medewerker Projectbureau Grenspark Maas-Swalm-Nett
- Medewerker Staatsbosbeheer
-

Casus TOP in Zuid-Holland

- Twee medewerkers provincie Zuid-Holland
- Directeur stichting TOP
- Beleidsmedewerker gemeente met Toplocatie
- Eigenaar Top locatie paviljoen 'De Oude Tol' in oud Beijerland

Bijlage 2 Kerndata pilot Groen aan de buurt

Kerndata pilot Groen aan de Buurt	Eemnes-Noord	Werkhoven kern	Vijk bij Duurstede	Woudenberg	Nieuwegein	Bunschoten	Soest	Zeist-West
Bijeenkomsten								
Werkessie	22-aug-17	20-jul-17	16-mei-17	26-jun-17	12-sep-17	26-juni-17	14-sept en 27-sept 2017	17-apr-18
Ideeenavond	3-okt-17	13-sep-17	13-jun-17	25-okt-17	30-okt-17	20-9-2017	24-1-2018	12-juni-18
Uitwerkavond	24-okt-17	4-okt-17	29-jun-17	15-nov-17	21-11-2017	10-10-2017	25-2-2018	26-juni-18
Resultaatbijeenkomst			12-9-2018		xx-mrt-19		5-7-2018	
Getallen								
Inwonertal pilotgebied buurt/kern	3775	2410	23678	12924	8405	21.500	46089	13775
Aantal deelnemers ideeenavond (presentielijst 1)	30	18	13	16	20	17	27	18
Aantal deelnemers uitwerkavond (presentielijst 2)	12	24	23	15	18	11	23	31
Aantal ideeën bedacht	44	47	24	36	31	22	23	19
Aantal ideeën waarmee we aan de slag gaan	4	5	8	7	4	4	8	4
Aantal deelnemers actief in project na uitwerkavond	22	16	20	16	15	10	20	27
Mijlpalen projecten								
Bloemenweide gerealiseerd	1 stuks, x m2		1.250 m2			2 stuks, x m2		
Stoeptegels verwijderd en groen er in			100 M2					
Boomspiegel vergroot					1			
Boomspiegels vergroend							10 stuks	
Vrijwilligersbrigade opgericht			1			1		1
oeverland beheerd (wilgenbrigade opgezet)						1,5 ha.		
Ijsvogelworkshop georganiseerd			1 (10 pers.)					
Ijsvogelwand gebouwd			3					
Zwerfvuil geraapt							50 kg	
Hoogstamfruit geplant							6	20
heg aangeplant							330 m	
Start herstel houtwal: klimop verwijderd							ca. 1300m2	
Bomen geplant								
Gierzwaluwkasten opgehangen	7		20					
Gierzwaluwkasten gebouwd			30					
Tentoonstelling, excursie en flyer over gier- en huiszwaluwen			1					
Plantsoen omgevormd tot buurttuin	1			1				
Grond geschikt gemaakt voor moestuinen					1			
Schoolmoestuinbakken gemaakt en beplant					3			
Hernieuwing beplanting voorzijde centraal gebouw A Lucas Gaelecop					1			
Doe-palen opgericht					1			
Aanplanten leibomen en pereboom					1			
wilde bloemenzaad verspreid		446 zakjes						
Bijvriendelijke hangingsbaskets opgehangen								10
plannen								
Plan gemaakt voor vergroenen park				2				
Plan gemaakt voor vergroenen schoolplein		1						
Plan gemaakt voor zelfbeheer dorpsrand		1						
kansenkaart voor vergroening openbare ruimte		1						
Vlekkenplan ontwerp schoolplein Lucas Gaelecop					1			
Plan gemaakt voor beheer rietland						1		
Plan gemaakt voor aanleg heggen							1	

Bron: LEU, IVN en NMU. 2019. Voortgangsrapportage Groen aan de Buurt 2018.

Verschenen documenten in de reeks Technical reports van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

146	Arets, E.J.M.M., J.W.H van der Kolk, G.M. Hengeveld, J.P. Lesschen, H. Kramer, P.J. Kuikman & M.J. Schelhaas (2019). <i>Greenhouse gas reporting of the LULUCF sector in the Netherlands. Methodological background, update 2019.</i>		<i>Diversity; Sixth National Report of the Kingdom of the Netherlands.</i>
147	Bruggen, C. van, A. Bannink, C.M. Groenestein, J.F.M. Huijsmans, L.A. Lagerwerf, H.H. Luesink, S.M. van der Sluis, G.L. Velthof & J. Vonk (2019). <i>Emissies naar lucht uit de landbouw in 2017. Berekeningen met het model NEMA.</i>	157	Kuiters, A.T., G.A. de Groot, D.R. Lammertsma, H.A.H. Jansman, J. Bovenschen, M.C. Boerwinkel & M. Laar (2019). <i>Genetische monitoring van de Nederlandse otterpopulatie; Ontwikkeling van populatieomvang en genetische status 2018/2019.</i>
148	Lagerwerf, L.A., A. Bannink, C. van Bruggen, C.M. Groenestein, J.F.M. Huijsmans, J.W.H. van der Kolk, H.H. Luesink, S.M. van der Sluis, G.L. Velthof & J. Vonk (2019). <i>Methodology for estimating emissions from agriculture in the Netherlands. Calculations of CH₄, NH₃, N₂O, NO_x, NMVOC, PM₁₀, PM_{2.5} and CO₂ with the National Emission Model for Agriculture (NEMA) – update 2019.</i>	158	Sanders, M.E. & H.A.M. Meeuwssen (2019). <i>Basisbestand Natuur en Landschap.</i>
149	Bakker, G., M. Heinen, H.P.A. Gooren, W.J.M. de Groot, F.B.T. Assinck & E.W.J. Hummelink (2019). <i>Hydrofysische gegevens van de bodem in de Basisregistratie Ondergrond (BRO) en het Bodemkundig Informatie Systeem (BIS); Update 2018.</i>	159	Visser, T., H.A.M Meeuwssen & Th.C.P. Melman (2019). <i>MNP-(Model for Nature Policy) Agrarisch; Uitwerking voor scenario's uit de Natuurverkenning 2020.</i>
150	IJsseldijk, L.L., M.J.L. Kik, & A. Gröne (2019). <i>Postmortaal onderzoek van bruinvissen (Phocoena phocoena) uit Nederlandse wateren, 2018. Biologische gegevens, gezondheidsstatus en doodsoorzaken.</i>	160	Jong, A. de, A. Poot & P.I. Adriaanse (2019). <i>Impact analysis for the purpose of the introduction of DROPLET version 1.3.2.</i>
151	Daamen, W.P., A.P.P.M. Clercx & M.J. Schelhaas (2019). <i>Veldinstructie Zevende Nederlandse Bosinventarisatie (2017-2021); Versie 2.0.</i>	161	Westerink, J., T.A. de Boer, M. Pleijte & R.A.M. Schrijver (2019). <i>Kan een goede boer natuurinclusief zijn?; De rol van culturele normen in een beweging richting natuurinclusieve landbouw.</i>
152	Bikker, P., L.B. Šebek, C. van Bruggen & O. Oenema (2019). <i>Stikstof- en fosfaatexcretie van gangbaar en biologisch gehouden landbouwhuisdieren. Herziening excretieforfaits Meststoffenwet 2019.</i>	162	Buijs, A.E., F.G. Boonstra (2020). <i>Natuurbeleid betwist; Visies op legitimiteit en natuurbeleid.</i>
153	Berg, F. van den, H. Baveco & E.L. Wipfler (2019). <i>User manual for SAFE (Select Application date For Evaluation) to support the use of the GEM scenarios for cultivations in glasshouses; Version 1.1</i>	163	Haas, W. de, J.L.M. Donders, T.J.M. Mattijssen (2019). <i>Natuur in conflict; Botsende waarden, waarheden en belangen in het natuurbeheer.</i>
154	Os, J. van, L.J.J. Jeurissen en H.H. Ellen (2019). <i>Rekenregels pluimvee voor de Landbouwtelling; Verantwoording van het gebruik van het Identificatie- & Registratiesysteem.</i>	164	Berg, F. van den, A. Tiktak, D. van Kraalingen & J.J.T.I. Boesten (2019). <i>User manual for FOCUSPEARL version 5.5.5.</i>
155	Brouwer, F. & D.J.J. Walvoort (2019). <i>Basisregistratie Ondergrond (BRO) - Actualisatie bodemkaart; Herkartering van de veengebieden in Eemland</i>	165	Glorius, S.T., A. Meijboom, J. Schop & J.T. van der Wal (2019). <i>Ontwikkeling van enkele droogvallende mosselbanken in de Nederlandse Waddenzee; situatie 2018.</i>
156	Sanders, M.E., R.J.H.G. Henkens & D.M.E. Slijkerman (2019). <i>Convention on Biological</i>	166	Pedroli, B, During, R. (2019). <i>De paradox van een maakbare natuur – ingebakken en omstreden; Betekenis culturele identiteit voor draagvlak natuurbeleid en –beheer.</i>
		167	Walvoort, D.J.J., M. Knotters, F.M. van Egmond (2019). <i>Interpolatie, aggregatie en desaggregatie van ruimtelijke bodemgegevens in de Basisregistratie Ondergrond (BRO).</i>
		168	Arets, E.J.M.M., J.W.H van der Kolk, G.M. Hengeveld, J.P. Lesschen, H. Kramer, P.J. Kuikman & M.J. Schelhaas (2020). <i>Greenhouse gas reporting of the LULUCF sector in the Netherlands. Methodological background, update 2020.</i>
		170	Bos-Groenendijk, G.I., C.A.M van Swaay (2020). <i>Habitatrichtlijnrapportage 2019: Annex B Habitatrichtlijnsoorten; Achtergronddocument.</i>
		171	Janssen, J.A.M. (red.), R.J. Bijlsma (red.), G.H.P. Arts, M.J. Baptist, S.M. Hennekens, B. de

	Knegt, T. van der Meij, J.H.J. Schaminée, A.J. van Strien, S. Wijnhoven, T.J.W. Ysebaert (2020). <i>Habitatrichtlijnrapportage 2019: Annex D Habitattypen. Achtergronddocument.</i>
172	Van Kleunen, A., M. van Roomen, E. van Winden, M. Hornman, A. Boele, C. Kampichler, D. Zoetebier, H. Sierdsema & C. van Turnhout (2020). <i>Vogelrichtlijnrapportage 2013-2018 van Nederland – status en trends van soorten.</i>
173	Glorius, S.T., A. Meijboom (2019). <i>Ontwikkeling van de bodemdiergemeenschap in de geulen van referentiegebied Rottum; Tussenrapportage 13 jaar na sluiting (najaar 2018).</i>
174	<ul style="list-style-type: none"> Kuindersma, W., D. van Doren, R. Arnouts, D.A. Kamphorst, J.G. Nuesink, E. de Wit-de Vries (2020). <i>Realisatie Natuurnetwerk door provincies. Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact</i>
175	Bouwma, I.M., D.A. Kamphorst, D. van Doren, T.A. de Boer, A.E. Buijs, C.M. Goossen, J.L.M. Donders, J.Y. Frissel, S. van Broekhoven (2020). <i>Provinciaal beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur – het beleid nader bekeken in 8 casussen. Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact.</i>
176	Gerritsen, A.L., H. Agricola, C. Aalbers, J. van Os (2020). <i>Natuur en landbouw verbinden. Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact.</i>
179	Knegt, de B., M. Pleijte, E. de Wit-de Vries, I. Bouwma, F. Kistenkas, W. Nieuwenhuizen (2020). <i>Samenhang Klimaatakkoord en natuurbeleid; Proces en implementatie van het Klimaatakkoord door provincies en maatschappelijke partijen en de potentiële effecten op biodiversiteitsdoelen van de Vogel- en Habitatrichtlijn.</i>

Thema Periodieke
Evaluatie Natuurbeleid
Wettelijke Onderzoekstaken
Natuur & Milieu
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T (0317) 48 54 71
E info.wnm@wur.nl

ISSN 2352-2739

www.wur.nl/wotnatuurenmilieu

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 5.000 medewerkers en 10.000 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

